

**КЫРГЫЗ РЕСПУБЛИКАСЫНЫН БИЛИМ БЕРҮҮ ЖАНА ИЛИМ
МИНИСТРЛИГИ**

И.АРАБАЕВ АТЫНДАГЫ КЫРГЫЗ МАМЛЕКЕТТИК УНИВЕРСИТЕТИ

Кол жазма укугунда

УДК 494.3: 378.147

**СЕГИЗБАЕВА НАЗГУЛЬ КАПАРОВНА
БАКАЛАВР ДАРАЖАСЫНДАГЫ СТУДЕНТТЕРДИ КЫРГЫЗ ТИЛИНЕ
ДЕҢГЭЭЛДЕР БОЮНЧА ҮЙРӨТҮҮ МЕТОДИКАСЫ**

**13.00.02 – ОКУТУУ ЖАНА ТАРБИЯЛООНУН ТЕОРИЯСЫ МЕНЕН
МЕТОДИКАСЫ (КЫРГЫЗ ТИЛИ)**

**Педагогика илимдеринин кандидаты окумуштуулук даражасын изденип алуу
үчүн жазылган диссертация**

Илимий жетекчиси:

Педагогика илимдеринин доктору

Биялиев Кутманбек Абакович

БИШКЕК 2020

МАЗМУНУ:

КИРИШҮҮ	3
I БАП. ТИЛДИ ДЕНГЭЭЛДЕР БОЮНЧА ӨЗДӨШТҮРҮҮ ТҮШҮНҮГҮНҮН ПАЙДА БОЛУШУ ЖАНА ӨНҮГҮШҮ	12
1.1. Тилди денгээлдер боюнча окутуунун методологиялык негиздери	12
1.2. Кыргыз тилин денгээлдер боюнча окутуунун тарыхы.....	21
1.3. I бап боюнча кыскача корутунду	29
II БАП. КЫРГЫЗ ТИЛИН ӨЗДӨШТҮРҮҮ ДЕНГЭЭЛДЕРИНЕ КАРАТА ОКУТУУНУН НАТЫЙЖАЛУУЛУГУ БОЮНЧА ИЗИЛДӨӨНҮН МАТЕРИАЛДАРЫ ЖАНА МЕТОДДОРУ.....	33
2.1. Изилдөөнүн материалдары жана методдору.....	33
2.2. Педагогикалык эксперименттик иштердин жүрүшү жана жыйынтыктары	37
2.3. II бап боюнча кыскача корутунду	60
III БАП. КЫРГЫЗ ТИЛИН ӨЗДӨШТҮРҮҮ ДЕНГЭЭЛДЕРИ БОЮНЧА ОКУТУУНУН МЕТОДИКАСЫ.....	60
3.1. Кыргыз тилин денгээлдер боюнча окутуунун методикасы.....	60
3.2. Кыргыз тилин окутуунун азыркы абалы	74
3.3. Кыргыз тилин денгээлдер боюнча окутууда практикалык сабактарды өтүүнүн технологиясы.....	99
3.4. III бап боюнча кыскача корутунду	154
Жалпы корутунду	156
Пайдаланган адабияттар	157
Тиркемелер	158

Киришүү

Изилдөөнүн актуалдуулугу. СССР таратылып, мурдагы советтик республикалар эгемендүүлүккө ээ болгондон кийин, бардык республикаларда, анын ичинде Кыргызстанда да иш кагаздарынын системасын, билим берүүнү, илимди мамлекеттик тилге которууда кыйынчылыктар пайда болду.

“2014-2020 – жылдарда Кыргыз Республикасында мамлекеттик тилди өнүктүрүү жана тил саясатын өркүндөтүү программасында”: “... азыркы учурда Кыргызстандагы тил саясатында мамлекеттик тилди өнүктүрүү маселеси курч бойдон калууда. Эгемендүүлүк жылдарында мамлекеттик тилди колдоого жигердүү күч–аракеттер болгондугуна карабастан, азыркы учурда мамлекеттик башкарууда, иш кагаздарын жүргүзүүдө жана кесиптик коммуникацияда, ошондой эле жогорку билим берүү системасында кыргыз тилинин колдонулуш чөйрөсүн кеңейтүүгө карата олуттуу өзгөрүүлөр байкалбайт. Мамлекеттик тил республиканын бардык окуу жайларында окутулгандыгына карабастан, кыргыз тили эне тили болбогон жарандардын ондон бир бөлүгү гана кыргыз тилин билет”, - деп белгиленген.

Буга байланыштуу, биринчи кезекте ата мекендик лингводидактикада жана тил илиминде мамлекеттик тилди эне тили катарында да, чет тили катарында да окутууну калыптандырууга, өнүктүрүүгө арналган теориялык, практикалык изилдөөлөрдү активдештирүү керек. Кыргызстандын ЖОЖдорундагы, мектептериндеги кыргыз тилин деңгээлдер боюнча окутууга арналган изилдөөлөр да актуалдуу маселелердин катарын толуктайт. Чет тилдерин, орус тилин чет тили катары окутуунун методикасынын тажрыйбасынан белгилүү болгондой, деңгээлдер боюнча окутуу конкреттүү жыйынтыкка ээ болууга багыттайт жана көп маданияттуу мейкиндикте тилге практикалык түрдө ээ болуу менен коммуникативдик, кесиптик маселелерди чечүүнү жана аларды окуу процессине камтууну көздөйт.

Проблеманын изилдениш деңгээли. Тилди деңгээлдер боюнча окутууну калыптандыруу проблемалары, аларды чечүүнүн методикалык перспективалары “Чет тилдерин билүүнүн жалпы европалык

компетенциялары. Үйрөнүү, үйрөтүү, баалоо”. (Тил саясаты боюнча департамент. Страсбург 2003” деп аталган программалык документте берилген.

Бирок азыркы учурга чейин биринчи кезекте ата мекендик, советтик, орусиялык лингвисттердин жана методисттердин изилдөөлөрүнө таянган кыргыз лингводидактикасында бул маселеге дароо эле кайрыла койгон жок.

XX кылымда мугалим (окутуучу) тарабынан тилди окутуу, үйрөтүү процессин да, окуучу (үйрөнүүчү) тарабынан тилди үйрөнүү процессин да камтыган “лингводидактика” – тилди үйрөтүүнүн негизги түшүнүгү Н. М. Шанский тарабынан сунушталган.

Анын эмгектеринде окутуунун “баштапкы” жана “андан аркы” этаптары жөнүндө айтылган, кеп тилди билүүнүн градуирлөөчү деңгээлдери жөнүндө жана ал деңгээлдерге жетүүнүн ыкмалары жөнүндө болгон эмес. Маселени ушул жагдайдан түшүнүү окутуунун ар түрдүү методдорунун негиз деген көптөгөн лингводидакттардын (Й. Сейденстуккер, К. Плёту (грамматика-каторуу методу); Ф. Гуэн (сериялардын методу); Дж Ричардс, Т. Роджерс (түздөн-түз методу); М. Уэст (окуу методу); Г. Пальмер, Ч .Фриз, Р. Ладо (аудиолингвалдуу методу); Н. Хорнби (оозеки метод); Н. Хомски (конгнитивдүү код); Д. Хаймс, М. Халидей, Е. И. Пасеев (коммуникативдүү метод); Ю. Лазанов (суггостопедия) эмгектеринде кездешет. Проблеманы чечүүнүн сунушталаган чечимдерине ылайык тилди окутуунун методун тандоо негизги маселе катары каралган.

Орус лингводидактика жана психолингвистикасында (Андрянова В. И., Арутюнов А. Р., Ахманова О. С., Байкова Л. С., Бакеева Н.З., Бархударов С. Г., Белякова Н.С., Бим И.Л., Быстрова Е. А., Васильева А. Н., Верещагин Е. М., Всеволодова М. В., Вятютнев М. Н., Гальперин П. Я., Городилова Г. Г., Гохлернер М. М., Даунене З.П., Дергачева Г. И., Ждан А. М., Жинкин Н. И., Заневский Я. Л., Запорожец А. В., Иевлева З. Н., Капинос В.И., Капитонова Т. И., Климентенко А.Д., Кокорина С. И., Костомаров В. Г., Краевский В.В., Кудрявцева Т. С., Кузина О. С., Леонтьев А. А., Ляховицкий М.В., Малашенко

Н. М., Миролубов А.А., Митрофанова О. Д., Оганесян С. С., Пассов Е.И. Рахманов И.В., Резниченко И. Л., Рожкова Г. И., Саяхова Л. Г., Чистякова И. Г., Шанский Н. М., Шатилов С.Ф., Шмелёв Д. Н., Щарнас В. И., Щукин А. Н., Эльконин Д. Б. ж.б.) негизги орунду тилдин теориясын өздөштүрүү ээлеп, деңгээлдер боюнча тилди окутуу экинчи планга жылып кеткен.

Бул маселе орусиялык лингводидакттар тарабынан орус тилин чет тили катары билүүсүн тестирлөө менен сертификаттарды берүү (элементардык деңгээл (A1), базалык деңгээл (A2), биринчи деңгээл (B1), экинчи деңгээл (B2), үчүнчү деңгээл (C1), төртүнчү деңгээл (C2) боюнча мамлекеттик программаны ишке киргизгенден кийин иликтенип баштаган.

Ушул сыяктуу эле кырдаал кыргыз, ошондой эле орус тилдерин эне тили жана чет тили катары окутуунун маселелери активдүү иликтенген (Акматова А.А, Ахметова Н. А., Биялиев К. А, Батаканова С.Т., Добаев К. Д., Керимбекова Р.А, Култаева У.Б., Манликова М. Х., Мусаева В.И., Рысбаев С, Сарылбекова З.С., Тагаев Дж. М., Шейман Л.А, Чокошева Б.С, Чыманов Ж. А) эмгектер Кыргызстандын лингводидактикасында да пайда болгон. Бирок деңгээлдик окутуу методикасына арналган изилдөөлөр, анын ичинде Кыргызстандын ЖОЖдорунда, мектептеринде кыргыз тилин деңгээлдер боюнча окутууга арналган эмгектер али жокко эсе.

Ушул жагдайлардан улам төмөнкүлөрдүн ортосунда карама-каршылыктар келип чыкты:

- мамлекеттик (кыргыз) тилинин толук кандуу өкүм сүрүшүнө болгон коомдун керектөөсү менен мамлекеттик тилдин B1, B2, C1, C2 деңгээлдерин “тилди алып жүрбөөчүлөр” тарабынан төмөнкү деңгээлде билүүсүнүн ортосунда.
- үйрөнүүчүлөрдүн кыргыз тилин деңгээлдер боюнча билүүсүнө ылайык коммуникативдик компетенциясын максаттуу калыптандыруу зарылдыгы менен бул процессти илимий-методикалык жактан камсыз кылуунун жетишерлик иштелип чыкпагандыгынын ортосунда.

Көрсөтүлгөн карама-каршылыктарды чечүүгө аракеттенүү изилдөөнүн темасын **“Бакалавр даражасындагы студенттерге кыргыз тилин деңгээлдер боюнча үйрөтүү методикасы”** деп тандап алууга негиз болду.

Диссертациянын темасынын приоритеттүү илимий багыттар, ири илимий программалар (долбоорлор, билим берүүчү, илимий мекемелердин негизги илимий-изилдөө иштери менен болгон байланышы.

Диссертациялык изилдөө “2014-2020-жылдарда мамлекеттик тилди өнүктүрүү жана тил саясатын өркүндөтүү боюнча улуттук программанын” максаттары жана милдеттери менен тыгыз байланышкан жана И. Арабаев атындагы КМУнун башталгыч мектепте кыргыз, орус тилдерин окутуунун технологиясы кафедрасынын илимий-изилдөө иштеринин алкагында аткарылды.

Изилдөөнүн максаты: студент-бакалаврларда кыргыз тилин деңгээлдер боюнча окутуунун методикасын теориялык жактан негиздөө жана иштеп чыгуу.

Изилдөөнүн максатына ылайык төмөндөгүдөй **милдеттер** коюлду:

1. Кыргызстандын ЖОЖдорунда бакалавр даражасындагы студенттерге кыргыз тилин деңгээлдер боюнча үйрөтүүнүн илимий-теориялык негиздерин аныктоо үчүн тилди деңгээлдер боюнча окутууга карата топтолгон тажрыйбаларды системалаштыруу, изилдөө, жалпылоо.

2. Студент-бакалаврлардын деңгээлдик коммуникативдик компетенциясынын калыптанышынын критерийлерин жана көрсөткүчтөрүн, педагогикалык шарттарын аныктоо.

3. Бакалавр даражасындагы студенттерге кыргыз тилин деңгээлдер боюнча үйрөтүүнүн методикалык жолдорун иштеп чыгуу (жумушчу программа, тилге ээ болуунун тишелүү коммуникативдик компетенциясынын түзүмдүк-мазмундук моделин ж.б.).

4. Бакалавр даражасындагы студенттердин тилге деңгээлдер боюнча (B1, B2) үйрөнүүсүндөгү коммуникативдик компетенцияларын калыптандырууга

карата сунушталган модель менен педагогикалык шарттардын эффективдүүлүгүн эксперименталдык жактан текшерүү.

Изилдөөнүн илимий жаңылыгы төмөнкүдө:

1. Кыргызстандын ЖОЖдорундагы бакалавр даражасындагы студенттерге кыргыз тилин деңгээлдер боюнча окутуунун илимий-теориялык негиздери алгачкы жолу системалаштырылды жана аныкталды.

2. Бакалавр даражасындагы студенттерге кыргыз тилин деңгээлдер боюнча окутуунун коммуникативдик компетенцияларынын калыптануу көрсөткүчтөрү менен критерийлери иштелип чыгып, аныкталды.

3. Студент-бакалаврлардын кыргыз тилинин В1, В2 деңгээлдери боюнча коммуникативдик компетенциясынын калыптануусунун ар түрдүү деңгээлдерин диагноздоочу критерийлердин жана көрсөткүчтөрдүн системасынын негизги мүнөздөмөлөрүн чагылдырган курамдык-мазмундук моделге ылайык кыргыз тилин деңгээлдер боюнча окутуунун методикасы иштелип чыкты.

4. Студент-бакалаврлардын тилди билүүсүнүн жеткиликтүү деңгээлиндеги коммуникативдик компетенциясын калыптандырууга багытталган курамдык-мазмундук моделди камтуу менен иштелип чыккан методиканын эффективдүүлүгү эксперименталдык жактан аныкталды.

Изилдөөнүн практикалык маанилүүлүгү. Изилдөөдөн алынган натыйжаларды Кыргызстандын мектептеринде жана жогорку окуу жайларында кыргыз тилин окутуу методикасын, студент-бакалаврларга тилди деңгээлдер боюнча окутуу методикасын өркүндөтүүдө кыргыз тилин деңгээлдер боюнча окутууга карата типтүү, жумушчу программаларды, окуу китептерин жана окуу куралдарын, дидактикалык материалдарды иштеп чыгууда, ж.б. колдонууга болот. Изилдөөнүн материалдары жогорку окуу жайларынын жана билимди өркүндөтүү курстарынын окуу процессинде атайын курстарды өтүүдө колдонула алат. Андан тышкары, бул материалдар лингводидактиканын тилди деңгээлдер боюнча окутуу маселелеринин мындан аркы изилденишинде колдонулушу мүмкүн.

Диссертациянын коргоо алынып чыгуучу негизги жоболору:

1. Советтик, орусиялык жана ата мекендик лингводидактикада жана психолингвистикада тилдерди деңгээлдер боюнча окутуунун теориялык жана практикалык жактан топтолгон тажрыйбасын окуп-үйрөнүү, жалпылоо жана системага салуу Кыргызстандын жогорку окуу жайларында студент-бакалаврларга кыргыз тилин деңгээлдер боюнча окутуунун методикасынын илимий-теориялык негиздерин аныктоо, ошондой эле В1, В2 деңгээлдери боюнча үйрөнүүчүлөрдүн коммуникативдик компетенциясын калыптандыруунун педагогикалык шарттарын түзүү жана бул процессти илимий-методикалык жактан камсыздоо зарылдыгын айкындады.

2. Кыргызстандын жогорку окуу жайларында студент-бакалаврларга кыргыз тилин деңгээлдер боюнча окутуунун методикасынын илимий-теориялык негиздерин аныктоо жана курамдык компоненттери катары өзүнүн ичине: окутуучунун жана студент-бакалаврдын ишмердүүлүгүн, окутуунун максаттарын, тил билүүнүн аныктоонун критерийлерин (диапазон, тактык, тездик, өз ара аракеттенүү, байланыштуулук), кеп ишмердүүлүгүнүн түрлөрүн (жазуу, сүйлөө (монолог, диалог), түшүнүү (окуу жана аудио уктуруу)); студенттердин коммуникативдик компетенцияларын эффективдүү калыптандыруунун дидактикалык принциптерин; окутуунун каражаттарын (окуу-методикалык комплекс: жумушчу программа, окуу куралы, сабактардын цикли (көнүгүүлөр системасы, аудио-видео тиркемелер, ж.б.) камтыган курамдык-мазмундук моделине ылайык компетенттүүлүктүн негизинде кыргыз тилин деңгээлдер боюнча (В1, В2) окутуунун методикасын иштеп чыгуу студент-бакалаврлар тарабынан кыргыз тилин В1, В2 деңгээлдеринин талаптарына ылайык билүүсүнө өбөлгө түзөт.

3. Студент-бакалаврларга кыргыз тилин деңгээлдер боюнча (В1, В2) окутууга карата иштелип чыккан методиканын эффективдүүлүгү Кыргызстандын жогорку окуу жайларында эксперименталдык окутуу учурунда аныкталды. Билимди өздөштүрүүнүн $K=R:Q$ коэффициентинин (K – билимди өздөштүрүү коэффициенти, R – туура аткарылган тапшырмалардын саны, Q –

тапшырмалардын жалпы саны) жардамы менен алынган студенттердин кыргыз тилин билүү деңгээли жана коммуникативдик компетенциясынын калыптанышы боюнча салыштырмалуу көрсөткүчтөр бул багытта максаттуу иш алып баруунун зарылдыгы жана 2014-2020-жылдарда Кыргыз Республикасында мамлекеттик тилди өнүктүрүү жана тил саясатын өркүндөтүү боюнча программанын» талаптарына ылайык Кыргызстандын мектептеринде жана жогорку окуу жайларында кыргыз тилин деңгээлдер боюнча окутуу методикасынын иштелип чыгуусунун келечектүүлүгүн күбөлөндүрөт.

Издөнүүчүнүн жекече салымы: Бакалавр даражасындагы студенттерди кыргыз тилине деңгээлдер боюнча окутуунун илимий-методикалык негиздери системалаштырылды жана жалпылаштырылды, анализденди; коммуникативдик компетенцияларды калыптандыруу жана деңгээлдик окутуунун методикасын иштеп чыгууда (ЖОЖдордо тилди деңгээлдер боюнча окутуу үчүн зарыл болгон методдорду иштеп чыгууда жана аныктоодо; бакалавр даражасындагы студенттерди деңгээлдер боюнча окутуунун теоретикалык моделин ишке ашыруу жана иштеп чыгууда; В1, В2 деңгээлиндеги студенттердин коммуникативдик компетенцияларынын калыптануусунун педагогикалык шарттарын аныктоодо жана апробациялоодо; сунушталган методика боюнча окуу процессинде колдонулуучу окуу-методикалык комплекстерди иштеп чыгууда (жумушчу программаны, окуу колдонмолорду, дидактикалык материалдарды); практикалык сунуштамаларды иштеп чыгууда колдонууга болот.

Илимий изилдөөнүн натыйжаларын апробациялоо: Илимий иш И. Арабаев атындагы КМУнун Башталгыч класстарда кыргыз, орус тилдерин окутуунун технологиясы кафедрасынын жыйынында талкуудан өткөрүлүп, негизги материалдары түрдүү конференцияларда баяндама, илимий макала, окуу-методикалык комплекс түрүндө чагылдырылды.

Изилдөөнүн эксперименталдык базасы - И.Арабаев атындагы кыргыз мамлекеттик университети, Ош гуманитардык-педагогикалык институту, И.Раззаков атындагы кыргыз мамлекеттик техникалык университети,

Ж.Баласагын атындагы КУУ, И.Раззаков атындагы Кыргыз мамлекеттик техникалык университети.

Эксперименталдык иштер үч этапка бөлүнүп жүргүзүлдү: *(аныктоочу, калыптандыруучу, текшерүүчү).*

Биринчи, аныктоочу этапта - (2011-2013-жылдар) - методологиялык-теориялык аспектиден иликтөөлөр жүргүзүлдү. Лингводидактиканын окутуудагы, теориядагы жана практикадагы, ошондой эле тилди деңгээлдер боюнча окутуудагы абалы талданды. Аныктоочу этаптын жыйынтыктарынын негизинде деңгээлдер боюнча окутуунун илимий-методикалык негиздери аныкталды жана бакалавр багытындагы студенттердин В1, В2 деңгээлин аныктоо ишке ашты.

Экинчи этап, калыптандыруучу педагогикалык эксперимент - (2014-2016-жылдар).

Аныктоочу педагогикалык эксперименттен алынган жыйынтыктар В1, В2 деңгээлиндеги бакалавр багытындагы студенттердин коммуникативдик компетенциясын калыптандыруунун моделин иштеп чыгууга мүмкүнчүлүк берди. Окуу куралы иштелип чыгып, апробациядан өткөрүлдү, ал көнүгүүлөрдөн, тесттерден, тапшырмалар системасынан турат.

Текшерүүчү этап (2017-2019 ж.ж.). – алынган жыйынтыктар салыштырылып, деңгээлдер боюнча окутуунун методикасына түзөтүүлөр, практикалык сунуштамалар киргизилди.

Диссертациянын жыйынтыктарынын толук жарыяланышы:

Илимий иштин негизги материалдары жана анын сунуш-жоболору илимий-практикалык конференцияларда, И.Арабаев атындагы КМУнун «Башталгыч мектепте кыргыз, орус тилдерин окутуунун технологиясы» кафедрасынын жыйындарында баяндама катарында окулган докладдарда жана окуу методикалык комплексинде, илимий макалаларда, методикалык колдонмодо чагылдырылган.

Диссертациянын көлөмү жана түзүлүшү изилдөөдө коюлган маселелердин логикалык ырааттуулугу жана уланмалуулугу менен аныкталган.

Диссертация киришүүдөн, үч главадан, практикалык сунуштардан, колдонулган 250 адабий булактардан турган адабияттардын тизмесинен, 5 таблицадан, 10 тиркемеден турат. Жалпы көлөмү – 167 бет.

Киришүүдө теманын актуалдуулугу, изилдөөнүн максаты, милдеттери аныкталып, илимий жаңылыгы, практикалык мааниси, коргоого алып чыгуучу негизги жоболору, натыйжаларынын тастыкталышы чагылдырылды.

“Тилди деңгээлдер боюнча өздөштүрүү түшүнүгүнүн пайда болушу жана өнүгүшү” деп аталып, анда аталган дисциплинаны үйрөтүүнүн мааниси, мазмуну, милдеттери, окуп-үйрөнүүнүн жана анын изилденишинин тарыхы, методологиялык таянычтары көрсөтүлөт.

“Кыргыз тилин өздөштүрүү деңгээлдерине карата окутуунун натыйжалуулугу боюнча изилдөөнүн материалдары жана методдору” деп аталган экинчи бапта изилдөөнүн материалдары жана методдору, жаңы формалары каралды жана сунушталды, педагогикалык тажрыйбалардын жүрүшү, жыйынтыктары чагылдырды.

“Кыргыз тилин өздөштүрүү деңгээлдери боюнча окутуунун методикасы” деп аталган үчүнчү бапта окутуунун технологиялары жана аларды өркүндөтүүнүн жолдору, ыкмалары, каражаттары, окутуу процессинде студенттердин өз алдынча иштерин уюштуруунун мазмуну жана формалары каралат. Иштин аягында **жалпы жыйынтыктар жана сунуштар** айтылып, **пайдаланылган адабияттардын тизмеси** жана **тиркеме** сунушталат.

I БАП

ТИЛДИ ДЕНГЭЭЛДЕР БОЮНЧА ӨЗДӨШТҮРҮҮ ТҮШҮНҮГҮНҮН ПАЙДА БОЛУШУ ЖАНА ӨНҮГҮШҮ

1.1. Тилди деңгээлдер боюнча окутуунун методологиялык негиздери

Дүйнөлүк практикада башка тилдерди үйрөтүү иши, бери дегенде, эки жарым миң жыл мурун башталса да, анын методикасы 18-кылымдын аягында гана чыныгы илим катары калыптана баштагандыгы кеңири белгилүү. Ал учурда өз алдынча өнүгүп келаткан илим төмөндөгүдөй маселелерди чечүүнү көздөгөн:

- теориялык фундаментти түзүү;
 - эксперименттик базаны топтоо;
 - изилдөөлөрдү өткөрүү, гипотезаларды текшерүү, фактыларды топтоо, ж.б.
- Жалпысынан «методика» (methodike) термини грек тилинен кайсы бир окуу предметин окутуу мыйзам ченемдүүлүктөрүн иликтеген педагогикалык илимдин бир тармагы деп которулат.

Тил үйрөтүү методологиясы XX кылымга чейин мамиле кылуунун (тил үйрөтүү методикасындагы «мамиле кылуу» терминин орус тилинде «подход», англис тилинде «approach» деген терминдердин эквиваленти катары түшүнөбүз) эки түрүнүн ортосунда өнүккөндүгү илимий булактарда белгиленет. Алардын биринчи түрү тилди колдоно билүүгө, б.а., ошол тилде эркин сүйлөөгө жана кепти угуп түшүнүүгө, адабияттарды окуй алууга багытталган. Экинчи түрү башка тилдерди иликтөөгө, б.а., алардын түзүлүшүн, грамматикалык эрежелерин окутууга арналган.

Атактуу тил мугалими жана методология адиси, улуту чех - Ян Коменский (Jan Comenius) өзүнүн окутуу ыкмалары тууралуу китептерин 1631-1658-жылдар аралыгында басып чыгарткан. Ал колдонгон жана өнүктүргөн тил окутуу ыкмалары жана сунуштары төмөнкүлөр болгон:

- тилди окутууда эрежелердин ордуна имитацияны (бир нерсени тууроону, б.а., кайсы бир үлгүнү так кайталоону) колдонуу;
- окуучуну өзүндөн кийин кайталатуу (айткан сөздөрүндү, сүйлөмдөрүндү кайталатуу);
- башында жаттоого арналган сөздөрдүн чектелген гана санын колдонуу;
- окуучуларга окуганга жана сүйлөгөнгө жардам берүү;
- тилге үйрөтүүдө сөздөрдүн мааниси түшүнүктүү болуш үчүн сүрөттөрдү колдонуу [1: 296].

Тилди өздөштүрүү учурда мээдеги ойлонуу, ой жүгүртүү процесстери, тактап айтканда, тил бирдиктерин анализдөө (иликтөө), синтездөө, салыштыруу, жалпылоо ж.б. өзгөчө орунду ээлейт.

Башка тилди окутуу методикасын түзүүдө индивиддин кыска жана узак мөөнөттүү эстеп калуу психикалык жөндөмдүүлүгү өзгөчө мааниге ээ экендиги белгилүү. Ошондуктан адам эсинин (эстеп калуу жөндөмдүүлүгүнүн) мүмкүнчүлүктөрү менен эсептешпей туруп, окутуу бирдиктерин туура тандап, алардын иретин, көлөмүн, окутуу процессинде алардын кайталанышын аныктоо өтө кыйын иш экендиги да белгилүү болду.

1950-жылдардын ортосунда методика бир илимдин эмес, бир нече илимдин турмушта колдонулуучу (орусчасы – «прикладная») дисциплинасы катары кабыл алынган. Тил үйрөтүү жана тарбиялоо процесси толугу менен лингвистика, психология жана педагогика илимдеринин мыйзам ченемдүүлүктөрүнө негизделет деген пикир үстөмдүк кыла баштады [2: 194].

А.А. Миролубов, В.В. Краевский, В.С. Цетлин, С.П. Золотницкая сыяктуу советтик методисттер ушул багыттын кемчилиги катары анда окутуу процесси менен тарбиялоо процессинин айкалышпай калгандыгын белгилешти [3: 448].

20 жыл аралыгында жүргүзүлгөн изилдөөлөрдөн тилдерди үйрөтүү методикасы аталган жана көптөгөн жаңы чектеш илимдердин жетишкендиктерине, табылгаларына таянып өнүгүп келе жаткандыгы көрүнүп турат [Заневский 1983; Гришелева 1987; Дадияни 1987; Воловик 1988; Андрушко 1990; Друцев 1991; Захарова 1991, Рысбаев 1995].

Тилдерди үйрөтүү методикасында бардык методдорду изилдөө методдору (жалпы жана жалпы илимий) жана окутуу методдору (жалпы дидактикалык жана жеке методдор) деп, эки ири топко бөлсөк болот.

Тил – бул коммуникация, пикир алышуу максатында кызмат өтөгөн, адамдын дүйнө тууралуу бардык билимдери менен элестерин камтыган, стихиялык түрдө адам коомунда пайда болгон жана өнүгүп жаткан дискреттүү тыбыш белгилер системасы болсо, кеп – тыбыш (ички сүйлөөнү да кошкондо) жана жазуу формасындагы конкреттүү сүйлөө. Кеп деп сүйлөө процессин гана эмес, ошол процесстин натыйжасын да, б.а., кеп ишмердиги да, эс жана кат аркылуу фиксацияланган, катталган кеп чыгармаларын да түшүнөбүз [4: 431].

“Метод жана окутуунун методикасы” маселелери Е.М. Рыт, Л.В. Щерба, Ю.В. Розенцвейг, О.С. Ахманова, Е.М. Перовский, И.В. Рахманов, В.В. Краевский, В.С. Цетлин, С.П. Золотницкая, А.Д. Климентенко, И.Д. Салистра, Б.В. Беляев, О.С. Ахманова, А.А. Миролобов, И.М. Берман, Л.С. Андриевская-Левенстерн, О.Э. Михайлова, И.Л. Бим, С.Ф. Шатилов, М.В. Ляховицкий ж.б.у.с окумуштуулардын эмгектеринде каралган. Изилдөөдө М.В. Ляховицкий тарабынан берилген окутуунун мыйзам ченемдүүлүктөрүн, максаттарын, милдеттерин, мазумунун, каражаттарын, ыкмаларын, методдорун жана системасын ошону менен катар эле экинчи тилдин негизинде окутуунун жана тарбиялоонун процесстерин изилдөөчү илим катарында караган. Ал эми “окутуунун методуна өзүнө негизги методикалык маселени чечүүнүн доминаттык идеясын камтыган чет тилдерди окутуу процессинин негизги компетенттерин ишке ашыруучу жалпы модель катарында аныктама берген.

“Тил” жана “кеп” түшүнүктөрү В. Гумбольдт, Г. Штейнталь, А.А. Потенбя, Ф.Ф. Фортунатов, И.А. Бодуэн де Куртенэ, Ф. де Соссюр, Л.В. Щерба, Е.А. Земская, А.А. Леонтьев, Ф.М. Березин, Т.П. Ломтев, В.А. Звегинцев, Р.В. Пазухин, В.Л. Скалкин, М.Р. Львов, Д.Н. Шмелев, Е.И. Пассов, В.Л. Скалкин, М.Н. Кожина, Б.М. Головин, Т.К. Ахматов, К.Д. Дыйканов, А.О. Орусбаев, Ж.К. Садыков, С. Өмүралиева, Т.С. Маразыков, К.Т. Токтоналиев, Т.Т. Токоев, ж.б.у.с. окумуштуулардын изилдөөлөрүндө талданган. Биздин изилдөөбүздө, биздин көз

карашыбызча, изилдөөнүн максаттары үчүн жакыныраак деп эсептелген “тил” дегенди баарлашуунун куралы жана каражаты, ал эми “кеп” дегенди тилдин аракетте болушу деп түшүнгөн психоллингвист Б.В. Беляевдин “тил” жана “кеп” түшүнүктөрүн аныктамасы тандалып алынды.

Окутуунун методдору грамматикалык-котормо методунун негиздөөчүлөрүнүн (Й. Сейденстуккер, К. Плётц); сериялар методу (Ф. Гуэн); түздөн-түз методу (Дж. Ричардс, Т. Роджерс); окуу методу (М. Уэст), аудиолингвалдык метод (Г. Пальмер, Ч. Фриз, Р. Ладо); оозеки метод (А.С. Хорнби); метода когнитивдик код методу (Н. Хомски); коммуникативдик метод (Д. Хаймс, М.Холидей, Е.И. Пассов), суггестопедия методу (Ю. Лозанов), ошондой эле тилдерди окутуунун ар түрдүү аспектилерин изилдеген ата мекендик педагогдордун (Акматова А.А., Ахметова Н.А., Биялиев К.А., Батаканова С.Т., Добаев К.Д., Керимбекова Р.А., Култаева У.Б., Манликова М.Х., Мусаева В.И., Рысбаев С., Сарылбекова З.С., Чокошева Б.С., Чыманов Ж.А.) эмгектеринде баяндаган.

“Коммуникативдик тилдик компетенция” түшүнүгү автордук курамына доктор Дж. М.М. Трим (долбоордун директору), проф. Д. Косте, доктор Б. Норт, доктор Дж. Шейлз кирген “Чет тилин билүүнүн жалпы Европалык компетенциясы: Үйрөнүү, окутуу, баалоо. Тил саясаты боюнча департамент, Страсбург, 1996” аттуу программалык документке негиз болгон.

Тил билүү деңгээлдеринин шкаласында (Тил компетенциясын баалоонун жалпы европалык шкаласы) төмөнкүдөй деңгээлдер каралат:

А – элементардык билүү (А1 – жан сактоо деңгээли, А2 – босого алды деңгээли), В – өз алдынча билүү (В1 – босого деңгээл , В2 – босогодон жогорку деңгээл), С - эркин билүү (С1 – кесиптик билүү деңгээл , С2 – жогорку деңгээлде билүү деңгээли);

Батыштын зор тажрыйбасын жайылтуу, мамлекеттик билим берүү стандарттарына тиешелүү өзгөртүүлөрдү киргизүү, жогоруда аталган ар бир тил өздөштүрүү деңгээлине тиешелүү коммуникациялык компетенцияларды сыпаттоо, ошол компетенциялар пайда болушу үчүн керектүү темалык,

лексикалык, грамматикалык минимумдарды иштеп чыгуу, кеп ишмердигинин рецепциялык жана продукциялык түрлөрүн өнүктүрүүгө керектүү дидактикалык материалдардын тутумун топтоо.

Билгичтиктердин жана көндүмдөрдүн биримдигин чагылдырган дескрипторлордун жардамы менен баяндалган “тил билүү деңгээлинин жалпы шкаласы” негизги көнүлдүү бурууга арзыйт.

Таблица 1.

Эркин билүү	2	Оозеки же жазуу түрүндөгү кандай гана маалымат болсо да түшүнөм бир нече оозеки жана жазуу булактарына таянуу менен байланыштуу текст түзө алам, өтө татаал кырдаал болсо да, маанилердин белгилерин бөлүп көрсөтүү менен, жогорку темпте жана жогорку тактык менен сүйлөйм
	1	Ар түрдүү тематикадагы татаал тексттерди түшүнөм, анда камтылган маанини түшүнөм. Сөздөрдү жана айтымдарды тандоодо кыйынчылыктарга дуушар болбой, тез сүйлөйм. Илимий жана кесиптик ишмердүүлүктө баарлашууда тилди ийкемдүү жана эффективдүү колдоном. Текстти уюштуруунун моделин билеримди көрсөтүү менен, байланышты каражаттарын жана анын элементтерин бириктирүү менен татаал темада так, деталдуу, ырааттуу маалыматты түзө алам.
Эркин колдонуу	2	Абстракттуу жана конкреттүү темаларда анын ичинде кесиптик тексттердин, татаал тексттердин жалпы мазмунун түшүнөм. Эки тарапка тең кыйынчылык жаратпагыдай деңгээлде, тилди алып жүрүүчү менен дайыма баарлашуу үчүн жетишерлик тез сүйлөйм. Мен ар түрдүү темада так, мазмундуу маалымат жасай алам, ар түрдүү пикирлердин жетишкендиктердин жана кемиликтерин көрсөтө алам.

	1	<p>Жумуштагы, окуудагы, эс алуудагы ж.б. учурлардагы темаларга байланыштуу адабий тилдеги билдирүүлөрдүн негизги идеяларын түшүнөм. Үйрөнүп жаткан тил өлкөсүндө пайда боло турган кырдаалдардын көбүндө сүйлөшө алам. Мага кызыктуу же белгилүү болгон темалардын тегерегинде байланыштуу билдирүүлөрдү жасай алам. Окуяларды, алардан калган элестерди, үмүттөнүүлөрүмдү, каалоолорумду сыпаттап, келечекке болгон пландарымды, пикиримди айтып, аларды негиздеп бере алам.</p>
Элемент ардык	2	<p>Жашоонун негизги сфераларына байланыштуу айрым сүйлөмдөрдү жана кеңири тараган айтымдарды түшүнөм. Мага белгилүү болгон же жашоо-тиричилик темаларга тиешелүү жөнөкөй маалымат алмашуу менен байланыштуу милдеттерди аткара алам. Жөнөкөй айтымдарды колдонуп, өзүм, туугандарым, жакындарым тууралуу айтып берип, күндөлүк турмуштун негизги аспектилерин сыпаттай алам.</p>
	I	<p>Конкреттүү милдеттерди аткарууга керектүү болуп үйрөнүлгөн фразаларды жана айтымдарды түшүнөм жана колдоно алам. Өзүмдү, башкаларды тааныштыра алам, жашаган жерим, тааныштар, мүлк тууралуу суроолорду бере алам, мындай суроолорго жооп бере алам. Мени менен сүйлөшүп жаткан адам жай жана так сүйлөп, жардам берүүгө ниеттенсе, татаал болбогон маектешүүгө катыша алам.</p>

Адамга ар түрдүү иш-аракеттерди жасоого мүмкүнчүлүгүн берген билимин, билгичтиктерин, адамдык жеке сапаттарынын суммасы болгон “компетенция” түшүнүгү, өзүнө лингвистикалык (тилдик), социомаданий (тилди колдонуунун социомаданий шарттары) жана прагматикалык (тил каржаттарын атайын функционалдык максаттарда колдонуу) компоненттерин жана тил каражаттарын колдонуу ишмердүүлүгүн камтыган “коммуникативдик тилдик компетенция”

түшүнүгү; конкреттүү коммуникативдик тапшырманы аткарууга багытталган белгилүү бир баарлашуу чөйрөсүндө оозеки жана жазуу жүзүндөгү текстти кабыл алуу жана же жаратуу үчүн коммуникативдик компетенцияны практикалык жактан колдонуудагы ишмердүүлүгү” түшүнүгү негизги түшүнүктөр болуп эсептелет.

Жалпы европалык компетенцияларда көрсөтүлгөн тил билүүнүн белгилүү деңгээлдерине ылайык келүүсүнө карай ата мекендик лингводидактикада кыргыз тили боюнча окуу китептери жана окуу куралдары (С. Өмүралиева, С. Кундузакова, Б. Касымова, К. Токтоналиев, А. Карыбаев, А.Г. Горн, С. Мамбеткалиев, Т.А. Асаналиев, К. Нанаев, Д. Сыдыкова, Ж. Жусаев, А. Карабекова, А. Каныбекова, А. Молдоев, З. Дербишева, С. Досоева, З. Мажитова, Р. Керимбекова, К. Биялиев, А. Тургамбаева, А. Усекова, Н.Р. Жапаров) бир катар авторлордун эмгектеринде каралган жана анализденип чыккан.

Азыркы учурда тил үйрөтүү методикасында эл аралык стандарттар боюнча окутуу предмети катары алынган тилдин статусуна жараша төмөнкүдөй белгилөөлөр кабыл алынган:

- TOSL (Teaching of Second Language – экинчи тилди окутуу). Окутуу предмети – өлкөдө расмий түрдө жарыяланган мамлекеттик тил. Мисалы, Кыргызстанда жашаган башка улуттар үчүн методикалык аныктама боюнча кыргыз тили «экинчи тил» болуп эсептелет. Экинчи тилди окутуунун өзгөчөлүгү – тил чөйрөсүнүн кеңири болгондугунда.
- TOFL (Teaching of Foreign Language – чет тилин окутуу). Бул термин аркылуу өлкөдө чет тили болгон тил белгиленет. Мисалы, кыргызстандыктар үчүн англис, француз, немис, акыркы кезде орус тили чет тили болуп эсептелет. Чет тилин окутуунун өзгөчөлүгү – тил чөйрөсүнүн тар болушунда (тил адистери – окутуучулар, атайын клубдар, тил үйрөтүү борборлору).
- LWC (Language of Wide Communication – кеңири тараган маектешүү тили). Бул аббревиатура аркылуу кайсы бир аймакта маектешүү үчүн кеңири колдонулган тил белгиленет [5: 334].

Тилди окутуунун методикасынын өнүгүүсүнүн заманбап этабында анын үч деңгээли аныкталды: методология, лингводидактика жана технология. «Лингводидактика –тилдерди окутуунун методикасынын теоретикалык бөлүгү жана ал лингвистика менен методиканын интеграциясынын натыйжасында пайда болгон [6: 223].

Лингводидактиканын объекти болуп тилдерди үйрөтүүнүн теоретикалык жактан негизделген процесси жана аны изилдөө: концепциялар, тилдик билим берүүнүн мазмуну, окутууну уюштуруунун формалары, изилдөөнүн механизми жана окутуу процессинин түзүлүшү эсептелет.

Лингводидактиканын предметтери – тилди окутуунун өз ара карым-катышынын мыйзам ченемдүүлүктөрүнүн теоретикалык жактан негизи (окутуучунун ишмердүүлүгү), окуу (студенттин ишмердүүлүгү), окуу материалынын мазмуну жана кесиптик билимдерге ээ болуунун технологиясы [7: 90].

Тилди окутуунун методикасында лингводидактика төмөнкү функцияларды аткарат:

- Илимий-теоретикалык (тилди окутуунун процессин изилдөө);
- Конструктивдүү-моделдештирүү (калыптандыруу, окуу процессин жаңылоо);
- Интегративдик (философтордун, лингвисттердин, педагогдордун, психологдордун, методисттердин, коммуникация жана информатиканын теориясынын адистеринин илимий жетишкендиктерин тилге окутуунун процессин жеткиликтүү негиздөө максатында бириктирүү).
- Философиялык түшүнүктөр: форма менен мазмун; мүмкүнчүлүк, сан менен сапат, мыйзам менен мыйзам ченемдүүлүк ж.б.;
- Жалпы илимий түшүнүктөр: түзүлүш, функция, себеп жана натыйжа, процесс, концепция, мамиле, аспект, ишмердүүлүк, принцип ж.б.;
- Педагогиканын жалпы түшүнүктөрү: билим берүү, өнүгүү, тарбия, педагогикалык эксперимент, педагогикалык процесс, педагогикалык мониторинг ж.б.;

Лингводидактиканын спецификалык түшүнүктөрү: тилди окутуу, тилди үйрөнүү, орус тили (башка тилдер да кирет) окуу предмети катары, окуу материалы, окуудагы жагдайлар, принциптер, тилди окутуунун методдору жана ыкмалары ж.б. [8: 128].

Тектеш илимдерден алынган түшүнүктөр:

психологиядан (кабыл алуу, түшүнүү, өздөштүрүү, эс-тутум, ой жүгүртүү, ж.б.);

логикадан (индукция, дедукция, анализ, синтез, жалпылоо, классификация, систематизация, ж.б.);

психолингвистикадан (кеп ишмердүүлүгүнүн теориясы, кептин пайда болушу, сүйлөө кебин калыптандыруу, кеп ишмердүүлүгү, кептин механизми, ж.б.). ЖОЖдордо окутуунун заманбап системасы студенттердин ишмердүүлүгүнүн бирдиктүү карым-катышынын негизинде түзүлөт.

ЖОЖдордо тилди окутуунун процесси – бирдиктүү система болуп саналат жана төмөнкүлөрдөн турат:

- тилди окутуунун маселелери жана максаттары;
- окуу материалынын мазмуну;
- өздөштүрүүнүн мыйзам ченемдүүлүктөрү;
- методдор, каражаттар, уюштуруу формалары, тилди окутуунун технологиялары, коюлган белгилүү максаттар.

ЖОЖдордун профессордук-окутуучулук курамынын ишмердүүлүгүнүн максаты – түрдүү типтеги билим берүүчү мекемелери үчүн квалификациясы жогору адистерди даярдап чыгаруу жана ал максаттарга жетүү үчүн төмөнкүдөй маселелер чечилүүгө тийиш:

- Студенттердин илимий фундаменталдуу кругозорун калыптандыруу, үйрөнүп жаткан тилди системалуу кабыл алуу, лингвистикалык фактылардын маңызын ачуу, дисциплина аралык лингвистикалык билимдерди жөнгө салуу;

- Лингвистикалык туюмду өнүктүрүү, илимий-изилдөөчүлүк жана кесиптик инновациялык иште келечектеги тилчинин чыгармачыл дараметин калыптандыруу;
- Кесиптик стратегиялык маселелерди чечүү даярдыгын калыптандыруу, педагогикалык жана илимий-изилдөөчүлүк маселелерди чечүү үчүн керектүү маалыматтарды издөөдө заманбап ыкмаларды колдонуу, өз алдынча билим алууну, пландаштырууну үйрөнүүсүн калыптандыруу.

Тилди колдоно билүү билгичтигинин калыптанышы канчалык бат болсо, тилди колдоно билүү да ошончолук тез калыптанат. Маектешүү теориясынын, кеп ишмердигинин, психоллингвистиканын, социоллингвистиканын, лингвистиканын жана коммуникация теориясынын позицияларынан алып караганда, тилди колдоно билүүдө субъектиде төмөнкүдөй касиет-сапаттардын болушу шарт:

1. окутуунун лингвистикалык негиздерин түзгөн тилдик (лингвистикалык) компетенция;
2. башка тилдеги айтымдарды кабыл алуу жана жаратуу механизмдеринин калыптангандыгы, б.а., кептик компетенция;
3. кырдаалга жараша кептик жүрүм-турум программасын тандоо жана турмушка ашыруу жөндөмдүүлүгү, б.а., коммуникативдик компетенция.

Жалпысынан кайсы бир тармакта ишти аткарууда көндүмдөр аркылуу пайда болгон жөндөмдүүлүктү, билимдин негизинде түзүлгөн ошол ишти аткарууга кудуретинин жеткендигин компетенция деп түшүнсө болот [9: 58].

Тилди кеп ишмердүүлүк процессинде өздөштүрүүнүн төмөнкүдөй жолдору бар: башында тил материалдары тууралуу билим аңдалган түрдө пайда болот да, андан соң ошол билим автоматташтырылган көндүм түрүндө бышыкталып, аягында коммуникативдик билгичтикке айланат. Тил материалдарына тиешелүү кептик кыймылдар башында аңдалып жай өтүлсө, тил материалдары өздөштүрүлгөндөн кийин, тескерисинче, кеп кыймылдары дароо, шар, аңдалбай, өтө тез өткөрүлөт. [10: 262]. Ошондо гана студент жаңы же окутуу процессинде моделдештирилген кептик кырдаалдан анча-мынча айырмаланган кырдаалда

башка тилде такалып, кекечтенип, «кандай эле» деп олтурбай, нормага ылайык темпте сүйлөй баштайт.

Тилди үйрөтүү процессинде көргөзмөлүүлүк принциби конкреттүү жана абстракттуу (тышкы жана ички) кыймылдын ортосундагы байланышты камсыз кылат. Көргөзмөлүүлүк окутуу каражаты жана билүү каражаты катары кызмат өтөйт. Окутуудагы графикалык көргөзмө каражаттары – схемалар, таблицалар, сүрөттөр; аудио каражаттары - магнитофондук кассеталар; аудиовизуалдык каражаттар – диафильмдер, кинофильм, видеофильмдер болуп саналат. Окуу китептеринде аталган принциптин колдонулушу ар түрдүү экендигин көрө алабыз. Алсак, жогорку окуу жайларында колдонулуп келе жаткан китептердин ичинен Д. А. Сыдыкованын окуу китебинде [1995] графикалык көргөзмөлүүлүк каражаттары колдонулган эмес, С. Өмүралиева менен С. Кундузакова [1993] жана Б. Касымова ж.б. [1991] авторлордун китептеринде айрым сүрөттөр гана учурайт. Албетте, бул үчүн аларды күнөөлөөгө болбойт, анткени ошол окуу куралдары авторлордун демилгеси жана жеке каражаттары аркылуу жарык көргөн, т.а., окуу китебин түзүп жаткан учурда художник-дизайнер, сүрөтчү, компьютер адистерин жалдаганга алардын мүмкүнчүлүгү жетпеген. Бул жагынан алганда, Ч. К. Дыйканова, Л. С. Сулайманова, Э. Т. Төлөковалардын [1997] окуу китеби жабдылышы боюнча учур талабына жооп бере алат. Бул окуу китеби полиграфиялык сапаттары боюнча Батыш стандарттарына ылайык келет, анда Кыргыз Республикасынын белгилүү инсандарынын даана тартылган, жогорку сапаттагы портреттери, темага, кеп кырдаалына жараша тартылган түстүү сүрөттөр, кыргыз маданиятынан түшүнүк берген темаларга арналган кол өнөрчүлүк буюмдарынын сүрөттөрү, чеберлердин көркөм чыгармаларга арналган иллюстрациялары, графикалары, ж.б. берилген. Албетте, мындай окуу куралдарынын болушу окулуп жаткан тилге, тил менен бирге ошол элдин жалпы турмушуна, маданиятына, керек болсо, ошол окуу китебине да сый, өтө кылдаттык менен, этияттап мамиле жасоого түрткү берет жана студенттерди кыргыз элинин тилин, маданиятын, рухий байлыгын өздөштүрүүгө кошумча көмөк көрсөтөт. Бирок тилекке каршы, аталган окуу китебинин жалпы нускасы

өтө эле аз богондуктан, аны окутуучулардын, мугалимдердин көпчүлүгү али көрүшө элек.

Көргөзмөлүүлүк принциби, мисалы, орус, англис тилдерин экинчи же чет тили катары окутууда абдан өнүккөн.

Азыркы тил окутуу процессиндеги актуалдуу маселелердин бири – бул окутулуп жаткан тил менен окуучулардын эне тилинин ортосундагы катыш. Кыргыз тилин окутууда орус тилине көңүл бурулуп, ал көбүнчө рационалдуу пайдаланылат. Методикада бул принцип эне тилин эсепке алуу, же эне тилине таянуу принциби деп аталат. Тилдик аң-сезимдин калыптанышында кыргыз жана эне (орус) тилинин түзүлүшүн салыштыруу чоң роль ойнойт. Кыргыз жана орус тилдеринин түзүлүшү, структурасы, тутуму лингвистикалык изилдөөлөр аркылуу иликтенип, салыштырма (контрасттуу) лингвистикада эки тилдин жалпы типологиялык жана грамматикалык окшоштугу менен бирге айырмачылыгы да белгиленет [11: 138].

Кыргыз тилин деңгээлдер боюнча окутуу методикасында системалуулук, ар кубулуштарды тил жана кеп деңгээлдеринде бөлүп ажыратуу, функциялуулук, стилистикалык дифференциация (ажыратуу), материалды кырдаалдык-тематикалык негизде уюштуруу принциптери өтө маанилүү ролго ээ болушу керек.

Коммуникативдик мамиле кылууда окутуунун максаттарынын практикалык мүнөздө болуш принциби чоң роль ойнойт. Албетте, биз жогоруда көрсөткөндөй, орто мектептин базасында ЖОЖдордун окуу пландарында кыргыз тилине бөлүнгөн 120 саат көлөмүндө гана практикалык сабак өтүп, өтө чоң максаттарды жүзөгө ашырууга, мисалы, өздөштүрүүнүн социалдык жетиштүү деңгээлине [12: 206] жеткире окутуу мүмкүн эмес. Ошол себептен студенттердин болочок кесибин эске алып, алардын тил муктаждыктарын социологиялык изилдөө, интервью аркылуу аныктап, ал сааттарга жараша реалдуу өтүлө турган окуу материалдарын тандап алуу керек. Студенттер үчүн оозеки маектешүүгө караганда жазуу-коммуникациянын расмий-иштиктүү кагаздарын – контракт, келишим, макулдашуу ж.б. толтуруу, түзүү, редакциялоо маанилүүрөөк болсо,

болочок педагогдор үчүн коммуникациянын оозеки түрү, оорулуулар менен маектешип, окутуу процессинде алардын ал-абалы тууралуу сүйлөшүү кагаздарды толтурууга караганда маанилүү болуп эсептелет. Бул жагдайларды эске алып, окуу материалдарын даярдоо аркылуу окутуу максаттарынын практикалык мүнөздө болуу принциби турмушка ашырылат.

Окуу процессинин кептик багытталышы принциби тил жана кеп маселеси менен тыгыз байланышып, тилдин колдонулушун, анын иштешин биринчи планга койдурад.

Активдүүлүк принцибин турмушка ашыруу окутуучунун алдына татаал маселени коет. Алсак, ал үй тапшырма катары берилген сүйлөшүү темасынын дептерде жазылганын, анын жатталганын текшерип тим болбой, студенттерди ошол, маселен, « Мен окуган ЖОЖ» темасын «Мүмкүнчүлүк болсо, кайсы чет өлкөдө билим алат элеңиз?», «Ошол өлкө биринчи ирет эмнеси менен жагат?» сыяктуу бир катар суроолор менен тереңдетип, керек болсо, башка темаларга да убактылуу өтүп кетип, аларды өз ойлорун кыргызча билдирүүгө активдүү катыштырып, кыргызча билбеген сөздөрдү сураптырып, сүйлөмдөрдү ошол замат өз алдынча түзүүгө үйрөтүү зарыл. Ошондо студенттер реалдуу турмуштагы маектешүүгө мүнөздүү болгон теманын тез өзгөрүшүнө даяр болуп, баарлашууну кыргызча улап кете алышат [13: 272].

Оң мотивациянын түзүлүшү жалаң гана принцип эмес, бул - тил окутуу методикасында актуалдуу маселелердин да бири. Оң мотивацияга таасир бере турган нерселерге окутуучунун инсандык касиеттери, анын өз ишине компетенттүүлүгү, студенттерди окутуудагы иш-аракеттери, ошол ишке жан-дили менен берилгендиги, студенттин, аз болсо да, жылыштарын колдоого алып, тилди өздөштүрүүгө мүмкүн экендигине ишендире алгандыгы, андан тышкары, тилдин коомдогу кадыр-барктуулугу кирет. Ал эми кыргыз тилин деңгээлдер боюнча өздөштүрүүдө студенттердин жеке муктаждыгын: коомдо кадыр-барктуу кызмат ордун ээлөө, кыргыз элинин каада-салтын, руханий жана маданий дөөлөттөрүн өздөштүрүү, ж.б. ушул өңдүү жеке каалоолорун да жогоркуларга кошумча иретинде айта кетсек болот [14: 85].

Индивидуалдаштыруу принциби окутууда студенттердин курактык, психологиялык жана башка өзгөчөлүктөрүн эске алууну талап кылат. Психологиялык жана психоллингвистикалык изилдөөлөрдүн негизинде [15: 178] адамдар тилди коммуникативдик жана коммуникативдик эмес мүнөздө өздөштүрөрү анык болду.

Коммуникативдик мүнөздө өздөштүргөндөр маектешүүдө демилгелүү болушат. Алардын угуп, эске тутуу жөндөмдүүлүгү жакшы болгондуктан, кеңири тараган суроо – жоопторду тез эстеп калып, аларды дароо эле колдонушат. Бирок аналитикалык мүнөздөгү тапшырмаларды жай аткарышат. Экинчи типтеги индивиддер маектешүүдө пассивдүүлүк кылса да, алардын суроо–жооптору окшош, стереотиптүү болбойт. Алар окшош сүйлөмдөрдү, фразаларды кебинде кайталай бербейт, аналитикалык мүнөздөгү тапшырмаларды батыраак аткара алышат. Алардын көрүп, эске тутуусу (орусчасы – “зрительная память”) күчтүүрөөк болот. Экинчи типтеги адамдардын саны көбүрөөк [16: 228].

Биринчи жана экинчи типтеги адамдардын мүнөзүн өзгөртүү мүмкүн эмес, анткени ал - тубаса мүнөз. Ошондуктан тилди үйрөтүүдө окутуучу студенттин жекече жөндөмдүүлүгүн иликтеп чыгып, ыңгайлуу метод, ыкмаларды колдонуп, жөндөмдүүлүгү бирдей окуучуларды, мүмкүн болушунча, бир топко жыйнап окутушу зарыл.

1.2. Кыргыз тилин деңгээлдер боюнча окутуунун тарыхы

Кыргыз тилинин теориясы жана аны окутуу методикасы боюнча эмгектерди Абдувалиев И., Аширбаев Т., Акматов Т., Акматов Б., Биялиев А., Биялиев К.А., Добаев К., Жапаров А., Иманалиев С., Иманов А., Мукамбетова А., Сартбаев К.К., Осмонкулов А., Үсөналиев С., Чыманов Ж., ж.б., кеп өстүрүү жана байланыштуу кеп боюнча- Давлетов С., Мусаева В., Рысбаев С., Тагаева З., Садабаев А., Эшиев М., ж.б. тексттин теориясы жана текст менен иштөөгө байланыштуу- Маразыков Т.С, Муратов А.Ж, Мусаев С.Ж., Өмүралиева С., Чокошева Б.С., Чыманов Ж., ж.б. окумуштуулар жаратышкан.

2014-2020-жылдарда Кыргыз Республикасында мамлекеттик тилди өнүктүрүүнүн жана тил саясатын өркүндөтүүнүн Улуттук программасы (мындан ары – Программа) Кыргыз Республикасынын Конституциясына, «Кыргыз Республикасынын мамлекеттик тили жөнүндө», “Кыргыз Республикасынын расмий тили жөнүндө» Кыргыз Республикасынын мыйзамдарына, 2013-2017-жылдардын мезгилинде Кыргыз Республикасын туруктуу өнүктүрүүнүн Улуттук стратегиясына жана Кыргыз Республикасында элдин биримдигин жана этностор аралык мамилелерди чыңдоо Концепциясына, ошондой эле Кыргыз Республикасында көп маданияттуу жана көп тилдүү билим берүү Концепциясына ылайык иштелип чыккан. 2013-2017-жылдарда Кыргыз Республикасын туруктуу өнүктүрүүнүн Улуттук стратегиясында мамлекеттик тилдин бириктирүүчү ролун күчөтүү жана тилдик көп түрдүүлүктү өнүктүрүү Кыргызстан элинин биримдигинин негизги фактору катары аныкталган. Мамлекеттик тилди билүү — Кыргыз Республикасынын ар бир жаранынын парзы жана милдети. Мындай билим анын атаандаштык жөндөмүн жана коомдук турмушка жигердүү катышуусун аныктайт. Бул максаттарга жетишүү үчүн мамлекеттик жана жергиликтүү өз алдынча башкаруу органдарынын, жарандык коомдун биргелешкен иш-аракеттерин күчөтүү зарыл. Кыргыз Республикасынын Президентинин 2013-жылдын 1-июлундагы (ПЖ №155) Жарлыгы менен тил саясатын өнүктүрүүнүн биринчи кезектеги чаралары жана артыкчылыктары аныкталган. [17:13] Жарлыкты ишке ашыруунун алкагында тил саясатын өркүндөтүү боюнча Жумушчу топ түзүлүп, Программанын долбоору эксперттердин сунуш-пикирлерин жана чет өлкөлөрдүн тажрыйбаларын эске алуу менен кырдаалды талдоонун негизинде иштелип чыкты.

Программа тилдерди колдонуудагы жана өнүктүрүүдөгү өзөктүү маселелерди чечүүнүн жана мамлекеттик тилди коомдук турмуштун бардык чөйрөсүндө кеңири колдонууну камсыз кылуунун ченемдик-уюштуруучулук негизи болуп саналат. Программادا белгиленген максаттар жана милдеттер Кыргыз Республикасынын Өкмөтүнүн токтому менен бекитилген иш-

чаралардын планы аркылуу ишке ашырылат. Программда колдонулган негизги түшүнүктөр:

- «Кыргызтест» – аккредитацияланган борборлор тармагы тарабынан күбөлүк берүү менен мамлекеттик тилди билүү деңгээлин аныктоо системасы;

- Тилди билүү деңгээлин баалоонун европалык шкаласы: эң жөнөкөй деңгээл (A1, A2), өз алдынча билүү деңгээли (B1, B2), эркин билүү деңгээли (C1 – кесиптик ишмердүүлүк жүргүзүү, C2 – филологдор, котормочулар, кыргыз тилинде окуткан мугалимдер үчүн). [18:15]

Учурдагы кырдаалды талдоого ала турган болсок, Кыргызстандын азыркы кездеги тил саясатында мамлекеттик тилди өнүктүрүү маселеси өтө курч бойдон калууда. Эгемендик жылдары Кыргыз Республикасында мамлекеттик тилди колдоо боюнча чаралар көрүлсө да, кыргыз тилин колдонуу чөйрөсү улам тарып, мамлекеттик башкарууда, иш кагаздарын жүргүзүүдө жана кесиптик ишмердикте, жогорку билим алуу системасында олуттуу жылыштар болгон эмес. Мамлекеттик тил өлкөнүн бардык билим берүү мекемелеринде окутулуп жаткандыгына карабастан, кыргыз тили эне тили болбогон жарандардын ондон бир бөлүгү гана мамлекеттик тилди билет. Ошону менен бирге кыргыз, өзбек, тажик тилдүү мектептерди бүтүргөндөр расмий тилди, ал эми орус тилдүү мектепти бүтүргөндөр мамлекеттик тилди жетиштүү деңгээлде билишпейт. [19:213]

Азыркы учурда мамлекеттик тил орто мектептерде, көркөм адабият, маданият жана искусство чөйрөсүндө, жалпыга маалымдоо каражаттарында, соода-сатыкта жана коомдук-саясий турмушта гана колдонулат. Ал эми орус тилин колдонуу орто жана жогорку кесиптик билим берүүдө, илимде, жалпыга маалымдоо каражаттарында, Интернетте, ишкер жана эл аралык карым-катнашта, ошондой эле башкаруу чөйрөсүндө басымдуулук кылат.

Көрүнүп тургандай, кыргыз тили азыркы убакта жашоо-турмуштун деңгээлин жогорулатууга өбөлгө түзүүчү чөйрөлөрдө, башкача айтканда, адистикке ээ болуу, кесиптик ишмердүүлүктү жүргүзүү жана башка тармактарда жетишерлик колдонулбай жатат. Мына ушул жагдайлар тил

саясатынын негизги багытын–Кыргызстанда жашаган этностордун тилин сактоого, аларды окуп-үйрөнүүгө шарт түзүү менен мамлекеттик тилди республиканын коомдук турмушунун бардык чөйрөлөрүндө толук колдонууга жетишүүнү аныктайт.

Кыргыз Республикасынын Президентинин 1998-жылдын 20-январындагы ПЖ №21 Жарлыгы менен бекитилген Кыргыз Республикасынын мамлекеттик тилин өнүктүрүү Концепциясында жана Кыргыз Республикасынын Президентинин 2000-жылдын 20-сентябрындагы ПЖ №268 Жарлыгы менен бекитилген 2000-2010-жылдарда Кыргыз Республикасынын мамлекеттик тилин өнүктүрүүнүн Программасында мамлекеттик тилди өзүнчө предмет катары окутууга гана басым жасалган [20: 29].

Бирок аталган документтерде кыргыз тилин коомдук жашоо-турмуштун бардык чөйрөлөрүндө кеңири колдонуу маселеси толук чагылдырылган эмес. Аталган документтердин көптөгөн жоболору иш кагаздарын кыргыз тилине которууга гана багытталган. Иш кагаздарын жүргүзүү системасы жарандардан тилди жогорку деңгээлде билүүнү талап кылат. Учурда өлкөбүздө кесиптик карым-катнашта, баарлашууда кыргыз тилин колдонуунун туруктуу салттары толук калыптанып бүтө элек. Маселенин чечилиши кесиптик билим берүү менен түздөн-түз байланыштуу. Жогорку билим берүүнүн дал ушул баскычында адистер даярдалат жана алардын кесиптик ой жүгүртүү маданияты калыптанат. Ошондуктан, орто жана жогорку кесиптик окуу жайларда филолог эмес адистерди кесипке мамлекеттик тилде даярдаган бөлүмдөрдү уюштуруу зарыл.

Акыркы жылдары биздин республикада коомдук турмуштун ар түрдүү тармактары боюнча бирин-серин терминологиялык сөздүктөр түзүлдү, тилекке каршы, ал сөздүктөр турмушта кеңири пайдаланылбай жатат. Ошондуктан, Программада бул багытта аткарылуучу иштерге түрткү берүү механизмдери белгиленген. Алар билим берүүнүн бардык тармактарында жана окутуунун бардык баскычтарында кеңири колдонулуусу зарыл.

Программада мамлекеттик тилди андан ары өнүктүрүү, анын маалыматтык, билим берүүчүлүк кудуретин арттыруу жана функционалдык мүмкүнчүлүктөрүн кеңейтүү; кыргыз тилин эне тил, экинчи тил жана чет тил катары окутууну эске алуу менен мамлекеттик тилдин окуу-усулдук негиздерин өркүндөтүү жана жакшыртуу; мамлекеттик тилди окутуунун инфраструктурасын, адистешкен тил борборлорун түзүү жана өнүктүрүү; мамлекеттик тилди окутууга өбөлгө түзүү; тил маданиятынын деңгээлин жогорулатуу; расмий жана чет тилдерди окутуп-үйрөтүүнүн сапатын кескин жакшыртуу; этносторго эне тилин сактоого жана өнүктүрүүгө кепилдикти камсыздоо – азыркы учурдун эң негизги талабы экендиги белгиленет.

Ишке ашыруу мөөнөтү - биринчи баскыч – даярдык көрүү: 2014–2016-жылдар. Программанын биринчи баскычында «Кыргызтестти» түзүү жана ишке киргизүү, мамлекеттик тилди окутуунун аккредитацияланган борборлорунун тармагын түзүү, билим берүүнүн бардык баскычтарында мамлекеттик тилде окутууга түрткү берүүнүн системасын жана шарттарын түзүү артыкчылыктан милдеттер болууга тийиш, экендиги, көп тилдүү билим берүү моделин колдонгон окуу жайларын сынактан өткөрүүнү аяктоо, зарылдыгы көрсөтүлөт. [21:32]

Программанын биринчи баскычын ишке ашырууда этностордун тилинде окуткан мектептер сакталат жана алар мамлекет тарабынан каржыланат. Ошону менен катар мамлекеттик тилде окутулган предметтердин саны акырындап көбөйөт. Экинчи баскыч - негизги: 2017–2018-жылдар. Мамлекеттик жана муниципалдык кызматкерлердин, мамлекеттик жана муниципалдык кызмат көрсөткөн бардык тармактардын кызматкерлеринин мамлекеттик тилди билүү деңгээлин аныктоо системасын толук жайылтуу, көп тилдүү билим берүү системасын ишке киргизүү белгиленет.

Үчүнчү баскыч - түздөө: 2019-2020– жылдар. Мамлекеттик тилди улуттар аралык карым-катнаштын тили катары коомдук турмуштун бардык чөйрөлөрүндө колдонуу жана көп тилдүү үзгүлтүксүз билим берүүгө (мектепке чейинки, мектеп, кесиптик, жогорку билим берүүдө) шарт түзүү менен

байланышкан маселелерди камтыйт. Бардык баскычтарда мониторинг жүргүзүлөт, Программанын натыйжалуулугу бааланат жана оңдоолор-түзөтүүлөр киргизилет.

Мамлекеттик жана коомдук-саясий чөйрөдөгү тил саясатынын максаты – мамлекеттик бийлик органдарынын (аткаруу, мыйзам чыгаруу, сот тармактары жана жергиликтүү өз алдынча башкаруу) ишмердүүлүгүн Кыргыз Республикасынын Конституциясына жана мыйзамдарына ылайык мамлекеттик жана расмий тилдерде европалык шкала боюнча эркин билүү (C1) деңгээлинде жүргүзүү.

Коюлган максатка жетүү үчүн төмөнкү милдеттерди аткаруу зарыл: мамлекеттик жана расмий тилди окуп-үйрөнүү үчүн окуу-усулдук базаны өркүндөтүү, кесиптик ишмердүүлүктүн тармагына ылайык тил билүү деңгээлдери боюнча жаңы окуу-дидактикалык материалдарды иштеп чыгуу; тил билүү деңгээли тууралуу тастыктама берүү менен кесиптик карым-катнашты жана иш кагаздарын мамлекеттик тилде жүргүзүүнү үйрөтүү курстарын уюштуруу; мамлекеттик жана муниципалдык тейлөө кызматтарынын бардык тармактарын (байланыш кызматтары, тез жардам, өрт өчүрүү ж.б.) мамлекеттик, расмий жана англис тилдеринде жүргүзүү; иш кагаздарынын бардык түрлөрүн мамлекеттик тилде иштеп чыгуу жана аларды бардык тиешелүү мекемелердин, Кыргыз Республикасынын Президентине караштуу Мамлекеттик тил боюнча улуттук комиссиянын сайттарына Word жана PDF форматында жайгаштыруу; министрликтердин, мекемелердин, уюмдардын компьютердик технологияларында мамлекеттик тилде иш жүргүзүүнү камсыз кылуу; мамлекеттик жана муниципалдык кызматтарга «Кыргызтест» программасы боюнча тил билүү деңгээлин аныктаган тастыктамалардын негизинде талапкерлерди тандоо жана кызматкерлерди аттестациялоонун көп баскычтуу системасын түзүү. Программаны ишке ашыруу жана көзөмөлдөө механизмдери боюнча Тил саясатын ишке ашыруу ушул программанын негизинде жүргүзүлөт жана төмөнкүлөрдү камтыйт: кызматкерлерди мамлекеттик тилде эркин баарлашууга жана иш кагаздарын

жүргүзүүгө үйрөтүү; кызматкерлерди «Кыргызтест» программасы аркылуу аттестациялоо жана тийиштүү тастыктамаларды берүү;

Билим берүү жана илим министрлиги тарабынан бекитилген тиешелүү тастыктамаларды берүү; мамлекеттик тилди (С1) жана эл аралык тилдердин бирин жогорку деңгээлде (В2) билген кызматкерлерге билими эл аралык стандарттарга ылайык тастыктамалар менен ырасталганда, эмгек акысына кошумча төлөм аркылуу колдоо системасын киргизүү.

Программанын аткарылышын көзөмөлдөө мониторинг жана жетишкен натыйжаларды баалоо ведомстволордун жетекчилери, Кыргыз Республикасынын Мамлекеттик кадр кызматы, Кыргыз Республикасынын Президентинин алдындагы Мамлекеттик башкаруу академиясы, Кыргыз Республикасынын Президентине караштуу Мамлекеттик тил боюнча улуттук комиссия тарабынан жүргүзүлөт. [22:18]

2020-жылга карата мамлекеттик бийликтин жетекчи кызматкерлери, алардын этносуна карабастан, мамлекеттик жана расмий тилдерди С1, эл аралык тилдердин бирин В2 деңгээлинде билүүгө тийиш. Программанын биринчи баскычында мамлекеттик жана муниципалдык кызматкерлердин алдына коюлган милдеттерине жараша тилди билүү деңгээлин аныктоо шкаласы иштелип чыгат. Техникалык кызматчылардан мамлекеттик тилди А2 деңгээлинде билиши талап кылынат. Мамлекеттик жана муниципалдык кызматкерлердин дээрлик бардыгы мамлекеттик тилди В1 же В2 деңгээлинде, жетекчилер С1 деңгээлинде билүүгө тийиш. Бул милдет кызматкерлердин жаш өзгөчөлүгүн жана алардын ишмердүүлүгүнүн мүнөзүн эске алуу менен тилди билүү талаптарынын ийкемдүү системасы аркылуу аткарылат. Мындай ийкем мамиле жаңы талаптарга өтүүдө мамлекеттик аппараттын ишинде туруктуулукту жана тең салмакты камсыздайт.

- Коюлган максатка жетүү үчүн төмөнкү милдеттерди аткаруу зарыл: кыргыз тилин эне тил катары, экинчи тил катары жана чет тил катары окутуу-үйрөтүүнүн концепциясын иштеп чыгуу жана ишке ашыруу;

- Кыргыз тилин эне тил катары, экинчи тил катары жана чет тил катары окутууга заманбап окуу-усулдук комплекстерин даярдоо жана жайылтуу;
- Башка этностордун тилдерин окутуунун окуу-усулдук адабияттарын басып чыгарууну колдоо;
- Кыргыз, орус жана чет тилдерди окуп-үйрөнүү боюнча жалпыга жеткиликтүү болгон тил курстарынын тармактарын жана окутуунун башка түрлөрүн уюштуруу;
- Билим берүүнүн бардык баскычтарында мамлекеттик тилде, расмий тилде жана эл аралык тилдердин биринде билим берүүнүн окуу-усулдук базасын түзүү жана педагог кадрларды даярдоо; кыргыз жана орус тилдерин эне тил катары, экинчи тил катары жана чет тил катары окутуучу кадрларды даярдоо тутумун өркүндөтүү;
- Жогорку жана орто кесиптик билим берүү стандартына, типтүү окуу пландарына мамлекеттик тил менен расмий тилди өз алдынча окуу сабактары катары киргизүү;

Азыркы учурда жарандардын ар түрдүү курактагы категориялары үчүн мамлекеттик тилди окутуунун кошумча жолдорунун өнүгүшүнө өбөлгө түзүлүп; мамлекеттик тилди билүү деңгээлин европалык шкала (A1, A2, B1, B2, C1, C2) менен аныктаган «Кыргызтест» системасы иштелип чыгып ишке киргизилген. [23:45]

Тилге үйрөтүүнүн өзгөчөлүгү төмөнкүдө: табигый жана гуманитардык илимдерди окутуу методикасында билим алуу (ошол билимдин категорияларын, түшүнүктөрүн кабыл алуу, өздөштүрүү) негизги максат болсо, тилди үйрөтүү методикасында бул тилде кеп ишмердигин жүргүзүү билгичтиги менен көндүмдөрүн өнүктүрүү иши алдыңкы планда турат.

1.3. I бап боюнча кыскача корутунду

Жогорку окуу жайларында кыргыз тилин экинчи тил катары окутуу методикасы илимий жактан жеткиликтүү деңгээлде иштелип чыга элек,

ошондуктан анын теориялык негизин түптөө, терминологиялык аппаратын тактоо маселелери – бүгүнкү күндүн башкы талабы.

Жогорудагы талапка ылайык дүйнөлүк тил үйрөтүү тажрыйбасында колдонулуп жүргөн эл аралык стандарттар боюнча окутуу предмети катары алынган кыргыз тилин тилдин статусуна жараша «эне тили катары окутуу», «экинчи тил катары окутуу», «чет тили катары окутуу», «кеңири тараган маектешүү тили катары окутуу» категорияларына бөлүштүрүп, алардын ортосунда болгон айырмачылыктарды ажырата билүү зарыл.

Кыргыз тилин экинчи тил катары окутуу методикасынын илимий аппаратын тактоо максатында зор мааниге ээ болгон «методика», «метод» түшүнүктөрү тууралуу илимий адабияттардагы көз караштар, ой-пикирлер, алардын түрдүү чечмелениши, интерпретацияланышы талданууга тийиш. Илимий эмгекте бул иш аткарылып, мына ушул базалык түшүнүктөргө карата иликтөө жүргүзүлүп, изилдөөгө ылайык келген жумушчу аныктамалар берилди. «Методика» термини тар жана кең мааниде: «окуу предмети», «методикалык маселени чечүүгө багытталган методикалык иштердин тутуму же б.а. окутуунун технологиясы» жана «окутуунун теориясы жана педагогикалык илимдердин бир тармагы» катары колдонулуп жүргөндүгү көрсөтүлдү. Бул иште «экинчи тилди (чет тилин) үйрөтүү методикасы» түшүнүгүнүн эволюциясы, анын башка чектеш илимдер менен болгон байланышы эске алынып, аны экинчи тилге үйрөтүүнүн мыйзам ченемдүүлүктөрүн, максаттарын, мазмунун, каражаттарын, ыкмаларын, методдорун жана системасын, ошону менен бирге экинчи тилдин материалында окутуу жана тарбиялоо процесстерин изилдеген илим катары түшүнүлөрү белгиленди. «Метод» түшүнүгү да методикага тиешелүү адабияттарда анын баштапкы маанисинде, т.а., коюлган максатка жетүүгө багытталган, кандайдыр бир иретке келтирилген ишмердик маанисинде сейрек колдонулат. «Метод» сөзү да «методика» сөзүндөй эле өзүнүн терминдик касиеттеринен алыстоодо, анткени ал да кең жана тар мааниде колдонулуп жүрөт. Бул илимий изилдөөдө билим берүү мазмунун тил өздөштүрүүчүлөргө жеткирүүгө жана алар тарабынан

өздөштүрүүгө багытталган, нормативдик планда берилген окутуу жана окуу ишмердигинин бирдиктүү моделин «метод» деп түшүнүлөрү көрсөтүлдү.

Экинчи тилди окутуу методикасы илим катары калыптануу жолунда лингвистика, жалпы дидактика, психология, физиология, социология, коммуникация теориясы, психолингвистика, лингвостатистика, маалыматтар теориясы жана башка илимдер менен байланышта болуп, алар менен интеграцияланып, түрдүү аныктамаларга ээ болгон. Бул главада ушул аныктамалар да экинчи тилге үйрөтүүнүн табиятын, анын өзгөчөлүктөрүн терең түшүнүү, ажырата билүү максатында берилди.

Кыргыз тилин экинчи тил катары окутуу методикасын илим катары кароодо экинчи тилди окутуу теориясынын башка гуманитардык илимдерден, керек болсо, эне тилин үйрөтүү методикасынан болгон айырмачылыгын тактоо зарылчылыгы келип чыгат: гуманитардык илимдерди өздөштүрүүдө, биринчи кезекте, алардын негизги категорияларын, түшүнүктөрүн кабыл алуу, өздөштүрүү маселеси коюлса, экинчи тилди үйрөнүүдө мына ушул башка тилде ойлонууга, ой калчоого, ой жүгүртүүгө түздөн-түз байланышкан кеп ишмердигин жүргүзүү үчүн керектүү болгон билгичтиктер менен көндүмдөрдү калыптандыруу маселеси пайда болот. Бул маселе, биринчи кезекте, Кыргызстанда кыргыз тилинин материалында өнүгө турган тил үйрөтүү методикасынын психологиялык багытына таандык болууга тийиш. Тилекке каршы, бул багыт али пайда боло элек. Кыргыз тилин экинчи тил катары үйрөтүүдө азыркы учурдагы орус, англис жана башка европалык тилдерди экинчи же чет тили катары окутуу тажрыйбасындагы психологиялык багыттын (психолингвистиканын) жетишкендиктерине, чыгарылган тыянактарга таянуу аздык кылат. Кыргыз тилинин типологиясына да байланыштуу кеп ишмердигин жүргүзүү үчүн керектүү билгичтиктер менен көндүмдөрдүн калыптанышынын психологиялык аспектилери атайын изилдөөлөрдүн предмети болууга тийиш. Тилекке каршы, мындай изилдөөлөр али жүргүзүлө элек.

Экинчи тилге үйрөтүү методикасында болгон методдордун өтө жалпы эки топко ажырашын шарттаган «тил» жана «кеп» түшүнүктөрү өтө олуттуу

маселелердин бири. Мына ушул себептен илимий-методикалык адабияттарга таянып, бул түшүнүктөрдүн табият-маңызын терең ачып берүү, жалпылыгы менен өзгөчөлүктөрүн аныктоо, экинчи тилге үйрөтүү методикасындагы алардын ээлеген ордун, ролун көрсөтүү - көңүл чордонунда турууга тийиш болгон маселелерден. Биринчи главада бул маселени жеткиликтүү деңгээлде аныктап талдоого аракет жасалды.

Эне тили менен экинчи тилди окутуунун ортосунда болгон орчундуу айырмачылыктарды, бөтөнчөлүктү терең жана туура ачып берүү изилдөөнүн негизги милдеттерине кирет. Мына ушул маанилүү жагдай-шарттар эске алынып, ишибиздин биринчи главасында экинчи тилди окутуу методикасына тиешелүү «методика», «метод», «тил», «кеп» түшүнүктөрүнөн тышкары категориялык мааниге ээ болгон «мамиле кылуу», «кеп ишмердиги», «өздөштүрүү жана окутуу теориясынын» негизги категориялары: «тилди колдоно билүү» түшүнүгү, анын лингвистикалык, кырдаалдык, социалдык, улуттук-маданий, энциклопедиялык деңгээлдери, аны түзгөн компетенциялар, т.а., «тил компетенциясы», «кеп компетенциясы» жана «коммуникативдик компетенция» түшүнүктөрү такталып, аларга жумушчу аныктамалар берилди. Жалпылап айтканда, тил компетенциясы – бул адамдын лингвистикалык билимдеринин тутумун колдонуу жөндөмдүүлүгү. Кеп компетенциясы – бул конкреттүү кептик кырдаалдарда тилдик каражаттардын түрдүү формаларынын иштешинин мыйзам ченемдүүлүктөрүн билип, аларды кеп ишмердигинин угуу, окуу, жазуу, сүйлөө формаларында колдоно алуу жөндөмдүүлүгү. Коммуникативдик компетенция – бул маектешүүнүн максаттарына, кырдаалына жараша кеп ишмердигин жүргүзүү жөндөмдүүлүгү.

Диссертацияда андан ары окутуунун эстетика, кыргыз тили, педагогика, психология багытындагы методологиялык таянычтары кеңири талдоого алынат, аларды колдонуунун шарттары, принциптери көрсөтүлөт.

II БАП.

КЫРГЫЗ ТИЛИН ӨЗДӨШТҮРҮҮ ДЕНГЭЭЛДЕРИНЕ КАРАТА ОКУТУУНУН НАТЫЙЖАЛУУЛУГУ БОЮНЧА ИЗИЛДӨӨНҮН МАТЕРИАЛДАРЫ ЖАНА МЕТОДДОРУ

2.1. Изилдөөнүн материалдары жана методдору

Изилдөөнүн объектиси – Жогорку окуу жайларынын бакалавр даражасындагы студенттерге кыргыз тилин деңгээлдер боюнча үйрөтүүнүн окутуу процесси.

Изилдөөнүн предмети - Жогорку окуу жайларынын бакалавр даражасындагы студенттерге кыргыз тилин деңгээлдер боюнча үйрөтүүнү окутуунун жалпы маселелерин аныктап чыгуу.

Илимий изилдөөнүн негизги материалдары катары КРнын Билим берүү жөнүндөгү мыйзамы, КРнын Мамлекеттик тил жөнүндөгү мыйзамы, 2020-жылга чейин мамлекеттик тилди өнүктүрүү боюнча Улуттук программа, кыргыз тилин окутуунун мамлекеттик стандарттары, окуу программалары менен окуу китептери, педагогикалык-методикалык эмгектер, кыргыз тилин жогорку окуу жайларында окутуунун абалы, окутуунун тажрыйбалары, сөздүктөр, ж.б. талдоого алынды.

Мамлекеттик тил жөнүндөгү мыйзамга ылайык Кыргыз Республикасынын жарандары мамлекеттик тилди коомдук турмуштун бардык чөйрөлөрүндө: саясий, экономикалык, маданий турмушунда колдонууга тийиш. Алардын катарына төмөнкүлөр киргизилген: күндөлүк турмуш-тиричилик кырдаалдарында, билим берүү системасында жана кесиптик чөйрөдө (чектелген лексиканын негизинде) коммуникативдик компетенцияны калыптандыруу, башкача айтканда, кеп ишмердүүлүгүнүн түрлөрүндөгү керектүү билгичтиктер менен көндүмдөрдү калыптандыруу; кыргыз тилинде маектешүү маданиятын өстүрүү жана кыргыз элинин рухий дөөлөттөрүн ыйык тутуу, тилдик жана өлкө

таануу материалынын негизинде студенттин инсан катары маданий жана интеллектуалдык деңгээлинин өсүшүн камсыз кылуу. (24: 129)

Изилдөөнүн максаттары жана милдеттерине ылайык, Омуралиева, Кундузакова [1993], Касымова, Токтоналиевдердин [1991], Орузбаева, Хван, [1993], Биялиев К.А. ж.б.лардын окуу китептерин, керектүү дидактикалык материалдарын карап чыктык.

Изилдөөнүн объектиси болуп бакалаврларга кыргыз тилин үйрөтүүдөгү окуу-тарбия процесси эсептелет. Бул процесстин мазмуну жана маңызы КРнын жогорку кесиптик билим берүүнүн Мамлекеттик стандартындагы конкреттүү багыттарда бакалаврларды даярдоонун негизги билим берүү программасына коюлган талаптар менен регламенттештирилет.

Бул багыттар үчүн жалпы нерсе болуп кыргыз тили окуу дисциплинасы катары (2018-жылдан баштап кыргыз тили кыргыз адабияты менен бириктирилген дисциплина катары каралат) расмий жана чет тилдеринин катарында гуманитардык, социалдык жана экономикалык Б1 циклинде берилгендиги эсептелет.

Бакалаврларды даярдоодогу негизги талаптарда алардын тилдик компетенциясы – мамлекеттик жана расмий тилде өзүнүн оозеки жана жазуу кебин логикалык жактан туура, аргументтештирип жана түшүнүктүү түзүүгө жөндөмдүүлүгү (ИК-2 (инструменталдык компетенция – 2); иштиктүү баарлашууга жөндөмдүүлүгү: публика алдында сүйлөө, сүйлөшүүлөрдү жүргүзүү, чогулуштарды өткөрүү, иштиктүү жазышуу, электрондук коммуникациялар (ИК-4) белгиленген. Бакалавр билиш керек: лексикалык бирдиктердин айкалышынын негизги ыкмаларын жана негизги сөз түзүүчү моделдерди; кептик баарлашуунун түрлөрү ылайык тил каражаттарынын тандоонун ыкмаларын жана мүнөздүү өзгөчөлүктөрүн; аткара алышы керек: оозеки жана жазуу формасында өзүнүн оюн туура жана аргументтештирип бере алышы керек; ээ болуусу керек: мамлекеттик жана расмий тилде жазуу жана оозеки коммуникациянын көндүмдөрүнө, чет тилинде – кесиптик багыттагы маалыматты алууга зарыл болгон көлөмдө.

“Тил билүүнүн деңгээлдеринин жалпы европалык шкаласына анчалык байланышпаган бакалаврларды кесиптик даярдоонун талаптарынын мындай регламентациясы жогорку окуу жайларынын жумушчу программалары ар түрдүү болушуна, ар түрдүү окуу китептери жана окуу куралдарынын пайдаланылышына, дисциплинаны окутууга берилген аудиториялык саатардагы айырмачылыктарынын болушуна алып келген. Натыйжада ар түрдүү жогорку окуу жайларынын студент-бакалаврларынын тилдин компетенциясы тил билүү ар түрдүү деңгээлдерине ылайык калыптанат.

Изилдөөнүн предмети болуп студент-бакалаврларга кыргыз тилин деңгээлдер боюнча окутуу системасы эсептелет. Бул системанын, тагыраак айтканда, кыргыз деңгээлдер боюнча окутуу методикасынын, изилдөөнүн предмети катары алынышы “2014-2020-жылдарда мамлекеттик тилди өнүктүрүү жана тил саясатын өркүдөтүү боюнча улуттук программанын”, “Билим берүү жана илим чөйрөсүндөгү тил саясаты” аттуу 2-бөлүмүндөгү 2017-жылы окутуу башка тилдерде жүргүзүлгөн мектептердин бүтүрүүлөрдүн мамлекеттик тилди билүү деңгээли В1 деңгээлине, орто кесиптик жана жогорку окуу жайларынын бүтүрүүчүлөрүнүн мамлекеттик тилди билүү деңгээли В2 деңгээлине жетери жөнүндө айтылган талаптарына ылайык келет.

Деңгээлдер боюнча окутуу методикасынын калыптануусу үчүн төмөнкүдөй педагогикалык шарттар болууга: педагогикалык практикада тил билүү деңгээлдеринин жалпы европалык шкаласы активдүү колдонуусу үчүн мугалимдер менен методикалык иштерди уюштуруу, жумушчу программаны жана дидактикалык материалдарды: окуу китептерин, окуу куралдарын, көнүгүүлөр системасын, тил билүүнүн белгилүү бир деңгээлин чагылдырган үйрөтүүчү жана текшерүүчү тесттерди, эсселердин темаларынын тизмесин иштеп чыгуу зарыл.

Изилдөөбүздүн методологиялык негизи болуп тилдик коммуникация социалдык ишмердүүлүктүн акты катары эсептелгендиктен, тилдерди окутуунун ишмердүүлүк мамилеси кыхмат өтөдү.

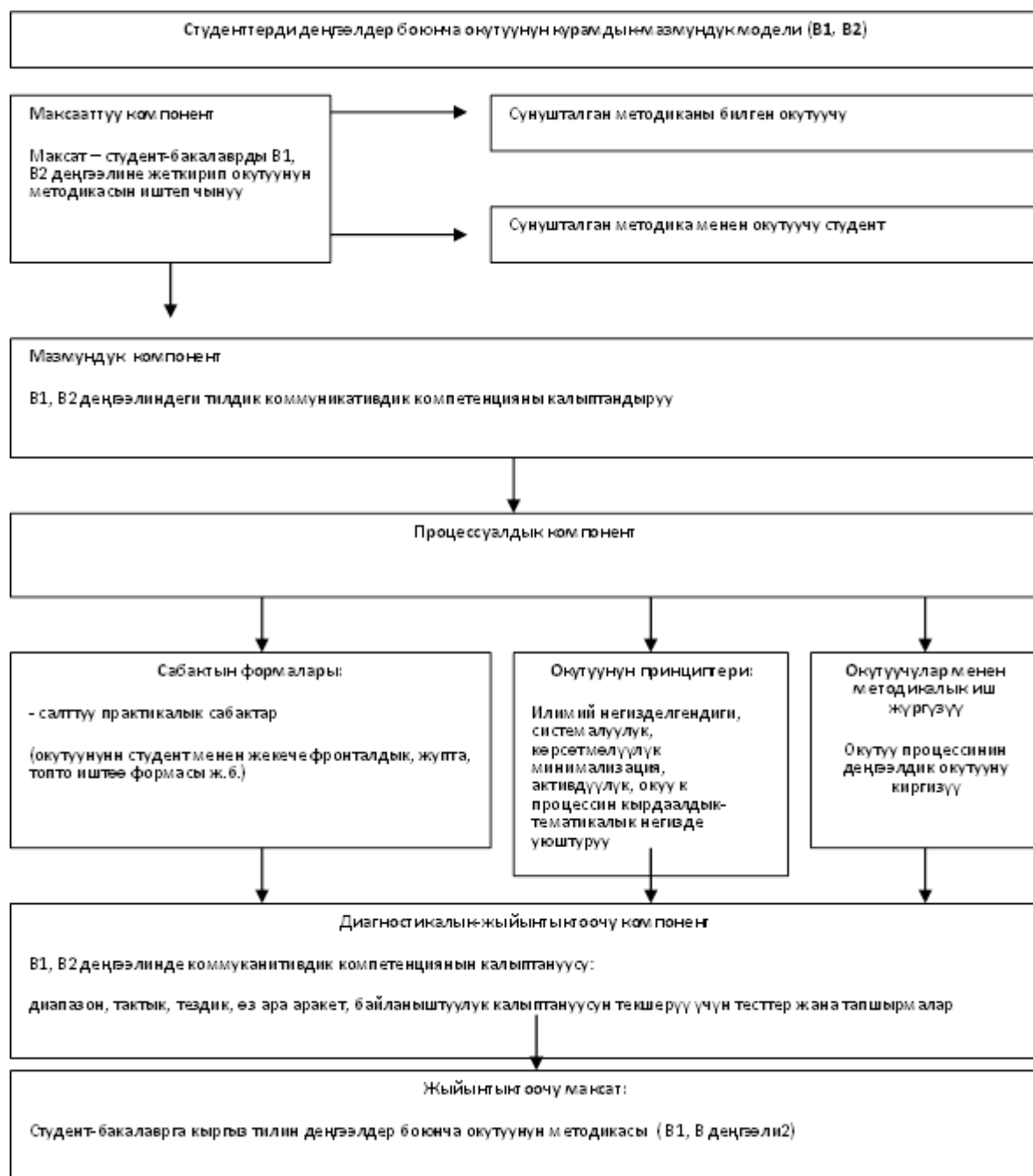
Студент-бакалаврларга кыргыз тилин деңгээлдер боюнча окутууну изилдөө ишинде биз талдоо жана жалпылоо (мыйзам чыгаруу актыларын жана программалык документтерди: мамлекеттик тил жөнүндө мыйзамды, билим берүү стандарттарын, программаларын, ж.б.у.с.; илимий иштерди: монографияларда, диссертацияларда, авторефераттарды, изилдөө маселесине байланыштуу илимий жыйнактарда жана илимий макалаларды; окуу китептерин, окуу куралдарын, ар түрдүү дидактикалык материалдарды); анализ жана синтез (илимий-методикалык адабияттарды окуп-үйрөнүү жана студент-бакалаврга кыргыз тилин деңгээлдер боюнча окутуунун сунушталган методикасын жана педагогикалык моделин); педагогикалык байкоо, анкета жүргүзүү, аңгемелешүү, педагогикалык эксперимент сыяктуу изилдөөнүн методдорун пайдаландык.

Эксперименталдык иштин натыйжасында аныкталган маселелердин негизгилери болуп төмөнкүлөр эсептелет:

1. окуу материалдарынын мазмунун жаңыртуунун зарылдыгы
2. заманбап талаптарга жооп берген окуу-методикалык комплексти иштеп чыгуу
3. студент-бакалаврларга кыргыз тилин деңгээлдер боюнча окуткан окутуучулардын квалификациясын жогорулатуу.

Изилдөөнүн методдору катары анализ жана синтез методдору деңгээлдер боюнча окутуунун педагогикалык моделин түзүүгө өбөлгө болду:

1 Таблица. СТУДЕНТТЕРДИ ДЕҢГЭЭЛДЕР БОЮНЧА ОКУТУУНУН ТҮЗҮМДҮК-МАЗМУНДУК МОДЕЛИ (B1, B2)

Максаттуу компонент окутуучунун ишмердүүлүгүнө багытталган максатты ачып берет. Биздин моделде бакалавр даражасындагы студенттерди деңгээлдер боюнча В1, В2 деңгээлине жеткире окутуунун (башкача айтканда, төмөнкү деңгээлден жогорку деңгээлге өтүү, билгичтик, билим, көндүмдөрдү калыптандыруу) максаты коюлат.

Мазмундук компонент **дидактикалык материалдардан** турат жана В1, В2 деңгээлине жетүү үчүн тилдик компетенцияны калыптандырууга багытталат. Мисалы В1 деңгээли үчүн:

а) жазууда: «Мага кызыктуу болгон темаларды жөнөкөй байланыштуу текст түрүндө жаза алам», «Мен өзүмдүн ички толгонуу сезимдеримди билдирген өздүк мүнөздөгү каттарды жаза алам»;

б) монологдук-сүйлөөдө: «Мен өзүмдүн ички толгонуу, сезимдеримди билдирген өздүк мүнөздөгү кыялданууларымды, каалоолорумду айтып бере алам. Өз көз карашымды, ниеттеримди кыскача түшүндүрүп бере алам, кино тасмадан, китептен үзүндүнү айтып бере алам»; **диалогдук:** «Тил үйрөнүп жаткан өлкөдө болгон учурда кырдаалдык жагдайларда адамдар менен пикир алышып, сүйлөшө алам. Мен алдын-ала даярдыксыз эле мага кызыктуу болгон темада диалог түзө алам (мисалы, «үй бүлө», «хобби», «жумуш», «саякат», «болуп жаткан окуялар»);

в) жазуу түрүндөгү текстти түшүнүү (окууда): «кесиптик пикир алышуудагы сөздөрдү түшүнөм. Мен окуяларды сүрөттөөнү, сезимдерди, өздүк мүнөзгө ээ болгон каттарды түшүнөм»;

г) уктурулган кепти түшүнүү (угуу): «Мен адабий тилдин нормасына ылайыкталып уктурулган мектеп, эс алуу, ж.б. тууралуу темаларды түшүнөм. «Мен окуя тууралуу теле, радиодон берилген маалыматтарды түшүнөм, ошондой эле менин өздүк кызыкчылыктарым менен байланышкан нерселерди түшүнөм». Мында уктуруу так жана жай болуусу керек.

Процессуалдык компонент өзүнө билим берүүчү жана тартбиялоочу ишмердүүлүктү камтуусу керек, В1, В2 деңгээлиндеги студенттердин тилдик

коммуникативдик компетенцияларын сабактардын салттуу жана инновациялык фрмасында калыптандыруунун негизги этаптарынан турат.

Окутуунун калыптандыруучу этабынын өзгөчөлүктөрү окуу процесси «тилге ээ болуунун жалпы шкаласынын» талаптарына шайкеш биз жана окутуучулар менен бирдикте сунушталган окутуунун деңгээлдик (B1,B2) методикасынын негизинде жумушчу программаларды, дидактикалык материалдарды колдонуу менен тилдик коммуникативдик компетенцияларды калыптандырууга багытталат.

Окутуу *салттуу сабактарда* уюштуруу менен, үй тапшырмасын текшерүү менен башталат, жаңы кептик, грамматикалык теманы инновациялык ыкма менен өтүү: ролдоштурулган жана иштиктүү оюндар (мисалы: «Турагент жана турагенствонун кардары»), диспуттар (мисалы: «Өзүбүздүн Ысык-Көл турганда чет өлкөгө баруунун кажети барбы?») мээге чабуул (мисалы, «Кыргызстан - туристтик бейиш») дидактикалык принциптерге таянуу менен – илимийлүүлүк, системалуулук, көрсөтмөлүүлүк, минимизация ж.б.

Салттуу да, инновациялык да сабактар колдонулган методдордун жана сабактын формаларынын илимий негиздүүлүгү, дидактикалык материалдарды тандоо жана окуу-тарбия процессин уюштуруу № сезимдүүлүк (практикалык сабактардын лексикалык жана грамматикалык бөлүмдөрүн толук түшүнүү); системалуулук (максаттуу, бири-бири менен байланышкан, бири-бири менен толукталган көнүгүүлөрүн жана тапшырмалардын жардамы менен тилдик коммуникативдик компетенттүүлүктү калыптандырууга умтулуу); билимдин бекемдиги (актуалдуу, кептик жана грамматикалык темаларды тандоо жана талдоонун негизинде); оң мотивация (жогорку баа коюу жана студенттин коммуникативдик компетенциясынын активдүү өсүшүн белгилөө?; практикалык багыттуулун сыяктуу окутуунун эң маанилүү принциптерин сактоо менен түзүлөт.

Билимдердин туруктуулугу (кылдаттык менен актуалдуу кептик, грамматикалык темаларды талдоо), **оң мотивация** (студенттердин коммуникативдик компетенттүүлүгүнүн активдүү өсүүсүн жогорку балл берүү

менен баалоо), **практикалык багыттуулук** (актуалдуу кептик темаларды тандоо ж.б.).

Диагностика-жыйынтыктоочу компонент өзүнө бакалавр багытындагы студенттердин тилдик компетенцияларын калыптандыруунун В1, В2 деңгээлин аныктоонун критерийлерин камтыйт.

Мисалы: **В2 деңгээли:**

1. **диапазон:** тил үйрөнүүчү жеткиликтүү сөздүк корго ээ болот, бир кырдаалды сүрөттөп бере алат, жалпы суроолорго өз көз карашын билдирет; кээ бир татаал синтаксистик конструкцияларды колдоно алат.
2. **тактык:** грамматикалык жактан туура деңгээл көрсөтө алат. Ката кетирбейт, өз каталарын оңдой алат;
3. **шар окуу:** уланмалуулукту жай темп менен окуй алат. Тилдик конструкцияларды тандоодогу үзгүлтүктү таба алат;
4. **өз ара карым-катнаш:** аңгемелешүүнү өз убагында баштай алат, өз убагында бүтө алат. Тааныш темага башкаларды катышууга үндөп, түшүнгөнүн айтып бере алат.
5. **байланыштуулук:** бирдиктүү текстке айрым бир айтымдарды бириктире алат. Ошону менен бирге бир темадан экинчи темага өтө алат.

Студенттердин тилдик коммуникативдик компетенцияларын калыптандыруу деңгээлин текшерүү үчүн көнүгүүлөр, тесттик тапшырмалар колдонулду.

Калыптандыруучу этаптын жыйынтыктары окуу процессинде максатка жетүүчү жыйынтыкка оңдоолорду киргизүүгө мүмкүндүк берди жана бакалавр даражасындагы студенттердин В1,В2 деңгээлинде тилдик компетенттүүлүккө ээ болууга шарт түзөт (же андан жогору деңгээлге өтүү каралат).

Студенттердин билим, билгичтик жана көндүмдөрүн баалоодо билимди өздөштүрүү боюнча коэффициенттин формуласы колдонулду– $K=R:Q$ (K – билимди өздөштүрүү коэффициенти, R – туура аткарылган тапшырмалардын саны, Q – тапшырмалардын жалпы саны). Ошону менен бирге билим жана билгичтиктердин төмөнкү градациясы берилди: эгер туура жооптордун саны 60

пайыздан аз болсо болсо, анда баа – канааттандырарлык эмес; 60% дан 69% – канааттандырарлык; 70% ден 84% – жакшы; 85% ден 100 пайыз – эң жакшы; башкача айтканда, «канааттандырарлык» деген баа төмөн, бирок мүмкүн боло турган коммуникативдик тилдик компетенциясынын калыптануу деңгээлин көрсөтөт (анын өзүнчө аспектисинен алып караганда), «жакшы» деген баа – орто деңгээл, «эң жакшы» деген баа – жогорку деңгээлди күбөлөндүрөт.

ЖОЖдордун окуу процессине студент-бакалаврларга кыргыз тилин деңгээлдер боюнча окутуунун окуу-методикалык комплексин (окуу куралын, дидактикалык материалдарды, көнүгүүлөрдүн жана тапшырмалардын системасын), кыргыз тилин деңгээлдер боюнча окутуунун типтүү программасын жана компетенттүүлүктүн негизинде кыргыз тилин деңгээлдер боюнча окутуунун калыптаныш деңгээлин баалоонун критерийлерин киргизүү;

- изилдөөнүн материалдарын Кыргызстандын ЖОЖдорунун гуманитардык факультеттеринде болгон мугалимдерди даярдоодо кыргыз тилин окутуу методикасы курсунда; атайын курстарда жана мугалимдердин билимин өркүндөтүү куртарында пайдалануу;

- Мамлекеттик билим берүү стандарттарына кыргыз тилин В1 жана В2 деңгээлинде окутуу аспектисинде (керектүү компетенциялар, баалоо критерийлери, сааттардын саны, ж.б.) зарыл болгон өзгөртүүлөрдү киргизүү

Жогорку окуу жайларынын студенттери үчүн кыргыз тилин деңгээлдер боюнча окутууга карата окуу-методикалык курал лексико-грамматикалык блоктон жана кептик темалардан: Өмүр баян: таанышуу, окуу, кызматы, кызуугалары, үй булөсөү, тандаган кесиби, болочок кесиби, окуган жери; Кыргызстандын билим берүү системасы (мектептер, колледждер, институттар жана университеттер); Бош убактысы: Эс алуу, алек болуусу, саякаттоо ж.б. аларда В1, В2 деңгээлинин минимумдарынын чегиндеги грамматикалык темалар камтылган.

Тексттерге карата тапшырмалар кеп ишмердүүлүгүнүн 4 түрүн өнүктүрүүгө карата түзүлүп, коммуникативдик компетенцияларын калыптандырууга багытталган жана В1 деңгээлинен жогорураак В2 деңгээлине өтүүгө өбөлгө түзөт.

Тилдик компетенттүүлүк – тилдик каражаттаргоа (фонетикалык, орфографиялык, лексикалык, грамматикалык) темага баарлашуу чөйрөсүнө жана кырдаалына ылайык ээ болуу, үйрөнүп жаткан тилде өз оюн билдирүүнүн ар түрдүү ыкмаларына тилдик кубулуштары жөнүндө билимдерди өздөштүрүү.

Кептик компетенттүүлүк – кеп ишмердүүлүгүнүн негизги төрт түрү боюнча (сүйлөө, аудио уктуруу, окуу, жазуу) коммуникативдик билгичтигин өнүктүрүү, тилди жана кептин кубулуштарды (үч аспект: тил, кеп, кеп ишмердүүлүгү) билүү.

Социомаданий компетенттүүлүк – окуучулардын тажрыйбасына, кызыгууларына, психологиялык өзгөчөлүктөрүнө жооп берген баарлашуунун чөйрөсү жана кырдаалдарынын алкагындагы темаларына үйрөнүп жаткан тилдин маданияты салт-санаасына аралаштыруу, өз өлкөсүн, анын маданиятын бөтөн тилдүү маданий аралык баарлашуу

Мындан сырткары, бир нече жылдар бою апробациядан өткөрүлүп, мазмуну такталган, кыргыз тилин деңгээлдер боюнча окутууга багытталган жумушчу окуу программасы түзүлдү. Жумушчу программа жогорку окуу жайларында кыргыз тилин деңгээлдер боюнча окутууга арналып, Мамлекеттик билим берүү стандартына негизделген.

Жумушчу программанын мазмунуна төмөнкүлөр киргизилди:

а) тил үйрөнүүчүнүн адабий тилдин ченемдерине жана тил маданиятына ылайык сөздү, анын ар кандай формаларын жана сүйлөмдөрдү колдоно билүү жөндөмүн калыптандыруу;

б) сүйлөшүүнүн максаты, милдети, каражаттары жана шартына ылайыктуу сүйлөй билүү; коммуникативдик милдетти ишке ашыруу үчүн ылайыктуу тилдик каражаттарды тандай билүү;

в) алган билимди таанып билүү, практикалык жана коммуникативдик милдеттерди чечүү үчүн колдоно билүү.

Кыргыз тилин деңгээлдер боюнча үйрөтүү максатын ийгиликтүү ишке ашыруу үчүн программада тилдик материалдар кептик интенцияларга жана темага ылайык берилди. Себеби буга чейин грамматика, адатта, биринчи орунга

коюлуп, аны өздөштүрүүгө басым жасалса, бул программада тилди үйрөтүүдө кептик интенциялар, баарлашуу алдыга чыгып, грамматикалык кубулуштар ошого жараша окутулат.

Студенттердин кептик ишмердигинин реалдуу натыйжасы болуп эсептелген аутенттүү оозеки жана жазуу тексттери колдонулат. Тексттерди колдонууда кыргыз тилин деңгээлдер боюнча үйрөнүп жаткандардын тилди билүү деңгээли эске алынат жана алардын тилдик керектөөсүнө ыңгайлаштырылат.

Окутуунун коммуникативдик методу кыргыз тилин деңгээлдер боюнча үйрөтүүдө башкы метод катары алынды.

Программада тилди үйрөтүүдөгү заманбап методикадагы төмөнкү грамматикалык кубулуш: *тил-кеп-коммуникация* башкы таяныч катары кабыл алынды жана башка тилдерди үйрөтүү боюнча европа жана орус тилиндеги алдынкы тажрыйбаларды эске алып жана өздөштүрүп, аларды кыргыз тилин үйрөтүү процессинин кыртышына алып келип жайгаштырууга аракеттендик.

Кыргыз тилин үйрөнүүчүнүн кеп ишмердүүлүгүн: угуу, окуу, сүйлөө жана жазууну өрчүтүү биринчи планга коюлду. Бул кыргыз тилин деңгээлдер боюнча үйрөнүүгө негиз болот. Ошондой эле жогорку ишмердүүлүктөрдү өнүктүрүү үчүн тиешелүү темалар сунушталды. Программада: “Менин үй-бүлөм”, “Менин үйүм”, “Менин досум”, “Студенттин бир күнү”, “Тилди эмне үчүн үйрөнүп жатам?”. “Эмгек акым”, “Жазгы майрамдар”, “Бир сүрөттүн баяны”, “Каникулду кайда өткөрөм” деген сыяктуу темалар берилип, аларды бышыктоо максатында студенттер эссе жазышат. [25:29]

Кыргыз тилин деңгээлдер боюнча окутуунун мазмуну жөнөкөйдөн татаалга кеткен бирдиктүү бир системаны түзүп турат. Ал кыргыз тилин деңгээлдер боюнча окутуунун негизги багыттары катары эсептелинет.

Тилди деңгээлдер боюнча үйрөтүү жалпы билим берүүчү мекемелердин окутуу процессин түзөт, башкача айтканда, белгилүү методдорду окутууда үзгүлтүксүздүн негизинде түзүлөт жана студенттердин төмөнкү компетенттүүлүктөрүн калыптандырууга өбөлгө болот:

1. Тил компетенциясы – бул адамдын лингвистикалык билимдеринин, анын адамдар менен баарлаша билүү жөндөмдүүлүгүнүн мүмкүнчүлүгү. Тил компетенциясы тилдин грамматикасына барабар эмес; ал - андан кеңири маанидеги нерсе, анткени ал адамдын башка интеллектуалдык жөндөмдүүлүктөрүнөн ажыратылбайт. Тил компетенциясынын жардамы менен адамдар бири-бирин жөн эле түшүнбөстөн, адамдардын кеп жүрүм-турумун да алдын ала билишет. Мына ушул себептен тил компетенциясы өзгөчө ыктымалдуулук, бир нерселерди алдын ала күтүү грамматикасы катары аныкталып жүрөт. Так ушундай билим кеп ишмердигин камсыз кылып, аны көзөмөлдөйт, ошон үчүн аны бардык тил үйрөнүүчүлөр чөйрөсүндө өркүндөтүү керек.
2. Кеп компетенциясы - бул тил системасын өздөштүрүү гана эмес, конкреттүү кеп кырдаалдарында тил формаларынын иштөө мыйзам ченемдүүлүктөрүн өздөштүрүү жана кеп ишмердигинин ар кандай түрлөрүн жана формаларын колдонуу да болуп эсептелинет.

Тил жана кеп компетенцияларынын калыптанышы – тилди өздөштүрө билүүдө алгачкы этаптар болуп, коммуникативдик компетенцияга алып баруучу тепкичтер катары эсептелет. Алар баарлашуу процессинде окулуп жаткан тилдин нормалары, тил маданияты салттарына жараша адамдардын өз ара түшүнүү жана өз ара аракеттешүү маселелеринин чечилишин камсыз кыла турган көндүмдөрдү, алардын керектүү жана жетиштүү көлөмдө, автоматташтырылган деңгээлде өздөштүрүлүшүн талап кылат. [28: 115]

3. Коммуникативдик компетенция – бул пикир алышуучулардын бири-бирин түшүнүү максаттарын көздөгөн, кеп аркылуу турмушка ашырылган коомдук жана тарыхый жактан негизделген социалдык жүрүм-турум коммуникациясы. Коммуникативдик компетенциянын мазмуну сан жагынан мүнөздөлүүгө тийиш, б.а., кандайдыр бир коммуникативдик көндүмдөрдүн тизмеси, маектешүү программалары аркылуу берилиши керек. Ушул максатта коммуникативдик ниеттенүүлөр, б.а., интенциялар

белгиленген. Алар төмөнкүлөр: түрткү берүү, талап кылуу, буйрук кылуу, иликтөө, тактоо, сурануу, чакыруу, сунуш кылуу, тапшыруу, кеңеш берүү, эскертүү, абайлатуу, тыюу салуу, баалоо, негиздөө, констатациялоо (бир нерсенин болгонун айтуу) ж.б.

Бул теориялык жоболор тилдерди үйрөтүү тажрыйбаларын иликтөө процессинин түшүнүктүү болушун камсыз кылат.

Бакалавр даражасындагы студенттердин кыргыз тилин деңгээлдер боюнча өздөштүрүүсүнүн, ошондой эле кыргыз тилинде сабаттуу сүйлөй жана жаза билиши бул тилди мектепте сабаттуу окутууга байланыштуу экенин эстен чыгарбоо керек.

Ал эми, бакалавр даражасындагы студенттерге кыргыз тилин деңгээлдер боюнча окутуунун (А2, В1) жумушчу, типтүү программалары, окуу-методикалык комплексин педагогикалык экспериментибизде колдонуп, оң натыйжаларга ээ болдук.

2.2. Педагогикалык эксперимент иштеринин жүрүшү жана жыйынтыктары

Илимий-педагогикалык изилдөө иштерин жүргүзүүнүн орчундуу бөлүгү болуп педагогикалык эксперименттер саналат. Анткени, эксперимент аркылуу илимий божомол такталып, тажрыйба жүзүндө каалаган натыйжага ээ болобуз.

Педагогикалык эксперимент жүргүзүүдөн мурун төмөнкүдөй максаттарды жана милдеттерди койдук:

1. Бакалавр даражасындагы студенттерди кыргыз тилине деңгээлдер боюнча үйрөтүү боюнча илимий-теориялык адабияттарды талдоо аркылуу анын азыркы учурдагы таалим-тарбиялык функцияларын жана билим берүү процессиндеги маани-маңызын аныктоо; жогорку билим берүүдө кыргыз тилин деңгээлдер боюнча үйрөтүүнүн маанисин жана ордун ачып көрсөтүү.

2. ЖОЖдо кыргыз тилин деңгээлдер боюнча үйрөтүүнүн тарыхына жана анын изилденишине талдоо жүргүзүү жана окутуунун методологиялык таянычтарын көрсөтүү.

3. Кыргыз тилин деңгээлдер боюнча үйрөтүүнүн маанисин, мазмунун аныктоого коюлуучу талаптарды иштеп чыгуу жана илимий жактан негиздөө, окуу материалдарын, дидактикалык шарттарды, студенттер ээ болуучу компетенцияларды аныктоо.

4. Кыргыз тилин деңгээлдер боюнча үйрөтүүнүн методикасы боюнча сунуштарды түзүү жана ал ыкмаларды, жолдорду, каражаттарды окутуу процессине киргизүүнүн технологияларын иштеп чыгуу, алардын натыйжалуулугун аныктоо үчүн педагогикалык тажрыйбаларды жүргүзүү, алардын жыйынтыктарын талдоо.

Педагогикалык экспериментибиз И.Арабаев атындагы кыргыз мамлекеттик университетинин педагогика факультетинде, И. Раззаков атындагы Кыргыз мамлекеттик техникалык университетинде, Ж. Баласагын атындагы КУУ, Ош гуманитардык-педагогикалык институтунда жүрдү. Ошондой эле кыргыз тилин деңгээлдер боюнча окуткан айрым окутуучулардын материалдары, сабактын иштелмелери жана тесттик материалдар пайдаланылды.

Ар бир этаптын максат-милдеттерин аныктап алдык, тагыраак айтканда, илимий-методикалык эмгектерди, айрыкча, кыргыз тилин деңгээлдер боюнча окутууга арналган эмгектер окулуп-үйрөнүлдү, жалпылаштырылды, нормативдик документтер менен толук таанышып чыктык. Мындан тышкары, байкоо, сурамжылоо, аңгемелешүү, анкетирлөө, тесттик тапшырмаларга жооп алуу, сабактарга катышуу, өтүлүүчү сабактардын моделин иштеп чыгуу, студенттердин оозеки жоопторун талдоо, ж.б. методдор зарылдыгына жараша колдонулду.

Биринчи – даярдоочу (аныктоочу) этапта бакалавр даражасындагы студенттерди кыргыз тилине деңгээлдер боюнча окутуунун теориядагы жана практикадагы абалы талданды. Бакалавр даражасындагы студенттердин кыргыз тилин деңгээлдер боюнча үйрөнүүсүнүн абалын диагностикалык тесттер аркылуу текшердик жана төмөнкүдөй жыйынтыктарга ээ болдук:

Эксперименталдык иш үч окуу жайында өткөрүлдү: И. Арабаев атындагы Кыргыз мамлекеттик университети, Ош гуманитардык педагогикалык институту, Ж. Баласагын атындагы Кыргыз улуттук университети, И. Раззаков атындагы Кыргыз мамлекеттик техникалык университети. Экспериментке 177 студент камтылып, анын ичинен 22 студент (КГ) жана 20 (ЭГ) И. Арабаев атындагы КМУ; 22 студент (КМ) жана 23 (ЭГ) ОМПИ; 23 студент (КМ) жана 22 (ЭГ) Ж. Баласагын атындагы КУУ; 23 студент (КГ) жана 22 (ЭГ) И. Раззаков атындагы КТУдан катышты. Эксперименталдык иш эки этапка бөлүндү: – констатациялоочу жана калыптандыруучу. Ар бир этап белгилүү бир милдеттерди чечти.

Констатациялоочу этап төмөнкү милдеттерди аткарууга багытталган:

1. КР жождорундагы деңгээлдер боюнча окутуу абалын изилдөө.
2. Башка адистиктердеги окуган студенттердин тилдик коммуникативдик компетенцияларын аныктоо.
3. Студент-бакалаврлардын тилдик коммуникативдик компетенцияларынын калыптанышынын деңгээлине объективдүү баа берүүгө мүмкүндүк берүүчү диагностика методдорун аныктоо.

Студенттердин тилдик коммуникативдик компетенцияларынын калыптанышынын деңгээлин аныктоонун натыйжалуу ыкмасы катары эссе пайдаланылды, «Мен эмне үчүн бул адистикти тандадым» деген темадагы дилбаян (Почему я выбрал данную специальность), (Назгүлгө: эссе менен сочинение эки башка ошону карап койчу) лексикалык корун жана тилдик компетенциясын болжол менен аныктоого мүмкүндүк берди (кыргыз тилинин морфология жана синтаксисин билүү). Мындан тышкары окуу процесси учурундагы жана андан кийин студенттерден жана окутуучулардан сурамжылоо жүргүзүү чоң мааниге ээ болду.

Констатациялоочу эксперимент учурундагы педагогикалык байкоо жүргүзүү студенттердин мамлекеттик тилди үйрөнүүгө, жалпы программага

жана окутуу методуна болгон мамилесин аныктоого мүмкүндүк берди. Студенттер иш кагаздарын кыргыз тилинде жүргүзүүгө өткөндөн кийин мамлекеттик тилдин зарылдыгын так, даана түшүнүп калышкандыгы, келечектеги кесиптик ишмердиги тууралуу кам көрүп жатышкандыгы байкалды. Студенттер менен маектешкен учурда Чүй өрөөнүндө, же чоң шаарларда туулуп-өскөндөрү мамлекеттик тилди төмөнкү деңгээлде билишкендиги жана аларда келечектеги кесиптик ишмердиги тууралуу тынчсызданганы байкалды. Ал эми мугалимдерди көбүнчө окуу процессинин мазмуну жана формасы, мамлекеттик тилди окутууга бөлүнгөн сааттын көлөмү кызыктыра тургандыгы байкалды.

Педагогикалык эксперименттин констатациялоочу этабында кептик ишмердиктин ар кандай түрлөрү боюнча билим, билгичтик жана көндүмдөрдү аныктоого арналган тесттер, тапшырмалар иштелип чыкты. Мисалы, жазууну текшерүү боюнча студенттерге «Кыргызстандын курорт, санаторийлери» (Курорты и санатории Кыргызстана) деген анча чоң эмес текстти угуп, изложение жазуу сунушталды. Сүйлөөнү текшерүү боюнча (монологдук жана диалогдук кеп) «Кыргызстан тууралуу жалпы маалымат» (Общая информация о Кыргызстане) деген текст өз алдынча иштөө үчүн берилди, бул тапшырманы студенттер кийинки сабакта оозеки айтып бериши керек. Окутуучу студенттерге берилген тексттин айрым абзацтары боюнча башкы маалыматты бөлүп алып, суроо түзүүнү тапшырат. Мына ушундай ыкмада студенттердин монологиялык жана диалогиялык кеп боюнча билгичтиктери жана көндүмдөрү текшерилди. Ушул эле текст лингвистикалык компетенцияны текшерүү үчүн колдонулду (тилдик коммуникативдик компетенциянын курамдык бөлүгү катары). Аталган тексттеги сүйлөмдөр жана сөз айкаштары грамматикалык тестте камтылды (морфологиялык - таандык, жөндөмө, зат атоочтун жак, этиштин чактары, чакчылдардын мүчөлөрү, этиштин жак мүчөлөрүн билүү; синтаксисттик – сүйлөм жана сөз айкаштарынын курамындагы сөздөрдүн айкашуу тартиптерин билүү). Окуп түшүнүүнү текшерүү үчүн студенттерге бир нече мүнөт ичинде таанышуу үчүн текст берилди (окуу) (мисалы,

«Кыргызстандагы туризм», «Кыргыз Республикасынын Конституциясы»), окуп бүткөндөн кийин тексттерди жыйнап алып, суроолор жазылган тесттер таркатылат. Угуп түшүнүүнү текшерүү үчүн (аудио) Кыргызстан тууралуу лингвистикалык аймак таануу боюнча көлөмдүү эмес текст берилет (айрым учурда бир нече абзац), окутуучу окуп берет, андан кийин суроолор берилген тест таркатылат.

Ушундай эле тапшырмалар, тесттер жана көнүгүүлөр көрсөтүлгөн тилди билүү деңгээлдери боюнча билим, билгичтик жана кептик ишмердиктин көндүмдөрүнүн калыптангандыгын көрсөтүү үчүн жасалган калыптандыруучу экспериментте колдонулган.

Студенттердин билим, билгичтик жана көндүмдөрүн баалоодо билимди өздөштүрүү боюнча коэффициенттин формуласы колдонулду— $K=R:Q$ (K – билимди өздөштүрүү коэффициенти, R – туура аткарылган тапшырмалардын саны, Q – тапшырмалардын жалпы саны). Ошону менен бирге билим жана билгичтиктердин төмөнкү градациясы берилди: эгер туура жооптордун саны 60 пайыздан аз болсо болсо, анда баа – канааттандырырлык эмес; 60 дан 69 – канааттандырырлык; 70 ден 84 – жакшы; 85 ден 100 пайыз – эң жакшы; башкача айтканда, «канааттандырырлык» деген баа төмөн, бирок мүмкүндүк берилсе боло турган коммуникативдик тилдик компетенциясынын деңгээлин көрсөтөт, (анын аспектинен өз алдынча), «жакшы» деген баа – орто деңгээл, «эң жакшы» деген баа – жогорку деңгээл тууралуу маалымат берет.

Педагогикалык эксперименттин калыптандыруучу этабы биз иштеп чыккан структуралык-мазмундук педагогикалык моделге таянды жана студент-бакалаврларды кыргыз тилине деңгээлдер боюнча окутуунун биз сунуштаган методикасынын негизги компоненттерин чагылдырып турат. Аталган этаптын өзгөчөлүгү окуу процессинде окутуучулар «тилди билүүнүн деңгээлдеринин жалпы шкаласын» тааныштыруу менен чектелбестен, биз сунуштаган деңгээлдер боюнча окутуу методикасын колдонуу менен өтүүдө турат. Алар биз сунуштаган тилдик коммуникативдик компетенцияны калыптандырууга өбөлгө болуучу В1, В2 деңгээлдери боюнча жумушчу программа,

дидактикалык материалдарды пайдаланышты. Уюштуруу учурлары, үй тапшырманы текшерүү, жаңы кептик жана грамматикалык темаларды өтүү менен бирге салттуу сабактар жана инновациялык ролдоштурулган сабактар өтүлдү: ролдоштурулган жана иштиктүү оюндар (мисалы: «Турагент жана турагенттиктин кардары»), диспуттар (мисалы: «Ысык-Көлүбүз турганда чет өлкөгө эс алууга баруунун канчалык зарылдыгы бар?») мээге чабуул (мисалы, «Кыргызстан – туристтердин бейиши!») дидактикалык принциптерге таянуу – илимий, ырааттуу, көрсөтмөлүү, минималдаштыруу, сабактын кырдаалдык-тематикалык негизи, жигердүүлүк ж.б. Бирок билим берүү процессиндеги башкы нерсе катары тилдик коммуникативдик компетенцияны калыптандырууга өбөлгө болуучу В1, В2 деңгээлдери боюнча берилген тилдик жана кептик материалдардын дал келишин эсептөөгө болот. В1 деңгээли –Чүй өрөөнүндө жана чоң шаарларда жашаган студенттер, В2 – аймактардан келген студенттер үчүн сунушталат.

Педагогикалык эксперимент өткөрүүнүн жыйынтыгында, эксперимент учурунда жа кийин, студент-бакалаврлардын В1, В2 деңгээлдери боюнча тилдик коммуникативдик компетенцияны калыптандыруунун динамикасына байкоо салуучу жалпылаштырылган маалыматтар (% менен) алынды.

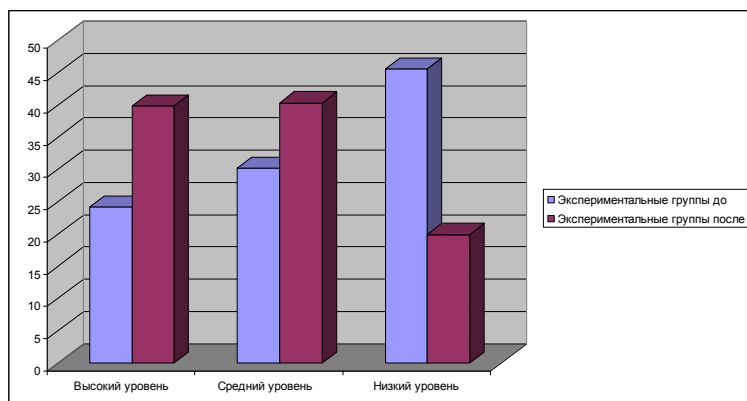
Педагогикалык эксперименттин **текшерүүчү этабында** биз салыштырмалуу маалыматтарды алдык жана жана бакалавр даражасындагы студенттердин В1,В2 деңгээлиндеги тилдик компетенттүүлүктөрүн калыптандыруунун экспериментке чейинки жана кийинки өнүгүү динамикасын байкоого мүмкүнчүлүк алынды (2-табл. Пайыздык көрсөткүч).

2 Таблица. Бакалавр даражасындагы студенттердин тилдик компетенттүүлүктөрүнүн калыптануусу боюнча көрсөткүчтөр

Деңгээл	Эксперименталдык топтор		Контролдук топтор	
	башында	аягында	башында	аягында
Бийик	24,2%	39,8%	21, 3%	24, 8%
Орто	30,2%	40,3%	30, 5%	36,2%

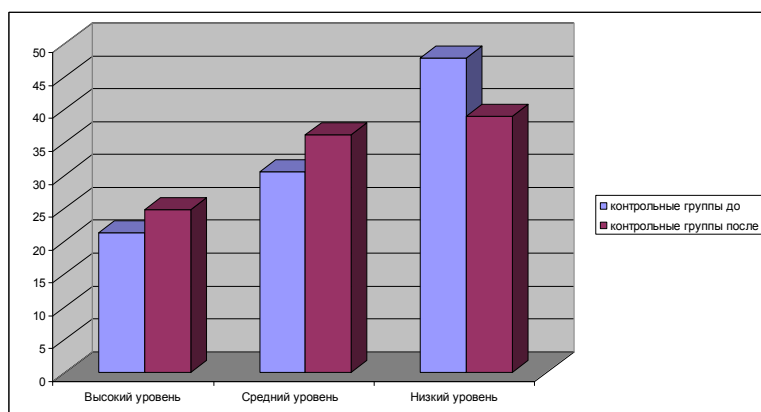
Төмөн	45,6%	19,9%	47,9%	39%
Бардыгы: 177	100%	99,0%	99,7%	99,0%

Жогоруда таблицадагы маалыматтарда эксперименталдык жана контролдук топтор өз-өзүнчө диаграмма түрүндө берилди. (1-сүрөт. 2-сүрөт).

Сүрөт 1. –эксперименталдык топтордогу деңгээлдердин динамикасы (% менен)

Экперименталдык топтогу жогорку деңгээлдин пайыздык көрсөткүчү 24,2% дан 39,8% га, б.а., 15,6%ды; ортонку деңгээл – 30,2% дан 40,3% га, б.а., 10,1%га; төмөнкү деңгээл с 45,6 дан 19,9, б.а., 25,7%га төмөндөдү.

1-сүрөт. - текшерүүчү топторун динамика (% менен).

Текшерүүчү топтогу бийик деңгээлдин көрсөткүчү 21,3% - 24,8%, жогорулады 3,5%; ортонку деңгээл – 30,5% - 36,2%, жогорулады 5,7%; төмөнкү деңгээл 47,9 дан 39 га, б.а., 8,9%га.

Педагогикалык эксперимент учурундагы бул маалыматтар биз тарабынан иштелип чыккан методиканын Кыргызстандын ЖОЖдорундагы бакалавр даражасындагы студенттердин тилдик компетенттүүлүктөрүн калыптандырууда эффективдүү деген корутунду чыгарууга мүмкүндүк берди.

ПРАКТИКАЛЫК СУНУШТАМАЛАР

Жүргүзүлгөн изилдөөнүн натыйжалары жана студент-бакалаврларга кыргыз тилин деңгээлдер боюнча окутуунун иштелип чыккан методикасынын эффективдүүлүгүн эксперименталдык жактан аныктоо кыргыз тилин окутуунун жалпы методикасынын, ошондой эле деңгээлдер боюнча окутуунун методикасынын өркүндөтүлүшү үчүн төмөнкүдөй айрым практикалык сунуштарды киргизүүгө мүмкүнчүлүк берди:

- иштелип чыккан студент-бакалаврларга кыргыз тилин деңгээлдер боюнча окутуунун методикасын Кыргызстандын ЖОЖдорунун окуу процессине киргизүү; кыргыз тилин деңгээлдер боюнча окутуунун курамдык-мазмундук моделин киргизүү.

В1 жана В2 ДЕҢГЭЭЛДЕРИ 1-ВАРИАНТ

1. ЛЕКСИКА-ГРАММАТИКА – 100 тапшырма, 60 мүнөт;
2. УГУП ТҮШҮНҮҮ – 10 тапшырма, 10 мүнөт; изложение жазууга – 30 мүнөт.
3. ОКУП ТҮШҮНҮҮ – 20 тапшырма, 35 мүнөт;
4. ЖАЗЫП ТҮШҮНҮҮ – 2 тапшырма, 60 мүнөт;
5. СҮЙЛӨӨ – 2 тапшырма, 20 мүнөт;

В1 деңгээлине кыргыз тилинен тестирилөөнүн критерийлери

субтест	Максимум упайлары	В1 деңгээлин өтүү үчүн канча упай жетиштүү	Өтүү упайы жалпы упайдын канча пайызын
---------	-------------------	--	--

			түзөт
Лексика-грамматика	70	52,5	75%
Окуп түшүнүү	10	7	70%
Жазып түшүнүү	20	15	75%
Угуп түшүнүү	12	9	75%
Сүйлөө	40+ 10	30	75%

В1 жана В2 деңгээлине кыргыз тилинен тестирилөөнүн критерийлери

субтест	Максимум упайлары	В1 деңгээлин өтүү үчүн канча упай жетиштүү	Өтүү упайы жалпы упайдын канча пайызын түзөт	В 2 деңгээлин өтүү үчүн канча упай жетиштүү	Өтүү упайы жалпы упайдын канча пайызын түзөт
Лексика-грамматика	100_50+50	37,5	75%	37,5	75%
Окуп түшүнүү	20_10+10	7	70%	7,5	75%
Жазып түшүнүү	20_10+10	7,5	75%	7,5	75%
Угуп түшүнүү	20_10+10	7,5	75%	7,5	75%
Сүйлөө	40_20+20	15	75%	15	75%
Жалпы упай	200_100+100				

Берилген тапшырмаларды аткарууда, төмөнкү көнүгүүлөрдүн системасы сунушталган.

Таблица. 2.2. Кыргыз тилин деңгээлдер боюнча үйрөтүүнүн көнүгүүлөр системасы

Кеп ишмердүүлүгүнүн түрлөрү	Көнүгүүлөрдүн түрлөрү	Тапшырмалардын түрлөрү	
Уктуруу	Тилдик: Окшоштуруу, сөздөрдү алмаштыруу, жасоо сөз	Байкоо, түшүнүү, салыштыруу, комментарий	Эки сөздү угуу, кайталоо, сүйлөмдү угуп кайталоо, аягына тыныш белгилерин туура коюу, эне тилинде туура эквиваленттерди табуу, ылайык келген сөздөр менен алмаштыруу.

Сүйлөө	Кептик: Материалды максатка ылайык тандоо	Сабакта ээ болгон билимдерди кепте колдонуу, жагдайга жараша комментирлөө	Берилген темага монолог түзүү; текстке ыктоо менен кеп даярдоо, түрдүү жагдайга жараша диалогду токтогон жеринен улап кетүү
Окуу	Кептик Кыскартуу (тезис) Кеңейтүү	Лексикалык жана грамматикалык бирдиктерди кабыл алуу.	Орфоэпиялык нормаларды сактоо менен окуу, негизги мазмун бар жерди гана окуу,
Жазуу	Тилдик	Жазуу түрүндөгү анализ	Жаңы сөздөрдү жазуу, аларга түшүнүк берүү, бири-бирине салыштыруу

Жогорку окуу жайларында бакалавр даражасындагы студенттерди кыргыз тилине деңгээлдер боюнча натыйжалуу үйрөтүүнү ишке ашыруу максатында ар бир деңгээл боюнча тексттер тапшырмалары менен түзүлүп, окутуучуларга сунушталды:

Экинчи – изденүүчү этапта – Бакалавр даражасындагы студенттерди кыргыз тилине деңгээлдер боюнча үйрөтүүнүн мазмундук-структуралык модели иштелип, тажрыйбага коюлду. Бул этапта сунуш кылынган методиканын илимий негиздүүлүгү, ишенимдүүлүгү сыноодон өткөрүлүп, айрым учурларга түзөтүүлөр киргизилди.

Эксперименттин экинчи этабынын максаты - бакалавр даражасындагы студенттерге кыргыз тилин деңгээлдер боюнча үйрөтүүдө сунуш кылынган методдорду, иштелип чыккан сабактын үлгүлөрүн практикада текшерүү.

Милдети - бакалавр даражасындагы студенттерге кыргыз тилин деңгээлдер боюнча үйрөтүүдө окутуучулар кандай теориялык жана практикалык илимий-методикалык колдонмого муктаж экендигин аныктоо. Бул максатта бакалавр даражасындагы студенттерге кыргыз тилин деңгээлдер боюнча үйрөтүүдө оң натыйжага жетүү үчүн деңгээлдер:

Төмөнкү таблицада студенттердин кыргыз тилин деңгээлдер боюнча алган билимдерин текшерүү жана баалоонун критерийлери сунушталды:

Таблица 2.3.

№	Тилди деңгээлдер боюнча баалоонун түрлөрү	Тапшырманын Түрлөрү	Баалоо критерийлери	Топтогон упайлары
1	Лексика-грамматика	Тесттик	Туура, туура эмес белгилегенине жараша	1-10
2	Угуп-түшүнүү, сүйлөө	Аудио уктуруу	Уктурууну толук жана жетиштүү ачып берүүсү, баяндоосунун сунушталган темага дал келиши	1-5
3	Окуу	Окуу ишмердүүлүгүнө арналган тапшырмалар: Туура, туура эмес ж.б.	Окууга чейин, окуу учурунда, окуудан кийинки тапшырмалар толук аткарылышына жараша	1-5
4	Жазуу	Эссе, анкетирлөө, комментарийлоо, эске тутуп жазуу ж.б.	Грамматикалык, стилистикалык, пунктуациялык, логикалуу-ырааттуулук ж.б.	1-5

Эксперименттин 2-этабында тажрыйба жана байкоо топтору тандалды. Алар бир эле аудиторияда бир эле окутуучунун практикалык сабактарына катышышты, б.а., сабакта өзгөчө тапшырмалар берилген жок. Ал эми биздин методикалык сунуштар практикалык сабактарда жана өз алдынча иштерди уюштурууда өзгөчөлөндү.

Жогорудагыдай педагогикалык ишмердүүлүктөрдүн комплексинен кийин эксперименттин 3-этабында анын жыйынтыгын чыгардык.

Эксперименттин үчүнчү этабынын максаты – бакалавр даражасын алуучу студенттерге кыргыз тилин деңгээлдер боюнча үйрөтүүнүн методикасын жакшыртуу максатында жумушчу, типтүү программаларга оңдоолорду жана толуктоолорду киргизүү.

Милдети – иштелип чыккан сабактардын негизинде семинарларды, тренингдерди, тегерек столдорду уюштуруу.

Методдору - талкуу, диспут, интерактивдүү ыкмалар ж.б.

Жыйынтыктары - бакалавр даражасын алуучу студенттерге кыргыз тилин деңгээлдер боюнча үйрөтүү методикасынын натыйжалуу жолдору аныкталды, жумушчу, типтүү программаларга оңдоолор жана толуктоолор киргизилди.

Эксперименттик изилдөө аягына чыгарылды, жыйынтыктар талданды, талкууланды жана изилдөөнүн натыйжалары диссертациялык иш катары жазылып, тастыктоодон өттү.

Бул **диаграммада** байкоо жана тажрыйба топторунун соңку жыйынтыктары окуу жайлары жана эксперимент башталыш мезгилиндеги жана соңку этаптагы көрсөткүчтөрү үч деңгээл (жогорку, орто жана төмөнкү) чагылдырылды. Эгерде мындан мурдагы таблицанда студенттердин билим деңгээли диагностикалоо жолу менен аныкталса, бул жолу студенттердин кеп ишмердүүлүгүн калыптандырууга багытталган комплекстүү ташырымалар аркылуу текшерилди.

Жогорудагы таблицаларды салыштырып, анализдөө бакалавр даражасындагы студенттердин кыргыз тилин деңгээлдер боюнча окутууда биздин колдонгон ыкмалар жана каражаттар аркылуу билим сапатын жогорулатууга мүмкүн экендигин тастыктады.

Биз аныктаган проблемалардын ичинен эксперименттик иштердин жыйынтыгы төмөнкүлөрдүн өзгөчө маанилүү экендигин көрсөттү:

1. Окуу материалдарынын мазмунун жаңылоонун зарылдыгы.
2. Окуу-методикалык комплексти заманбап талаптарга ылайык иштеп чыгуу.
3. Бакалавр даражасындагы студенттерди кыргыз тилине деңгээлдер боюнча окутуучу адистердин сапатын жогорулатуу.

Биз эксперименттин жыйынтыгын чыгарууда студенттерге төмөнкүдөй суроолор жазылган анкета таратып, алардын кеңири жоопторун алып, талдоо жүргүздүк:

1. Кыргыз тилин деңгээлдер боюнча окутуунун негизги максаты эмнеде?
2. Кеп ишмердүүлүгүн калыптандырууга багытталган тапшырмаларды аткарууда кандай кыйынчылыктар жаралды?
3. Тапшырманы аткарууга берилген убакыт жетиштүүбү?
4. Сиздин оюңузча, окутуунун салттуу методу же интерактивдүү ыкманы натыйжалуубу?
5. Биз сунуштаган ыкмаларды колдонуу кыргыз тилин деңгээлдер боюнча үйрөнүүңүздү тереңдеттиби?
6. Биз сунуштаган ыкмалар аркылуу ээ болгон билим, көндүмдөрдү күнүмдүк турмушта, түрдүү кырдаалдарда колдонууга болобу?

Студенттер арасында жүргүзүлгөн жогорудагы сурамжылоонун жалпы жыйынтыктарына токтолуп кетели. Биз аркылуу берилген суроолордун көпчүлүгүнө студенттер макул экендигин билдиришти жана кыргыз тилин деңгээлдер боюнча, заманбап технологияларды колдонуу менен окутуу, алардын кеп ишмердүүлүгүн калыптандырууга багытталган тапшырмаларды берүү коммуникативдик максатты ишке ашырууга өбөлгө болору мүмкүн экендигин аныкташты.

Экинчи глава боюнча корутунду

Бул глава толугу менен эксперименттин уюштурулушун, жүрүшүн жана жыйынтыгын чагылдырууга арналды. Педагогикалык экспериментибиздин базалары катары ЖОЖдорду (Ош гуманитардык-педагогикалык институту, И. Раззаков атындагы КМТУ) алдык жана өзүбүз иштеген И.Арабаев атындагы кыргыз мамлекеттик университетин да алдык.

Адегенде жалпы абалды билүү максатында бакалавр даражасындагы студенттерге кыргыз тилин деңгээлдер боюнча үйрөтүүгө карата диагностикалык иштерди жүргүздүк, өлкөбүздө бул дисциплинаны окутуунун

абалы жана проблемалары үйрөнүлдү жана ал анчалык жогору деңгээлде эместиги белгилүү болду.

Эксперимент учурунда байкоо тобунун студенттерине кафедранын талкуусунда жактырылып, факультеттин окумуштуулар кеңешинде бекитилген, мамлекеттик стандартка негизделген жумушчу программа менен сабактар өтүлүп жатты, ал эми текшерүү тобуна биз сунуштаган жумушчу программа, методика, сабактын иштелмелери менен сабактар өтүлдү, анкетирлөө, тестирлөө жүргүзүлдү, студенттердин коммуникативдик көндүмдөрүн жакшыртууга багытталган түрдүү тапшырмалар берилди.

Жыйынтык чыгаруу үчүн негизги кеп ишмердүүлүктөрү: лексика-грамматика, окуу, угуу, сүйлөө, жазуу боюнча тапшырмалар берилип, анын натыйжасын ЖОЖдордогу байкоо, текшерүү топтору аркылуу өз-өзүнчө чыгардык.

Мындагы жыйынтык жалпысынан 11,7%га эксперименталдык топтордо жогору болгондугу биздин методикалык сунуштарыбыздын тууралыгын тастыктады. Ошондой эле педагогикалык эксперимент окуу материалдарынын мазмунун жаңылоонун зарылдыгын, окуу-методикалык комплексин заманбап талаптарга ылайык иштеп чыгуу керектигин, бакалавр даражасындагы студенттерди кыргыз тилине деңгээлдер боюнча окутуучу адистердин сапатын жогорулатуу күн тартибиндеги маселе экендигин көрсөттү.

III бап

КЫРГЫЗ ТИЛИН ӨЗДӨШТҮРҮҮ ДЕҢГЭЭЛДЕРИ БОЮНЧА ОКУТУУНУН МЕТОДИКАСЫ

3.1. Кыргыз тилин деңгээлдер боюнча окутуунун методикасы

Кыргыз тилин деңгээлдер боюнча үйрөнүү диалектикалык байланышта болгон эки процесстен – окутуучулар тарабынан окутуу же үйрөтүү жана студенттер тарабынан окуу материалынын негизинде ошол тилди өздөштүрүү процесстеринен турат. [29: 113]

Ар бир тилди окуп-үйрөнүп, ошондой эле кеп ишмердүүлүгүндө колдонсо, бул тилден кепке өтүүнү билдирет жана түзүлгөн кырдаалдарда туура пайдаланууну жөндөйт.

Кыргыз тилин деңгээлдер боюнча өздөштүрүү процесси өзгөчө мааниге ээ болору баарыбызга маалым.

Ар бир атуул өзүнүн тилинин грамматикасы менен бирге өзүнүн оюн да таасирлүү, кооз, көркөм сүйлөй билүү да керек.

Ар бир инсан өзүнүн тилин өздөштүрүү процессин башынан кечирет. Балалык кезден баштап айлана-чөйрөдөгү адамдардын, үй-бүлөсүнүн, туугандардын кебин угуп, эсине сактап, өзү үйрөнүп сүйлөп баштайт, ал чөйрөсү кайсы гана тил болбосун, ошо тилде сүйлөп калат. Бул учурду эл арасында «тили чыгыптыр» деп аташып, туугандар арасында кубаныч жаралат. Сүйлөм түзүү учурунда балдар ар түрдүү мүчүлүштүктөрдү жаратып, аларды окутуучунун көрсөтмөсү менен жоюп, тилдик каражаттардын жана тилдик эрежелери аркылуу өз аң-сезиминде калыптандырат. Улам эстеги жана жаңы кабыл алынган сөздөр илимдин негизинде - фонема, морфема, уңгу, негизге бөлүштүрүлүп каралат. Убакыт өткөн сайын татаалданып, лексика-семантикалык маанисине жана грамматикалык касиеттерине карата сөз түркүмдөрүнө ажыратылат, ошонун негизинде түзүлгөн сөз айкаштары, сүйлөмдөр түрлөргө бөлүнүп, тил үйрөнүүчүнүн жадымында ошол тил бирдиктеринин катышуусунун татаал системасы адатта ой-жүгүртүүчүлүк негизде бекемделет. [30: 87]

Демек, кенже куракта эне тилин үйрөнүү жараяны окуучу тарабынан «бул эмне?» «кандайча түшүнсө болот?» деген сыяктуу суроолор менен, улуулар тарабынан «бул жерде туура», «бул туура эмес», «кыргыздар (орустар, татарлар ж.б.) мындай дебеш керек», « ушундай айтуу керек» деген көрсөтмө-«инструкция» аркылуу жана сөздүн эң майда бөлүктөрү менен анын өзөгүнүн катышына же «аталыш», «ат» менен «буюм», «зат», «нерсенин» ортосундагы карым-катыштын аң-сезимде жаралышына жана ошол сөздөр менен ой жаратуучу, ой билдирүүчү бирдик – сүйлөмдөрдү, татаал ойду билдирүүчү алардын түзүлүшүн (текстти) билүүгө, аларды пайда кылууга, б.а., речти, кеп ишмердүүлүгүн кабыл алууга көңүл бурулса, мектепте, кесиптик-орто, ЖОЖдордо эне тилин өздөштүрүү лингвистикалык теориянын мазмунунда фонетикалык, лексикалык, сөз жасоо, грамматикалык (морфология, синтаксис) бөлүктөрүнө жиктештирилип, системалык түрдө үйрөнүлөт.

Тилди үйрөнүү тууралуу немис философу Э. Кассирердин аныктамасы талаш-тартышты жаратпай койбойт. Ал: «Эмне себептен бала жаш кезинде тилди оңой өздөштүрөт жана жашы өткөн сайын психикалык өнүгүүсү өркүндөгөнүнө карабастан, тилдерди мурдагыдай жеңил өздөштүрө албайт?» - деген конкреттүү суроо коёт да, адам баласы тилди өздөштүрүү менен тыгыз байланышта болгон дүйнөгө баш багуу, дүйнө менен биринчи таанышуу, дүйнөнү таанып-билүү процессин кайталай албайт деп жооп берет. [32: 99]

Анын айтуусу боюнча, экинчи тилди өздөштүрүүдөгү эң башкы көйгөй – бул өз тилин жектөө, башкача айтканда, андан алыстоо. Окуучу үчүн дүйнөнү кабыл алуу менен өз тилин өздөштүрүү – булар бири-бири менен тыгыз чырмалышкан нерсе. Бул процесс өсүп отуруп, улуулардын аалам жөнүндө билими өзүнүн эне тилинде калыптанат. (Э. Кассирер). Жаңы тилди өздөштүрүп жатып, адамдар мына ушул дүйнөнү, анда болуп өтүүчү, болуп жаткан, боло турган нерселерди, жаңы тилдик каражаттарды (сөздөрү, сүйлөмдөрү) чагылдыруу, түшүндүрүү жана ал тилде ойлонуу үчүн, өз тилинде калыптанып калган «ат» менен «буюм, нерсе, түшүнүктүн» ортосундагы карым-катыштан чыгып, жаңы байланыштарды жаратышы керек. Демек, бул - жаңы тилди

үйрөнүү үчүн башкача ойлонууга тете дегендик. [33: 139]. Негизи эле адамзат 1,5 – 9 жашка чейинки мезгилде жаңы тил үйрөнүүгө өтө шыктуу болот, андан соң тил кабыл алуу жөндөмдүүлүгү азайгандан азайып, керек болсо, жок болуп кетиши да мүмкүн. Психология илиминде бул маалыматты кабыл алгандан башка теориялык тактоо азырынча пайда боло элек.

Тилди кайсы бир белгилүү деңгээлде өздөштүргөндүктүн белгиси катары түрдүү деңгээлдердеги тил бирдиктерин өздөштүрүү жана колдонуу, кеп ишмердиктердин мазмунунда айтуучунун кебин өздөштүрүп, ага карата өз сөзүн жаратуу болуп эсептелет.

Дидактика менен методикада тил үйрөнүү жараянынын пайдалуу шарттары, тил системаларын кабыл алуунун механизмдери менен закон ченемдүүлүктөрү жана кеп пайда кылуу психология, психоллингвистика жана пикир алышуу менен кеп ишмердүүлүгү теориялары менен катар анализденет.

«Тилди колдоно билүү» аныктамасы менен экинчи тилде пикир алышуунун теориялык лингвистика-дидактикалык негиздери өз ара карым-катышта болуп келет.

«Тилди колдоно билүү» жөнүндө “Биз баарлашуу учурунда ишке ашырылып жаткан кыймылдар жөнүндө өзүбүзгө толугу менен отчет бере албайбыз”, - дейт Э. Бенвенист [34: 104]. «Тилди колдоно билүү деп эмнени айтса болот?» деген суроого байланыштуу жоопторго жараша методиканын мазмундуу маселелеринен болгон окутуунун ыкмалары аныкталат.

Үйрөнүлө турган жана өз ишмердүүлүгүндө пайдалана турган илимий билимдер методологияны түзөт.

Аны менен биз илимий таанып-билүүнү жөнгө салып, өнүктүрүп, өзүбүздү байытып турабыз. Ал илимий изилдөө ишин жүргүзүүдө изденүүчүгө багыт берет, жол көрсөтөт, мурдагы изилдөөлөрдүн кайсынысынын кандай жактарын пайдалануу керектигин түшүндүрөт, демек, ал – өбөлгө, таяныч, багытты аныктоочу илимий көз караштар, теориялык ой корутундулар.

Студенттерге кыргыз тилин үйрөтүүчү окутуучунун функциясы - текстти жогорку деңгээлде окуй алуучу, окуганын түшүнүүчү жана башкаларга

түшүндүрө алуучу, ошол тексттин негизинде ой жүгүртүүчү, андан таалим-тарбия алуучу, кыргыз тилинде эркин сүйлөгөн инсанды тарбиялоо. Ал жалпы заманбап талаптардан жана кыргыз тилин окутуунун өзгөчөлүктөрүнөн келип чыгат, алар болсо методисттердин белгилөөсү боюнча төмөнкүлөр:

1. Окуганын түшүнүүчү жана башкаларга түшүндүрө алуучу, ошол тилде ой жүгүртүүчү, андан таалим-тарбия алуучу, кыргыз тилинде эркин сүйлөгөн инсанды жетилдирүү маселелери.

2. Кыргыз тилин деңгээлдер боюнча окуп-үйрөнүүдө жумушчу, типтүү программаларды, сабактардын иштелмелерин туура тандап алууну сунуштайт.

3. Кыргыз тилин деңгээлдер боюнча жаңы интерактивдүү ыкмаларды колдонууну жана активдүү методдорду аркалайт.

4. Окутуучу менен студенттин ич ара байланышын түзүп, ошондой эле чыгармачылык менен ар бир ишке көңүл бөлүү

Мына ушундай талаптардан улам Билим берүүнүн мамлекеттик стандарттары иштелип чыгып, анда предметти окутуунун ыймандык-этикалык, маданий-эстетикалык, этномаданий аспектилерин тереңдетүү, адабият таануу, эстетика, педагогика, психология, социология, лингвистика, ж.б. илимдердин жаңы жетишкендиктерин пайдалануу, студенттердин оозеки жана жазуу кебин калыптандырууга көңүл бөлүнөт.

М. Б. Успенский: «башка илимдегидей эле лингвометодиканын да өз теория менен технологиясы бар. Мында теорияга окутуунун предметинин мыйзам ченемдүүлүктөрүнүн аныктамасы (изилдөөсү да), принциптери, критерийлери, мазмунду иштеп чыгуу, окуу предметинин түзүлүшүн калыптандыруу жана окутуунун каражаттарын тандоо кирет (окутуу, изилдөө). Ал эми технология окуу каражаттарынын формаларынын ишке ашырылыш жолдорун көрсөтөт жана окутуунун шарттарынан көз каранды болот». [42: 90]

Бардык предметти окутуунун негизги мыйзам ченемдүүлүктөрү (анын ичине тилди окутуу да кирет) мазмунду, окутуунун каражаттарын, окутуунун методдорун максатына ылайык, чечилүүчү маселесине, студенттердин предмет

боюнча даярдыгына, өздөштүрүлүп жаткан материалдын жөнөкөй же татаалдыгына жараша аныкталат.

Учурда билим берүүдө компетенттүүлүк мамиле кылуу талап кылынууда. Республикада ЖОЖдордо кыргыз тилин деңгээлдер боюнча үйрөтүүдө студенттердин коммуникациялык компетенциясын өнүктүрүү маселеси курч бойдон кала берүүдө. Себеби, окууга өткөн студенттердин кыргыз тилин өздөштүрүү деңгээли ар башка, аларды тил тайпаларына так бөлүштүрүү, саны жагынан академиялык окутуу талаптарына туура келген тил тайпаларын түзүү өтө оор. Мына ушундан улам сан талабына ылайык тил тайпалары түзүлгөндө тайпада тил өздөштүрүү деңгээли ар башка студенттер топтолуп, окутуу процесси анча натыйжалуу болбой калууда. . [43: 175]

Экинчи маселе – бул тил өздөштүрүү деңгээли ар башка тайпалар үчүн дидактикалык материалды тандоо, жалпы эле коммуникациялык компетенцияны тил өздөштүрүү деңгээлдери боюнча калыптандыруу. Дидактикалык материал маселеси окуу китептерине, окуу куралдарына келип такалат. ЖОЖдордо колдонулган окуу китептеринин көбү грамматикалык-катормо методунун негизинде жазылып [44: 54], коммуникациялык компетенцияны өнүктүрүү талабы коюлганга чейин пайда болгон, алардын авторлорунун бул компетенция тууралуу маалыматы аз, же болгон эмес, болсо да, аны окуу китебин жаратууда пайдаланган эмес. Эске сала кетсек, коммуникация – бул өз ара түшүнүү максаттарын аткарып, кеп аркылуу турмушка чагылдырган коомдук жана тарыхый жактан негизделген социалдык жүрүм-турум болуп саналат, ошондой эле баарлашуунун түрүн түзөт. Тил окутуу – бул «маектешүүгө, адам жамаатынын функциясы болгон кайсыл бир ишмердикке үйрөтүү» [45:136]. Коммуникациялык (адабияттарда “коммуникативдик” деп берилип жүрөт) компетенция – бул үйрөнүп жаткан тилдин эрежелерине жараша текст түзө билип, ар кандай кырдаалдарда сүйлөшө билүү жөндөмү. Ал өзүнө тилдик жана кептик компетенцияларды камтыйт. Тилдик компетенция - үйрөнүп жаткан тилдеги сөз жасоо, морфология, синтаксисин билүү, кептик компетенция – бул үйрөнүлүүчү

грамматикалык моделдерге ылайык фразаларды туура түзө билүү көндүмдөрү жана билгичтиктер. Демек, коммуникациялык (коммуникативдик) компетенцияны калыптандырууда, комплекстүү түрдө тилдик жана кептик компетенциялардын негизинде коммуникативдик компетенцияны калыптандыруу маселеси келип чыгууда.

Коммуникациялык методго басым жасалып түзүлгөн окуу куралдарындагы [46: 81], окуу китептериндеги мүчүлүштүктөр – бул тил өздөштүрүү деңгээлдеринин чегин ажыратпай колдонууда. Окуу китебинде эң жөнөкөй, баштапкы тил өздөштүрүү деңгээлине (A1, A2) тиешелүү материал менен бирге ортоңку (B1, B2) жана жогорку (C1, C2) тил өздөштүрүү деңгээлине тиешелүү лексикалык, грамматикалык материалдар камтылууда. Мындай мүчүлүштүктөрдүн себеби – тил өздөштүрүү деңгээлдери тууралуу маалыматтар негизинен чет тилдеринде жазылгандыгында жана алар менен таанышууга мүмкүнчүлүктөрдүн чектелгендигинде (кыргыз тилинде тил өздөштүрүү деңгээлдерине тиешелүү маалыматтар аз, акыркы кезде пайда болгон автореферат, монография, диссертацияларда, методикалык жетектемелерде кездешет [47: 29]). Мисалы, A1 деңгээлине тиешелүү, таанышууга арналган “Сенин үй-бүлөң чоңбу?” сыяктуу сүйлөмдөгү өтө жөнөкөй лексика менен бирге ошол эле окуу китебинин кийинки бетиндеги B2, C1 деңгээлине тиешелүү “Чоң атам кадырлуу карыя, ал пайгамбар жашынан өткөн” же “Күндүз көчөдө улгайган адамдарды жана мадыра баш балдарды көрүүгө болот” сүйлөмдөрүндө “кадырлуу карыя”, “пайгамбар жашынан өткөн”, мадыра баш балдар” сыяктуу кыргыз тилин өздөштүрө баштаган тил үйрөнүүчүлөр үчүн татаал түшүнүктөрдү туюндурган сөз айкаштары, лексика кездешет [48: 89].

Мындай мүчүлүштүктөргө жол бербөө, окутуу процессинин негизги факторлорунун бири болгон окуу куралын, окуу китебин методикалык жактан туура түзүү үчүн тил өздөштүрүү деңгээлдери боюнча туура багыт алуу зарыл. Тил өздөштүрүү деңгээлдерине арналган “Чет тилин өздөштүрүүдөгү жалпы европалык компетенциялар: изилдөө, окутуу, баалоо” аттуу программалык

документте [49: 16] тил өздөштүрүү деңгээлдери: эң жөнөкөй түрдө колдоно билүү (A1,A2), өз алдынча колдоно билүү (B1, B2), эркин колдоно билүү (C1, C2) делип, жалпы шкаласы мындайча берилген:

A1 – Конкреттүү милдеттерди аткарууга керектүү болуп үйрөнүлгөн фразаларды жана айтымдарды түшүнөм жана колдоно алам. Өзүмдү, башкаларды тааныштыра алам, жашаган жерим, тааныштар, мүлк тууралуу суроолорду бере алам, мындай суроолорго жооп бере алам. Мени менен сүйлөшүп жаткан адам жай жана так сүйлөп, жардам берүүгө ниеттенсе, татаал болбогон маектешүүгө катыша алам.

A2 – Жашоонун негизги сфераларына байланыштуу айрым сүйлөмдөрдү жана кеңири тараган айтымдарды түшүнөм. Мага белгилүү болгон же жашоо-тиричилик темаларга тиешелүү жөнөкөй маалымат алмашуу менен байланыштуу милдеттерди аткара алам. Жөнөкөй айтымдарды колдонуп, өзүм, туугандарым, жакындарым тууралуу айтып берип, күндөлүк турмуштун негизги аспектилери сыпаттай алам.

B1 – Жумуштагы, окуудагы, эс алуудагы ж.б. учурлардагы темаларга байланыштуу адабий тилдеги билдирүүлөрдүн негизги идеяларын түшүнөм. Үйрөнүп жаткан тил өлкөсүндө пайда боло турган кырдаалдардын көбүндө сүйлөшө алам. Мага кызыктуу же белгилүү болгон темалардын тегерегинде байланыштуу билдирүүлөрдү жасай алам. Окуяларды, алардан калган элестерди, үмүттөнүүлөрүмдү, каалоолорумду сыпаттап, келечекке болгон пландарымды, пикиримди айтып, аларды негиздеп бере алам.

B2 – Абстракттуу жана конкреттүү темаларга арналган, алардын ичинде кууш адистик боюнча тексттердин жалпы мазмунун түшүнө алам. Эне тилинде сүйлөгөн адамдар менен тоскоолсуз пикир алышуу үчүн тез жана такалбай сүйлөй алам. Түрдүү темаларга арналган так жана кеңири билдирүүлөрдү жасай алам, негизги проблемага карата өзүмдүн көз карашымды билдирип, түрдүү пикирлердин артыкчылыктары менен бирге кемчиликтерин да көрсөтө алам.

C1 – Түрдүү тематикага арналган көлөмдүү, татаал тексттерди, алардын көмүскөдөгү маанисин түшүнөм. Тез темпте сөздөрдү жана айтымдарды

тандоодо кыйналбай сүйлөй алам. Илимий жана кесиптик ишмердүүлүктө сүйлөшүү үчүн тилди натыйжалуу колдоно алам. Татаал темаларга арналган так, деталдуу, туура түзүлгөн билдирүүлөрдү түзүп, текст түзүү моделдерин колдоно билгендигимди, тексттин элементтерин байланыштыруу жана бириктирүү элементтерин колдоно алгандыгымды көрсөтө алам.

C2 – Практикалык түрдө, кандай гана болбосун, бардык оозеки жана жазуу түрүндөгү билдирүүлөрдү түшүнөм, бир нече оозеки жана жазуу булактарына таянып, байланыштуу текстти түзө алам. Такалбай, жогорку темпте, так, керек болсо эң татаал учурлардагы маанилик кубулуштарды баса белгилеп сүйлөй алам [50: 24].

“... Эне тилди башка улуттардын өкүлдөрүнө тилди үйрөнүү деңгээлдери боюнча үйрөтүүнү лингводидактикадагы эң акыркы жетишкендиктердин бири катары баа берсек туура болот. Кайсы бир улуттук тилди тил өздөштүрүү деңгээлдери боюнча үйрөтүү теориясы менен практикасы дароо эле бизге жеткен жок. Ушуга чейин лингводидактика өзүнүн азыркы учурдагы турпатына жетүүдө бир нече баскычтардан өткөн. Советтер Союзунда, анын ичинде бизде, Н.М. Шанский тарабынан 1969-жылы киргизилген “лингводидактика” өзүнө окутуучу (мугалим) тарабынан тил үйрөтүү жараяны менен окуучулар тарабынан тилди өздөштүрүү процессин бирдей камтыган илим катары каралса [51: 50], Батышта тил өздөштүрүү теориясы менен тажрыйбасы кош нукта: мугалимдер үчүн жардамчы болгон “Чет тилдерди окутуу” жана тил үйрөнүүчүлөр үчүн “Чет (экинчи) тилди өздөштүрүү” предметтер катары өнүккөн [52: 118]. Тилдерди үйрөтүү теориясында “грамматикалык-котормо методу” (негиздөөчүлөрү – Й. Сейденстуккер, К. Плётц) [53: 49-50], “Гуэндин сериялар методу” (негиздөөчүсү – Ф. Гуэн) [54: 51-52], “түз метод” (негиздөөчүлөрү – Дж. Ричардс, Т. Роджерс) [55: 67], “окуу (тексттерди түшүнүп окуй алуу) методу” (негиздөөчүсү – М. Уэст) [56: 75] “аудиолингвалдык метод” (негиздөөчүлөрү – Г. Пальмер, Ч. Фриз, Р. Ладло) [57: 68], “оозеки мамиле кылуу методу” (негиздөөчүсү – А.С. Хорнби) [58: 17], “окутуунун когнитивдик (билим алуу) коду” (негиздөөчүлөрүнүн бири – Н.

Хомский) [59: 98], “эмоциялык гуманисттик метод”, “коммуникативдик метод” (негиздөөчүлөрү жана калыптандыруучулары – Д. Хаймс, М.Холидей, Е.И. Пассов) [60:74], “суггестопедия” (негиздөөчүсү – Ю. Лозанов) [10], “жалпы физикалык реакция”, “табигый мамиле кылуу” [61:71-74] сыяктуу жана көптөгөн башка методдоруна арналган эмгектерде тил өздөштүрүү деңгээлдерине аныктамалар берилбей, алар өзүнчө жиктелбей (классификацияланбай), алардын белгилери, деңгээлдерге бөлүштүрүү критерийлери ачык-айкын көрсөтүлбөй келген. Демек, тилди жогору жакта аталган ыкмалар менен үйрөтүүдө тил өздөштүрүү баскычтарында кыйыр түрдө байланыштуу, “окутуунун башында, баштапкы стадияда”, “окуучулар белгилүү бир билгичтиктерге, көндүмдөргө ээ болгондо” деп айтылган айтымдар методикалык булактарда колдонулуп келген. Ар кандай тил үйрөтүү методдорунун калыптануу жана өнүгүү мезгилдеринде көңүл чордонунда алгач айтылган методдорду айырмалап турган жалпы принциптер, ошол принциптерди ишке ашыруу жолдору, ыкмалары, каражаттары турган.

Тил өздөштүрүү этаптары боюнча окутуу тажрыйбасы жана ошол практикадан келип чыккан теориялык жалпылоолор тил үйрөтүү процесси коммерциялык жолго түшкөндө гана даана белгилене баштаган. Мына дал ушу жобону окумуштуу-методист К.А. Биялиев АКШнин Провиденс шаарында 1878-жылы негизделген М. Берлиц эл аралык корпорациясына кирген Нью-Йорк шаарындагы “ELS Language Centre» борборунун ишмердүүлүгүн иликтеген китебинде тастыктаган [62:76-89]. М. Берлиц корпорациясында дүйнөдө эң эле кеңири кулач жайган англис тилин экинчи тил катары үйрөтүүнүн жалпы курсу 12 деңгээлден турат (101, 102, 103 – «баштооч деңгээлдери», 104, 105, 106 - «ортоңку деңгээлдер», 107, 108, 109 - «жогорку деңгээлдер», 110, 111, 112 - «чебер деңгээлдери»). 109 деңгээлин ийгиликтүү аяктап, сертификат алгандар АКШнын ар кандай, түрдүү багыттардагы жогорку окуу жайларына тапшырууга укуктуу болушат. Бул АКШдагы өлкөнүн жалпы өнүгүшү менен калыптанган англис тилин үйрөтүү теориясы менен практикасына карата берилген маалымат.

Ал эми англис тилинин мекени болгон жана ал тилди дүйнөлүк тил макамына ээ кылган Улуу Британияда азыркы учурда тил өздөштүрүү баскычтары англис тилин үйрөтүү боюнча эң эле улуу тажрыйбага ээ болгон Оксфорд университетинин жардамы менен төмөнкүдөй алты деңгээлге бөлүштүрүлгөн: баштооч деңгээл (Beginners), тилди жөнөкөй түрдө колдоно билүү деңгээли (Elementary), Орто деңгээлден ылдыйкы деңгээл (Lower Intermediate), орто деңгээл (Intermediate), ортодон жогору деңгээл (Upper Intermediate) жана алгалаган деңгээл (Advanced) [63: 11]. Ушул жогоруда белгиленген деңгээлдер Европа Биримдигинин тил саясатынын калыптанышына жана өнүгүшүнө, “Азыркы тилдер: таанып билүү, окутуу, баа берүү. Жалпы европалык компетенттүүлүк. Страсбург, 1996” (COMMON EUROPEAN FRAMEWORK OF REFERENCE FOR LANGUAGES: LEARNING, TEACHING, ASSESSMENT. Language Policy Unit, Strasbourg 1996) аттуу программалык документтин [64:97] кабыл алынышына өз таасирин берген.

Жалпысынан алганда мына ушул документте тил үйрөнүү деңгээли коммуникациялык (коммуникативдик) компетенттүүлүккө, тагыраак айтканда, чет (экинчи) тилди үйрөтүп жаткан адам кайсы иш-аракеттерди жасай аларына байланыштырылып берилген. Демек, тил өздөштүрүү деңгээли – бул коммуникациялык компетенттүүлүктөрдү көрсөтүп бере турган жана тил үйрөнүүчү аткара алган иш-аракеттердин тутуму.

A1 (Beginner) же, башкача айтканда, алгачкы деңгээл. Бул деңгээлде күнүмдүк жай турмушка байланыштуу лексика үйрөнүлүп, базалык лексикалык запас калыптанат, эң жөнөкөй сүйлөмдөрдү жаратуу көндүмдөрү жаралат. Ошону менен катар негизги маанилүү грамматикалык көндүмдөр калыптанып, окуу жана жазуу жөндөмү ишке ашат.

A2 (Elementary) билим-билгилердин эң жөнөкөй деңгээли. Бул баскычта сөздүк кору кеңейет жана көбөйтүлөт, грамматикалык көндүмдөр тереңдейт, окуу жана жазуу жөндөмдүүлүгү мурдагыдан жогору деңгээлде өткөрүлөт. Бул этапты башынан өткөргөндөн кийин белгилүү кайсы бир темага байланыштуу

баарлашуу, керек болсо, талкууну өткөрүүгө, монологдорду түзүүгө дарамети жетип калат.

B1 (Pre-Intermediate) ортодон төмөн деңгээл. Бул деңгээлде тил өздөштүрүүчү жакшы деп эсептей турган грамматикалык билимдерге, тийиштүү лексикалык сөздүк корго ээ. Тил үйрөнүүчү талкууларга катышып, ага белгилүү болгон темалардын айланасында өз жеке оюн билдирүүгө кудурети жетип, кадимки сүйлөшүү темпине жетишет. Окутуу, үйрөтүү процессинде иштиктүү түрдө кат алышуунун негиздерин өздөштүрүү этабы башталат.

B2 (Intermediate) орто деңгээл. Бул деңгээлди үйрөнгөн адам тил үйрөнүүчү күндөлүк жана кесиптик темалардын тегерегинде тез жана кеңири сүйлөй алат. Ал жаза билет жана атайын жөнөкөйлөштүрүлбөгөн тексттерди кыйналбай окуй алат. Бул мезгилде иштиктүү этикетти кыйла терең өздөштүрүү башталат жана иштиктүү кат алышууну ишке ашыруу көндүмдөрү өнүктүрүлөт. B2 деңгээлин өздөштүргөн студент чет өлкөлүк тил ЖОЖдоруна окууга же башка адистиктердеги ЖОЖдордун даярдоо курстарына өтүүгө даяр болот.

C1 (Upper-Intermediate) ортодон жогору деңгээл. Бул деңгээлде тил өздөштүрүүчү кыйла татаал тематикалык тексттерди түшүнүп кабыл алганга гана эмес, ушундай тексттерди түзгөнгө кудурети жетет. Өз кебинде татаал түрмөктөр жана грамматикалык түзүлүштөр байкалат. Бул деңгээлдеги тил өздөштүрүүчү чет өлкөлүк окуу жайларына окууга кирүүгө жана чет өлкөдө иштөөгө даяр болот.

C2 (Advanced) босогону алгалаган деңгээл. Бул деңгээлдеги тил үйрөнүүчү билими, билгичтиги жана көндүмдөрү боюнча окулуп жаткан тилдин өкүлүнүн тил билүү деңгээлине жакын болот. Айырмачылыктарды тил адиси гана так, туура ажырата алат.

Тил өздөштүрүү, үйрөнүү деңгээлдерине ата мекендик лингводидактикада алгачкылардан болуп окумуштуу-методист К.А. Биялиев көптөгөн илимий макалаларында, 2002-жылы “Жогорку окуу жайларында

кыргыз тилин башка улуттарга окутуу методикасы” аттуу монографиясында [65:33], мына дал ушул принциптерге негизделип, туураланып түзүлгөн “Кыргыз тили: жогорку окуу жайларындагы башка улуттардын студенттери үчүн окуу китебинде” [66: 13], “Кыргыз тилин мамлекеттик тил катары колдоно билүү деңгээлдери” аттуу методикалык жетектемесинде [67: 87] кайрылган. Андан соң аталган изилдөөчү «Кыргыз Республикасында 2014-2020-жылдары мамлекеттик тилди өнүктүрүүнүн жана тил саясатын өркүндөтүүнүн улуттук программасынын» [68:15] түзүүчүлөрүнүн бири катары ушул программага тил өздөштүрүү деңгээлдерин киргизүүнү сунуштаган.

Азыркы учурда кыргыз тилин деңгээлдер боюнча үйрөтүү методикасы калыптана баштады, бирок негизги иштер алдыда. Азыркы милдеттер – чет тилдеринде, көбүнчө негизи англис тилинде жазылган, тил өздөштүрүү деңгээлдерине арналган методикалык эмгектерди кыргызча которуу, алардын жалпы мазмуну менен кыргыз тилчи, методист, окуу китеби авторлорун белгиленген эмгектерге талдоо жүргүзүлгөн изилдөөлөр аркылуу тааныштыруу, Азыркы учурда батыштын зор тажрыйбасын жайылтуу, мамлекеттик билим берүү стандарттарына тиешелүү өзгөртүүлөрдү киргизүү, жогоруда аталган ар бир тил өздөштүрүү деңгээлине тиешелүү болгон коммуникациялык компетенттүүлүктөрдү сыпаттоо, ошол компетенциялар пайда болушу үчүн керектүү темалык, лексикалык, грамматикалык минимумдарды иштеп түзүп чыгуу, кеп ишмердигинин продукциялык түрлөрүн өнүктүрүүгө керектүү болгон дидактикалык материалдардын тутумун топтоо. [69: 84-86] Демек, кыргыз тилин деңгээлдер боюнча үйрөтүү - жаңыдан башталган иш жана бул иш көптөгөн аракеттерди талап кылууда. Кыргыз тилин тил өздөштүрүү деңгээлдери боюнча үйрөтүүдө жогорудагы жоболорду жетекке алып, окуу куралындагы, окуу китебиндеги дидактикалык материалдарды түзүүдө ар башка деңгээлдерде тиешелүү материалдарды аралаштырбай иштеп чыгуу зарыл.

3.1. Кыргыз тилин окутуунун азыркы абалы

Кыргыз тили мамлекеттик тил статусуна ээ болгондон кийин, аны коомдун экономикалык, саясий, социалдык чөйрөлөрүндө, маданий турмушунда, билим берүү, сот өндүрүшү системасында, куралдык күчтөр, нотариат органдарынын ишинде, кесиптик иште, жашоо-тиричиликте эркин пайдалануу, басма сөздөгү маалыматтарды окуп, кыргызча теле жана радиоберүүлөрдү көрүп, угуп түшүнүү талабы коюлат. Демек, билим берүү системасынын милдети – республикада жашаган жарандарды улутуна карабай, тил өздөштүрүүнүн ушундай деңгээлине чейин окутуп жеткирүү. [31: 179 Биялиев.]

Ушул өңүттөн алып караганда, кыргыз тилин эркин колдоно билүү деңгээлине чейин окутууга шарттар түзүлгөнбү, жокпу деген суроо пайда болот. Окутуу процессинде балдар бакчасынын, орто билим берүү окуу жайынын жана жогорку окуу жайынын ролу кандай деген да суроо туулат.

Азыркы учурда кыргыз тилин мамлекеттик масштабда эркин сүйлөй билүү деңгээлине чейин үйрөтүүгө керектүү шарттар түзүлө элек. Мунун себебин түшүнүү үчүн Кыргызстанда кыргыз тилин үйрөтүүнүн тарыхына кыскача кайрылуу зарыл.

Кыргыз тилин үйрөтүү процесси XX кылымдын 20-жылдарында Совет доорунда жергиликтүү башкаруу аппараттарында улуттук кадрларды ишке тартуу, иш кагаздарын улуттук тилде жүргүзүү жана жергиликтүү калктын тилин үйрөнүү идеясынан башталды. 1929-жылы мектептерде кыргыз тили башка улуттардын өкүлдөрү үчүн милдеттүү сабак катары расмий түрдө жарыяланып, жумасына 1 сааттан өткөрүлө баштады. Ошол эле жылы Шабданов, Петровскийлердин [32: 29] кыргыз тили боюнча алгач окуу китеби басылып чыкты. Бир жылдан кийин Жаңыбаев, Абрамовдордун [33: 70] окуу китеби жарык көрдү. Бирок 30-жылдын аягында саясат өзгөрүп, кыргыз тилин үйрөнүүгө мурдагыдай көңүл бурулбай калды [34: 8]. Андан кийинки жылдарда кыргыз тилин үйрөтүү маселесине кайдыгерлик мамиле жасалып, ошондой мамиленин натыйжасында 1960-жылы орус мектептеринде кыргыз тили сабактары жоюлуп, башка улут чөйрөсүндө кыргыз тилин окутуу процесси 1989-жылга чейин

биротоло токтоду. 1989-жылдын 23-сентябрында кабыл алынган Мамлекеттик тил жөнүндө мыйзам кыргыз тилинин орус мектептеринде милдеттүү сабак катары кайрадан киргизилишине, кыргыз тилинин мамлекеттик тил катары өнүгүшүнө, 20-жылдарда алгачкы кадамдарын жасап, андан кийин өнүгүүсүн үзгүлтүккө учураткан кыргыз тилин экинчи тил катары үйрөтүү методикасынын жанданышына негиз түздү. [35: 156]

Демек, кыргыз тилин үйрөтүү методикасынын башка тилдерди (мисалы, орус, англис, немис, француз ж.б. дүйнөлүк тилдерди) үйрөтүү методикасына салыштырганда, анын артта калышы – мыйзам ченемдүү көрүнүш. Себеби совет доорунда кыргыз тилинин окутулушуна объективдүү коомдук-саясий шарттар тоскоолдук кылып, ага керектүү талаптар өз учурунда коюлбаган. Советтер Союзунда саясий, маданий, социалдык, экономикалык чөйрөлөрдө орус тили кеңири колдонулуп, башка улуттук тилдердин мааниси, коомдогу ролу жылдан жылга төмөндөп олтурган (акыйкаттык үчүн айта кетүү керек, улуттук тилдерге расмий түрдө тыюу салынып же чектөө коюлган эмес). Улуттук республикаларда эне тилинин колдонуу чөйрөсү улам тарыгандан тарып, орус тили улуттар аралык тил болгондуктан, аны мыкты билүү билим алууга, ошонун натыйжасында кадыр-барктуу кызматка жетүүгө, кесиптик жактан ылдам өсүүгө өбөлгө түзгөндүктөн, улуту кыргыз шаар тургундары эне тилин унута башташкан. Мындай шарттарда жалпы СССР боюнча башка улуттардан мурун жергиликтүү улуттардын өкүлдөрү өздөрүнүн эне тилин үйрөнүүдөн биринчилерден болуп алысташкан. Албетте, коомдо мындай көз караш түзүлгөндөн кийин, башка улуттардын өкүлдөрүнүн да жергиликтүү улуттун тилин үйрөнүүгө эч бир муктаждыгы, кызыгуусу болгон эмес. Эне тилин дурусураак сактап, өнүктүргөн республикалар, маселен, Грузия, Латвия, Эстония, Литва “улутчул” республикалар катары эсептелген. [36: 45]

1989-жылдын 23-сентябрында кабыл алынган Мамлекеттик тил жөнүндө мыйзам, Кыргыз Республикасынын Өкмөтүнүн токтомдору [15.11.2000, №672], Кыргыз Республикасынын Президентинин указдары [20.09.2000, №268], 2004-жылдын 12-февралында «Кыргыз Республикасынын мамлекеттик тили жөнүндө»

мыйзамынын кабыл алынышы орус аудиториясында кыргыз тилин үйрөтүүнүн жалпы концепциясын бүтүндөй кайрадан карап чыгууга чоң түрткү берди.

Кыргыз тили мамлекеттик тил статусуна ээ болгондон бери аны башка элдерге үйрөтүүнү жана ошол процесстин ийгиликтүү болушун көздөгөн методикалык изденүүлөр жанданууда. Бирок орус тили расмий иш кагаздарынын, алдыңкы илимдин, өнүккөн маданияттын тили болгондуктан, Совет доорунда да, азыркы учурда да анын мааниси жогору экендигин танууга болбойт.

Советтер Союзунун курамындагы Кыргыз ССРи көп жылдар бою башка өлкөлөр үчүн жабык республика болгон. Башка тилдерди үйрөтүүдө айрым багыттар, методдор, маселен, грамматикалык-котормо ыкмасы гана колдонулуп келген. Албетте, анын жоболору жогорку деңгээлде иштелип чыккан жана көздөлгөн максатка, ага коюлган талаптарга жетиштүү деңгээлде жооп берген. Бирок ошентсе да, алар, негизинен, илимий негиздер болгондуктан, башка улуттун өкүлдөрү даяр эрежелерди, илимий жоболорду курулай жаттоо менен гана чектелишип, тилди үйрөнө алышкан эмес. Чет өлкөлүктөр менен байланыш түзүү, пикир алышуу, маектешүү көбүнчө кат аркылуу, жазуу түрүндө болгон. Ошондуктан коммуникация өтө тар багытта, көбүнчө илимий, кесиптик тармакты тейлеп, тексттерди окуп-түшүнүү жана аларды жаза билүү жөндөмүн өркүндөтө алган. Ошондой эле башка тилди үйрөтүүдө батыш өлкөлөрүнүн жетишкендиктери идеологиялык торлордон өтпөй, өткөндөрү бурмаланып, алардын чыныгы мааниси, артыкчылыктары, табылгалары көмүскөдө калгандыгы азыркы учурда даана сезиле баштады.

Азыркы күндө кыргыз тилин окутуу методикасына арналган илимий изилдөөлөргө, атайын жазылган окуу китептерине кайрыла турган болсок, саналуу гана эмгектерди атай алабыз. Алардын арасында кыргыз тилинин лексикасын орус мектептеринин баштооч класстарында окутуунун теориялык негиздерине арналган К. Добаевдин докторлук диссертациясы, окуу, тилди кабыл алуу орус тилинде жүргүзүлгөн мектептердин I-IV класстарына кыргыз тилин окутууда окуучулардын пикир алышуусун өстүрүү жолдорун аныктаган С. Рысбаевдин кандидаттык диссертациясы, кеп маданиятын өзбек мектептеринде

окутууга арналган С. Рысбаев, А. Акматовалардын монографиясы, тил үйрөнүү орус тилинде жүргүзүлгөн мектептерде кыргыз тилин окутуу көйгөйлөрүнө арналган С. Рысбаевдин мугалимдер үчүн усулдук колдонмосу, орто мектепте кыргыз тилин жана адабиятын окутуунун технологияларына арналган С. К. Рысбаев, А. Ж. Муратов, Б. А. Абдухамидова, А. Б. Батыркуловалардын илимий-иликтөөлөрдүн жыйнагы, өзбек мектебинин 5 классында кыргыз тилин үйрөтүүдө окуучуларды сүйлөө маданиятына үйрөтүүнүн негиздерине арналган А. Акматованын кандидаттык диссертациясы, «Кыргыз тилин бөтөн тил катары окутуунун методикасы» деп аталган Ү. Култаеванын кыргыз тилин орус мектептеринде окутуу маселелерине арналган окуу методикалык куралы, орус тилдүү мектептердин жогорку (10-11) класстарында кыргыз тилин окутуунун коммуникативдик негиздерине арналган З. С. Сарылбекованын кандидаттык диссертациясы, башка улуттар үчүн кыргыз тили окуу китебин түзүүнүн лингводидактикалык негиздерине арналган Р. Керимбекованын кандидаттык диссертациясы бар. Ал эми жогорку окуу жайларында кыргыз тилин экинчи же чет тили катары окутуу методикасына арналган атайын эмгектердин катарына К.А.Биялиевдин жогорку окуу жайларында кыргыз тилин экинчи тил катары коммуникативдик багытта окутууга арналган доктордук диссертациясын киргизүүгө болот.

Аталган эмгектердин темаларына көңүл буруп, мазмунун да кошо баамдасак, алардын жогорку илимий деңгээлде жазылгандыгы шек туудурбайт. Бирок кыргыз тилин балдар бакчасынан баштап, орто мектепте, жогорку окуу жайында жана чоңдор үчүн түзүлгөн тил курстарында окутуу үчүн жалпы бирдиктүү концепцияны иштеп чыгуу үчүн аталган эмгектер аздык кыларын моюнга алышыбыз керек. Кыргыз тилин мамлекеттик тил катары үйрөтүү концепциясын түзүүдө кыргыз тилин үйрөтүү методикасынын маңызын ачып бере турган, т.а. методиканын илим катары өзгөчөлүгүн, анын башка чектеш илимдер менен болгон байланышын, терминологиялык аппаратынын такталышын, андагы колдонулган изилдөө методдорун, тилди окутууга болгон мамиле кылууларды, окутуунун максаты менен милдеттерин, окутуунун

мазмунун, окутуу принциптерин, окутуу методдорун, окутуу каражаттарын, окутуу процессин, окутуунун уюштуруу формаларын, тилди окутуудагы көзөмөлдөө ыкмаларын жана көптөгөн башка маселелерди чечүүгө арналган илимий изилдөөлөр талап кылынат.

Демек, кыргыз тилин мамлекеттик тил катары окутуунун жалпы концепциясын олуттуу иштеп чыгуу иши али алдыда.

Кыргыз тилин үйрөтүү процесси жогорку окуу жайларында канчалык ийгиликтүү экендигин аныктоо үчүн, окутуу орус тилинде жүргүзүлгөн орто мектебин бүтүрүп, кыргыз тилин жогорку окуу жайында жаңыдан окуй баштаган студенттин кыргыз тилин колдоно билүү деңгээлин аныктап, андан соң анын кыргыз тили курсун аяктагандагы тилди колдоно билүү деңгээлине салыштыруу керек.

Жогорку окуу жайына кабыл алынган башка улуттагы студенттердин кыргыз тилин колдоно билүү деңгээлин аныктай турган болсок, алардын 90 пайызы эң жөнөкөй темалардын тегерегинде, мисалы, «Өзүм жөнүндө», «Үй-бүлөм жөнүндө», «Болочок кесибим» аттуу темалардын тегерегинде 10-12 сүйлөмдөн турган текстти оозеки да, жазуу түрүндө да оркойгон грамматикалык, орфографиялык, орфоэпиялык, стилистикалык каталарсыз түзө алышпайт. Тил системасы тууралуу билими өтө начар, эң эле негизги грамматикалык категориялар, алардын арасында сүйлөмдүн баш мүчөлөрүнүн кызматын аткарган зат атоочтун таандык категориясы, жөндөмө категориясы, этиштин чак категориясы тууралуу системага келтирилген түшүнүгү жок. Лексикалык базасына кайрылсак, алардын сөз байлыгы өтө жакыр, айрым учурларда алар «ата» менен «апа» деген сөздөрдүн лексикалык маанилерин чаташтырышат. Кеп ишмердигинин угуп түшүнүү (аудирлөө) түрүнө көңүл бура турган болсок, студенттер орто темп менен айтылган, аталган темаларга арналган кыска тексттердин айрым гана сөздөрүн, сөз айкаштарын түшүнүп, ошонун негизинде тексттин мазмуну тууралуу жаңылыш маалымат беришет. Окуу кеп ишмердигин ала турган болсок, студенттер атайын жөнөкөйлөтүлгөн (адаптацияланган) белгилүү темаларга арналган тексттерди окушканда, накта кыргыз фонемаларын

белгилеген **ө, ү, ң** тамгалары аралашкан сөздөрдү, андан тышкары окулушунда өзгөчөлүктөр болгон **к, з** тамгаларынан түзүлгөн сөздөрдү орфоэпиялык эрежелерди бузуп окушат. Демек, алардын тилди колдоно билүү деңгээли, орус тилиндеги тилди колдоно билүү деңгээлдеринин классификациясына салганда, «Эң жөнөкөй деңгээлге» («Жан сактоо деңгээлине») жетип, жетпейт. [37: 43]

Жогорку окуу жайларында пайдаланылып келген окуу китептерин алып карасак, алардагы окуу материалынын орто мектептеги окуу материалы менен байланышы бар экендиги ачык сезилбейт жана диалектикалык мыйзам ченемдүүлүктөргө, философиялык жалпы категорияларга ылайыкталып жазылгандыгы толук байкалбайт. Албетте, бул окуу китептерин өтө катуу сынга алууга да болбойт, анткени алар кыргыз тили мамлекеттик тил болуп жарыяланганда жаңы багыттагы окуу китептери таптакыр жок болгондугуна байланыштуу, биздин оюбузча, шашылыш түрдө жазылган.

Т. К. Ахматов жана башкалардын орус топтору үчүн эң биринчилерден болуп 1975-жылы басылып чыккан “Киргизский язык. Учебник для русских групп вузов Киргизской ССР” аттуу окуу китебин алсак [38:75], анда ошол учурга мүнөздүү системалык көз караштын белгилери ачык-айкын көрүнөт. Грамматикалык материалдар система түрүндө тилдин деңгээлдери боюнча берилген жана аларды окутууда сызыктуу принцип талап кылынган. Мында грамматикалык материалдар абдан жакшы, жеткиликтүү берилген жана жалпысынан, мезгилдин талабына ылайык, тагыраак айтканда, башка улуттардын өкүлдөрүн кыргыз тилинин грамматикалык системасы менен тааныштыруу талабы менен гана чектелген. Бул окуу китеби баарлашууга, пикир алышууга, сүйлөшүүгө үйрөтүүгө багытталган эмес.

Тил мыйзамына жараша иш кагаздары мамлекеттик тилде жазыла тургандыгы Кыргызстанда жашаган башка улуттардын өкүлдөрүн тынчсыздандырбай койбойт. Башка улуттардын өкүлдөрү азыртадан эле кыргыз тилин үйрөнүүгө даяр экендигин көрсөтүп, керектүү адабияттардын жетишсиз экендигин ачык-айкын айтып жатышат. Болгон адабияттарды сын көз менен карап, чет тилдерин окутуу боюнча көптөн бери өнүгүп келе жаткан окуу

каражаттары [53:38] менен салыштырып, “Кыргыз тили“ китептеринин кемчиликтерин филологияга, тил үйрөтүү методикасына тиешеси жок адамдар да белгилеп жатышат. Алардын сапатын кескин түрдө жогорулатуу үчүн тез арада кыргыз тилин окутуу концепциясы иштелип чыгууга тийиш. Бул концепция окутуунун жалпы максатын (кыргыз тилин эркин колдоно билүү деңгээлине чейин окутуп үйрөтүү) илимий негизде турмушка ашыруу жолдорун, этаптарын, каражаттарын ачык-айкын көрсөтө турган концепция болууга тийиш. Анда кыргыз тилин мамлекеттик тил катары окутууда билим берүү системасынын тепкичтери болгон балдар бакчасынын, орто мектептин, кесиптик орто окуу жайынын, жогорку окуу жайынын тил үйрөтүүдөгү негизги ролу жана аларда окутуу процессинде түзүлгөн тилди колдоно билүү деңгээлдери да так аныкталып, көрсөтүлүшү керек. Бул маселени чечүүдө дүйнөлүк тилдерди окутуу методикасын үйрөнүү чечүүчү роль ойношу мүмкүн. Мисал катары алынган англис, француз, немис, орус тилдерин экинчи же чет тили катары окутуу методикасында ушундай эле максат (тилди эркин пайдалана билүү деңгээлине чейин үйрөтүү) коюлуп, ал ийгиликтүү турмушка ашырылууда (көп сандаган башка улуттардын өкүлдөрү АКШда, Европада жана Россия Федерациясында жогорку окуу жайларында мамлекеттик тилде билим алып, ошол өлкөлөрдө калып, чөйрөгө аралашып, жашап жаткандыгын көрө алабыз).

Щукиндин [54:17] пикири боюнча «Жалпы европалык компетенция» документиндеги чет тилдерди колдоно билүү шкаласы (көрсөткүчү) а) бардык чет тилдер үчүн жарактуу болгондугу үчүн; б) окутууда ишмердик мамилеге негизделип, тилди практикалык түрдө колдоно билүүгө багытталгандыгы үчүн; в) тил өздөштүрүүчүлөрдүн түрдүү кесиптик жана курактык топторунун кызыкчылыктарын чагылдыргандыгы үчүн кеңири тараган. Кеңири тарагандыгынын дагы бир себеби – деңгээлдерге мүнөздөмө берилгендигинде жана аларды бөлүп көрсөтүү үчүн параметрлердин иштелип чыккандыгында. Параметрлер катары төмөнкүлөр алынган: а) окутуунун ар бир этабында окулуп жаткан тилдин каражаттары аркылуу чечиле турган коммуникативдик маселелер (functions); б) маектешүүнүн предметтик-мазмундук жагы, б.а. маектешүүнүн

чөйрөлөрү, темалары, кырдаалдары (context/content); в) коюлган коммуникативдик маселелердин лингвистикалык жана экстралингвистикалык корректтүүлүгү (тууралыгы) (accuracy).

Деңгээлден деңгээлге ийгиликтүү көчүү, өтүү үчүн «Жалпы европалык компетенция» документинде төмөнкүдөй факторлор эсепке алынган:

1. тилди өздөштүрүү үчүн (европалыктардын көз карашында) тилдин «татаалдыгы-жеңилдиги». Европада түзүлүп калган пикир боюнча тилдер өздөштүрүү татаалдыгы боюнча төрт топко бөлүнөт. Биринчи, эң «жеңил өздөштүрүлчү» тилдерге италия жана испан тилдери кирет; экинчи топко - англис, француз, немис тилдери; үчүнчү топко - орус, финн, венгер, поляк, иврит, түрк; төртүнчү топко – араб, кытай, жапон, корей (б.а. иероглиф колдонгон тилдер) кирет;
2. тилди өздөштүрүүгө бөлүнгөн сааттардын көлөмү;
3. окуучунун, студенттин тил өздөштүрүүгө болгон жөндөмдүүлүгү.

Босоголук деңгээлге жетишүү үчүн, адистердин байкоолору боюнча, 500 окуу сааттын тегерегиндеги убакыт талап кылынат [55: 53].

Орус тилин экинчи же чет тили катары окутуу методикасынын адистери да өткөн кылымдын 90-жж. аягында тилдик тестирилөө жана тилди колдоно билүү деңгээлдерин аныктоонун европалык системасына кошулушту. Бирок айта кетүү керек, ошого чейин эле орус тилин чет же экинчи тил катары окутуу методикасында тилди колдоно билүүнүн деңгээлдерин аныктоо иши колго алынган [56:89], анткени орус тилин башка улуттардын өкүлдөрүнө үйрөтүүдө жана бүт дүйнөгө кеңири жайылтууда улуу окумуштуулар, көптөгөн илимий мекемелер, уюмдар, коомдор, алардын атайын басма органдары талыкпай иштеп келген. Ушундай деңгээлди өздөштүрүү үчүн анча көп убакыт талап кылынбайт, анткени тил үйрөнүүчүлөрдүн тил жөнүндө теориялык билимдери гана бар. Экинчи деңгээл репродукциялык билингвизм деп аталат. Бул деңгээлди өздөштүргөн адам жалаң билимдерге гана эмес, билгичтиктерге да ээ. Ал башка тилдеги текстти түшүнүп, анын жалпы мазмунун кайталай алат, бирок ошол

адамдын автоматташтырылган көндүмдөрү пайда боло элек. Ошондуктан ал сүйлөгөндө же жазганда көңүлүн айтымдын мазмунуна эмес, биринчи ирет аны керектүү формага келтирүүгө бурат. Үчүнчү же жогорку деңгээл – бул продукциялык билингвизм. Аталган деңгээлди өздөштүргөн адам кебин аң-сезимдүү жана чыгармачыл түрдө кура алат. Анын көңүлү керектүү тил каражаттарын эптеп табууга эмес, ойдун түрдүү маанилерин чагылдырууга бурулат.

Дагы тил өздөштүрүүчүнүн тилди колдоно билүү деңгээлин мүнөздөгөн көрсөткүч катары субординативдик жана координативдик билингвизм алынган. Биринчиси адамдын аң-сезиминде эне тилинин системасы үстөмдүк кылуусун белгилейт (тил өздөштүрүүчү окулуп жаткан тилде эне тилине байланыштуу түрдүү каталарды кетирет), экинчиси башка тил эне тилинин деңгээлинде өздөштүрүлгөндүгүн көрсөтүп турат (тил өздөштүрүүчү башка тилде да эне тилиндегидей эле катасыз, шар сүйлөй алат).

Айрым адабияттарда тилди колдоно билүүнүн «минимум» жана «максимум» деп аталган эки деңгээлин учуратабыз [Шубин 1972:206]. Азыркы кезде орус тилин экинчи же чет тили катары окутуу методикасында жогорку окуу жайлары үчүн европалык стандарттарга ылайык тилди колдоно билүүнүн расмий документтерде бекитилген деңгээлдери аныкталган [Государственный образовательный стандарт по русскому языку как иностранному. – М., - СПб., 1999]. Аларда тилди колдоно билүүнүн жана анын деңгээлдерине ылайык лингвистикалык компетенциянын төмөнкүдөй деңгээлдери белгиленген: тилди эң жөнөкөй түрдө колдоно билүү деңгээли (орусчасы – элементарное владение языком), тилди эркин колдоно билүү деңгээли (орусчасы – свободное владение языком), тилди мыкты колдоно билүү деңгээли (орусчасы – совершенное владение языком).

Тилди эң жөнөкөй түрдө колдоно билүү деңгээли майдаланып, дагы үч деңгээлге:

- Эң жөнөкөй деңгээлге, б.а. жан сактоо деңгээлине (орусчасы – Элементарный уровень, уровень выживания, англичеси – Survival Level. Ага

даярдоо факультетинин студенттери (чет өлкөлүк студенттерди окуу жайына кабыл алып, орус тилинде окутуш үчүн тил жагынан атайын даярдоо факультеттери уюшулган) 2-3 жума аралыгында 60-80 саат кептик адаптация киришүү интенсивдүү курсун окуп жетишишет. Лексикалык база – 750 сөз);

- Базалык деңгээлге (орусчасы – Базовый, допороговый уровень, англисчеси – Waystage level. Ага даярдоо факультетинин студенттери 1 семестр, 400 саат сабак окуп жетишишет. Лексикалык база – 1500 сөз);

- Босоголук деңгээлге (орусчасы – Пороговый, первый сертификационный уровень, англисчеси – Threshold level. Ага даярдоо факультетинин студенттери экинчи семестрде 300-350 саат сабак окуп жетишишет. Лексикалык база же лексикалык минимум – 2300 сөз) бөлүнөт.

Тилди эркин колдоно билүү деңгээли өз учурунда

- Ортоңку деңгээлге (орусчасы – Промежуточный уровень, Второй сертификационный уровень, англисчеси – Intermediate level. Ага филолог эмес студенттер – бакалавр, магистрлер 5-6 жыл 450 саат сабак окуп жетишишет. Лексикалык база – 10000 сөз, активдүү сөздүктө – 6000 сөз);

- Алгалаган деңгээлге (орусчасы – Продвинутый уровень, Третий сертификационный уровень, англисчеси – Advanced level. Ага филолог студенттер – бакалаврлар 4 жыл 720 саат сабак окуп жетишишет. Лексикалык база – 12000 сөз, активдүү сөздүктө – 7000 сөз);

- Өзгөчө алгалаган деңгээлге (орусчасы – Сверхпродвинутый уровень, Четвёртый сертификационный уровень, англисчеси – Proficiency level. Ага филолог студенттер - магистрлер 2 жыл 180 саат сабак окуп жетишишет) бөлүнөт.

Тилди мыкты колдоно билүү деңгээли

- Профессионалдык деңгээлге (орусчасы – Профессиональный уровень, Пятый сертификационный уровень, англисчеси – Professional level. Ага квалификациясын жогорулатууга: тил мекенине стажировкага, аспирантурага окууга келген адистер 250-300 саат сабак окуп жетишишет);

- Тилди мыкты колдоно билүү деңгээлине (орусчасы – Совершенный уровень, Шестой сертификационный уровень, англисчеси – Mastery level. Ушул

деңгээлге жетишишкендер – эне тилинде сүйлөгөн адамдардын деңгээлинде тилди мыкты колдоно билген адамдар) бөлүнөт [Государственный образовательный стандарт по русскому языку как иностранному. – М., - СПб., 1999; Щукин 2003: 50-66].

Тилди колдоно билүүнүн эң эле төмөнкү – тилди эң жөнөкөй түрдө колдоно билүү деңгээли, б.а., коммуникацияга жетиштүү деңгээл белгилүү бир коммуникативдик шарттарда, маектешүү чөйрөлөрүндө, кайсы бир темалардын тегерегинде маалыматтарды кабыл алуу жана ошол тилде тийиштүү маалыматтарды вербалдык түрдө жарата алууну камсыз кылган деңгээл болуп эсептелет. Аталган деңгээлде сүйлөгөн индивиддин кебинде орун алган орфоэпиялык жана грамматикалык каталар индивиддин маалыматын реципиент (угуп жаткан адам) тарабынан түшүнбөөгө же туура эмес түшүнүүгө алып келбеши керек. Ошол деңгээлдеги индивиддин кепти кабыл алуу темпи жайыраак болсо да, белгилүү бир чектен ылдый болушу мүмкүн эмес. Эгерде ошол чектен ылдый болсо, анда индивиддин тил өздөштүрүү деңгээли эң жөнөкөй маектешүү үчүн жараксыз деп табылат.

Тилди колдоно билүүнүн жогорку деңгээли социалдык же коомго жетиштүү деңгээл деп эсептелет. Мындай деңгээл эне тилинде сүйлөгөн адамдарга мүнөздүү. Бул деңгээлге жетишкен индивид коммуникативдик ишмердиктин ар кайсы чөйрөлөрүндө жана түрлөрүндө эне тилинде сүйлөгөн адамдардан айырмаланбайт. Ал жараткан маалыматтар (жазуу же оозеки түрлөрүндө) паралингвистикалык маалыматтарды камтыбайт жана башка адамдардын кебин, маалыматын кабыл алуу темпи да ошол тилде сүйлөгөн коомдогу темптей болот.

Албетте, кыргыз тилин деңгээлдер боюнча окутуу методикасы үчүн орус тилин деңгээлдер боюнча үйрөтүү методикасынын жетишкендиктери, т.а. тилди өздөштүрүү же колдоно билүү деңгээлдеринин мүнөздөмөсү өтө зор кызыгууларды туудурбай койбойт, анткени азыркы кезге чейин ЖОЖдордо кыргыз тилинен сабак берген окутуучулар студенттердин тил билимин баалоодо көбүнесе болгону «кыргыз тилин билет экен», же «бир аз билет экен» деген же ушул сыяктуу «критерийлерди» гана колдонушат.

Тилди эң жөнөкөй түрдө колдоно билүү деңгээлинин жан сактоо деңгээлин өздөштүргөн чет өлкөлүк студент орусча сүйлөгөндөр менен маек куруп, турмуш-тиричилик, окуу жана социалдык-маданий чөйрөлөрдө эң эле жөнөкөй коммуникативдик муктаждыктарын 750 лексикалык бирдиктин негизинде канааттандыра алат.

Базалык деңгээл студенттин тил системасынын негизги категориялары тууралуу билимин камсыз кылып, 1500 сөздөн турган лексикалык базанын негизинде турмуш-тиричилик, окуу жана социалдык-маданий чөйрөлөрдө сүйлөөгө, угуп түшүнүүгө, жазууга жана окууга, б.а. кеп ишмердигинин бардык төрт түрлөрүндө тилди колдоно билүүгө мүмкүнчүлүк берет.

Босоголук же Биринчи сертификациялык деңгээлди ийгиликтүү өздөштүргөн студент тил даярдыгы жагынан Россия Федерациясынын ЖОЖдорунда окутууга жарактуу деп табылат (буга чейин «студент» деп тил жагынан атайын даярдоо курстарынын окуучуларын атаганбыз). Студенттин лексикалык базасы 2300 сөздөн түзүлөт, тил системасы тууралуу билими терең (бул - тилдик компетенциясы), ушул деңгээл үчүн актуалдуу болгон түрдүү кырдаалдарда маектешип, өзү жөнүндө, үй-бүлөсү, окуусу, болочок кесиби, жумуш күнү, бош убактысы, ден соолугу, шаар, табият ж.б. нерселер тууралуу айтып бере алат (бул - коммуникативдик деңгээли).

Ортоңку же Экинчи сертификациялык деңгээл филологиялык эмес (инженерлик-техникалык, медициналык-биологиялык, экономикалык, гуманитардык) студент-бакалавр жана магистрдин тил даярдыгын мүнөздөйт. Анын лексикалык базасы – 10000 сөз, активдүү сөздүгүндө 6000 сөз.

- Сүйлөө чөйрөсүндө студент социалдык жана жүрүм-турум нормаларын эске алып, кептин диалог формасында демилгелүү жак болуп, сурап билип, маектешүүчүсүнүн билдирүүсүнүн деталдарын тактап, диалогду баштоого, аны улантууга жана аяктаганга кудурети жетип, коммуникативдик маселени вербалдык түрдө белгилей алууга жөндөмдүү болууга тийиш. Монолог формасында ал конкреттүү жана абстракттуу объектилердин мүнөздөмөсүн, актуалдуу болгон окуялар тууралуу бардык ыңгайлык-чактык пландарды

колдонуп ой жүгүртүүгө, тыянактарын жана баамдарын аргументтүү түрдө чыгарууда жөндөмдүү болушу талап кылынат.

- Угуп түшүнүү (аудирлөө) чөйрөсүндө маектешүүчүсүнүн кебинин негизги темалык мазмунун, анын ниетин камтыган маанилик маалыматын, б.а. кеп эмне максат менен айтылгандыгын, анын түпкү маанисин; сөздөрдүн 10 %-тин студент билбеген, бирок контекст аркылуу семантизацияланган, 250-300 сөздөн турган жана эне тилинде сүйлөгөндөрдүн орто темпиндеги бир жолу угузулган аудиотекстти түшүнүшү талап кылынат.

- Окуу чөйрөсүндө тексттеги негизги жана кошумча маалыматтарды, тексттин темасын, түзүлүшүнүн логикалык схемасын, автордун идеясын түшүнүп, ал (текст) тууралуу ой-пикирин билдире алууга жөндөмдүү болууга тийиш. Текстти кунт коюп, таанып билүү максатында окуганда, окуу ылдамдыгы минутасына 50 сөзгө, жалпы мазмунун түшүнүү максатында окуганда – 200-250 сөзгө, жалпысынан карап чыгуу максатында окуганда – 450-500 сөзгө чейин жетиши керек.

- Жазуу чөйрөсүндө студент тексттен негизги маалыматты бөлүп чыгарып, компрессиялап (текстти кысып), аны сабаттуу жазууга тийиш. Өз алдынча тексттерди жаратууда студент сүрөттөө, баяндоо, ой жүгүртүү, далилдөө ыкмаларын колдонуп, түрдүү жанрлардагы тексттерди (пландарды, тезистерди, рефераттарды, арыздарды, изложениени, тилбаянын, конспектилерди) жазууга жөндөмдүү болууга тийиш.

Алгалаган деңгээл – төрт жыл окуган бакалавр-филологдун деңгээли. Ушул деңгээлди өздөштүргөн магистр-филолог орус тилдүү эмгек жамаатында лингвист, редактор, журналист, менеджер болуп иштей алат. Ага орус тилинен 720 саат аудиториялык сабак окутулат, анын лексикалык базасы 12000 сөздөн түзүлөт, активдүү сөздүгү – 7000 сөз.

Өзгөчө алгалаган деңгээл - магистратурада дагы 120 саат орус тилин окуган магистранттын деңгээли. Тилдин системасы тилдин практикалык курстарынын деңгээлинде гана эмес, филологиялык факультеттин теориялык курсунун деңгээлинде өздөштүрүлүүгө тийиш. Аталган деңгээлдин чегинде кеп ишмердикке карата төмөнкүдөй талаптар коюлат:

- сүйлөө чөйрөсүндө ой жүгүртүү, далилдөө, полемикага өтүү, жалпылоо ыкмаларын колдонуп, коммуникациянын кайсы гана чөйрөсү болбосун, стилдик өзгөчөлүктөрдү туура колдонуп, кебин диалог, монолог, полилог түрүндө түзүүгө жөндөмдүү болууга тийиш.

- Угуп түшүнүү чөйрөсүндө коммуникациянын бардык чөйрөлөрүндө өтүлчү маектешүүдөгү аутентикалык (эркин) кептин мазмунун жалпы, деталдык жана сын көз менен кароо түрүндө, анын коммуникативдик ниетин түшүнүү, андан тышкары, маектешүүчүнүн кебинин негизги максаттары менен мотивдерин, айтылып жаткан нерсеге карата мамилесин да түшүнүү талап кылынат.

- Окуу чөйрөсүндө тил өздөштүрүүчү аутентикалык тексттерди сөздүгү жок эле эне тилинде сүйлөгөндөрдүн орто темпинде окууга тийиш. Бул деңгээлде терең лингвистикалык талдоо жүргүзүлүп, көркөм тексттерди аналитикалык түрдө окуу калыптанып, бул жөндөмдүүлүгү андан ары өркүндөйт.

- Жазуу чөйрөсүндө изложение, сүрөттөө, баяндоо, ой жүгүртүү, далилдөө формаларын колдонуп, түрдүү (баяндама, реферат, конспект, арыз ж.б.) жанрлардагы тексттерди түзө алуу, маалыматтык билдирүүнү, илимий макаланы, орто татаал көркөм тексттерди которо алуу билгичтиги талап кылынат.

Профессионалдык же Бешинчи сертификациялык деңгээлге жеткен адамдын тил өздөштүрүү деңгээли эне тилинде сүйлөгөн адамдыкындай же ага өтө жакын болууга тийиш.

Албетте, дүйнөлүк практикада иштелип чыккан тилдерди окутуу методикасы, анын ичинде тилди колдоно билүү деңгээлдеринин шкаласы кыргыз тилин деңгээлдер боюнча окутуу методикасына толугу менен дал келет деп айтуудан алыспыз. Ошону менен бирге, алардын тажрыйбасы, табылгалары терең окуп үйрөнүүгө жана колдонууга татыктуу экендигин да тана албайбыз.

Жогорку окуу жайларына окууга студенттердин көпчүлүгү кыргыз тилин колдоно билүү деңгээлин орус тилин окутууда колдонулуп жүргөн шкалага ылайык аныктай турган болсок (мындан ары биз да бул шкалага макул болуп, андагы термин катары колдонулуп жүргөн деңгээлдердин аталыштарын өзгөртпөй пайдаланабыз), анда аны түрдүү грамматикалык тесттер, жат жазуу,

дилбаян, маектешүү ыкмаларынын негизинде баалап, эң жөнөкөй деңгээлди жан сактоо деңгээли деп аныктасак болот. Бул деңгээлдеги студент турмуш-тиричилик, окуу жана социалдык-маданий чөйрөлөрүндө эң эле жөнөкөй коммуникативдик муктаждыктарын канааттандыра алат, бирок аталган чөйрөлөрдө такалбай сүйлөгөнгө, кепти угуп түшүнгөнгө, жазганга жана окуганга кудурети жетпейт, анткени студенттин сөз корунун көлөмү, тил системасы тууралуу билими жетишсиз, бул билимдерди кеп ишмердигинин ар башка түрлөрүндө колдоно алуу билгичтиги менен көндүмдөрү толугу менен калыптана элек.

Демек, жогорку окуу жайында студенттердин тилди колдоно билүү деңгээли жогорудагыдай аныкталгандан кийин, мамлекеттик тил мыйзамын турмушка ашыруу максатында негизги дидактикалык жана психологиялык принциптерди жетекке алып, бөлүнгөн сааттардын көлөмүн эске алуу менен окутуунун максатын (тилдин кийинки колдоно билүү деңгээлдерине жетүү), мазмунун (кийинки деңгээлде көрсөтүлгөн коммуникативдик чөйрөлөрдү тейлөө үчүн керектүү лексикалык, грамматикалык материалды өздөштүрүү жана бул деңгээлге мүнөздүү болгон билгичтиктер менен көндүмдөрдү калыптандыруу) жана окутуу методун (тилди маектешүү, пикир алышуу каражаты катары колдонуу үчүн коммуникативдик метод ылайыктуу деп табылган) туура аныктоо маселеси келип чыгат.

Эгерде жогорку окуу жайында кыргыз тилинин практикалык курсун окуп бүтүргөн студенттер Базалык деңгээлди өздөштүрүп, Босоголук же Биринчи сертификациялык деңгээлге, башкача айтканда жогорку окуу жайына өтүп, мамлекеттик тилде билим алганга жарактуу деңгээлге жетишсе, анда ЖОЖдогу окутуу процесси өтө ийгиликтүү жүргүзүлүүдө деп эсептер элек. Албетте, кыргыз тилин деңгээлдер боюнча окутуу иши орто мектепте алдыга жылып, бүтүрүүчүлөр Босоголук деңгээлге жетип калышса, анда ЖОЖдо бөлүнгөн сааттарга ылайык башка максаттар (маселен, Ортоңку же Экинчи сертификациялык деңгээлге жетүү максаты) коюлушу мүмкүн.

Демек, азыркы учурда ЖОЖдо кыргыз тили курсуна бөлүнгөн сааттардын көлөмү орто эсеп менен 120 саат, студенттердин билими базалык деңгээлге жетип, жетпейт.

3.3. Кыргыз тилин деңгээлдер боюнча окутууда практикалык сабактарды өтүүнүн технологиясы

«Кыргыз Республикасында мамлекеттик тилди үйрөнүүнү жакшыртуу жана тил саясатын өркүндөтүү» мамлекеттик документе республикабызда жашаган башка улуттун өкүлдөрү менен бирге, чет жактан келген жарандарга кыргыз тилин экинчи тил катары үйрөтүүнүн инновациялык негиздери, тактап айтканда жаңы стратегиялар жана технологиялар болмокчу.

Бул багыттагы иштердин негизинде 2014-жылы Республикабыздын окуу орус, өзбек, тажик тилдеринде жүргүзүлгөн жалпы билим берүүчү мектептердин 1-11-класстарында кыргыз тилин үйрөтүүнүн предметтик стандарты Кыргыз билим берүү академиясында иштелип чыгып, министрлик тарабынан бекитилди. Аталган стандартты түзүүдө Республиканын концепциясындагы (2012-ж.) урунттуу жоболор эске алынган. Эми бул идеяларга таянып, мектептин окуу программасы толук түрдө кайра иштелип чыкмакчы.

Андай болсо, алдыбыздагы негизги милдет - жогоруда аталган стратегиялык багыттарга таянуу менен, мамлекеттик тилибизди мектепте үйрөтүүнүн заманбап багыттарын тандап алуубуз керек.

Биздин оюбузча, ал стратегиялык багыттар мындай болмокчу:

1-стратегия: Кыргыз тилин үйрөнүүнүн интенциялары. Ал төрт багытта болмокчу.

А) Байланыштыруучу интенциялар (кыргыз тилин үйрөнүүгө болгон ички ынтаа, каалоо ниети): учурашуу, таанышуу, башка бирөөнү тааныштыруу, нерсени сурап алуу, маалыматты сурап билүү, кечирим суроо, уруксат суроо, куттуктоо, чакыруу, коштошуу, ж.б.

Б) Маалыматтык интенциялар: аты-жөнүн, ким экенин айтып билдирүү, үй-бүлөсү тууралуу айтуу, жашаган, окуган жери тууралуу маалымат берүү, иштеген иши, анын мүнөзү тууралуу түшүндүрүү, жаш-курагын айтып билдирүү, улуту тууралуу маалымат берүү, кайдан келгенин билдирүү, жашаган, турган дарегин айтуу, жакындары, досу тууралуу айтып берүү, жакын адамдарынын ким экендиги жана кесиби тууралуу маалымат бере алуу, кызыгуулары тууралуу ой бөлүшүү, нерсенин эмне экенин айтып билдирүү, кимдин, эмненин кайда тургандыгын айтып билдирүү, кимдин, эмненин кайда баратканын айтуу, нерсенин кимге жана каякка таандык экенин билдирүү, нерсенин эмне экенин айтып билдирүү, кимдин, эмненин кайда тургандыгын айтып билдирүү, кимдин, эмненин кайда баратканын айтуу, жыл мезгилдерин, табиятты, анын көрүнүштөрүн баяндап, сүрөттөп айтып берүү, убакытты, күндүн, жуманын, айдын сан-иретин айтып билдирүү, ж.б.

В) Аныктоочу, мүнөздөөчү интенциялар: кимдин, эмненин кандай экенин мүнөздөө, нерсенин канча экенин аныктоо, нерсенин кимдики экенин аныктоо, иш кантип аткарылганын мүнөздөө.

Г) Жеке мамилесин билдирүүчү интенциялар: маалыматка макул экенин билдирүү, бирөөнүн оюна каршы экенин билдирүү, маалыматтын туура же туура эместигин далилдөө, бирөөгө ыраазы экенин айтуу, нааразы экенин айтуу, нерсенин бар же жок экенин айтуу, ж.б.

Мына ушул А1 денгээлинин интенцияларына жараша сүйлөшүү чөйрөлөрү аныкталып, аларга жараша тексттин тематикалары тандалып алынышы шарт.

2-стратегия: Пикир алышуу, сүйлөшүү чөйрөлөрү жана тематикалар.

А) Өздүк жана күндөлүк турмуш-тиричилик чөйрөсү боюнча: -өзү жөнүндө, улуту, туулган жана жашаган, окуган жери, үй-бүлөсү, туугандык байланыштар, жакындары, достору, кесиптештери, үй, үй турмушу, күндөлүк эрежелер, сатып алуу, кызыгуулар, мезгил, убакыт.

Б) Социалдык- маданий чөйрө: өлкө, мамлекет; шаар, айыл, көчө, маданий мекемелер: китеп дүкөнү, стадион, кино-театрлар, китепкана, зоопарк, ж.б.

В) Окуу-билим чөйрөсү: мектеп, класс, окуу жайлары, аудитория, кеңсе товарлары, окуу процессии, окуу иштери.

Г) Эмгек жана кесип чөйрөсү: кесиптер, алардын түрлөрү, кесип ээлери тууралуу маалымат (мугалим, врач, учкуч, уста...).

Бул чөйрөлөрдүн ар бири баланын күндөлүк турмушуна жана тил үйрөнүү деңгээлдерине жараша пайыздык катышына жараша бөлүштүрүлөт. Тактап айтканда, адегенде балага кайсы чөйрө жакыныраак, мисалы: өздүк жана күндөлүк турмуш-тиричилик чөйрөсү көбүрөөк, андан соң окуу-билим чөйрөсү аны улантат, андан соң коомдук –маданий чөйрө тууралуу маалымат берилүү менен, анан кесип жана эмгек чөйрөсү улантып жыйынтыктайт, ж.б.

3-стратегия: Тил үйрөнүү деңгээлдери. Алгачкы деңгээл - А1, жөнөкөй деңгээл, ал кыргыз тилинде сүйлөшүү көндүмдөрүнө алгач ирет машыгууга багыттоочу мезгил катары мүнөздөлөт. Бул мезгил мектепте 1-4-класстарды камтыйт да, башталгыч мектепти бүтүргөн башка тилдүү баланы кыргызча эң жөнөкөй коммуникативдик жана тилдик көндүмдөргө ээ кылуу менен жыйынтыкталат. Тактап айтканда, окуу материалдары сүйлөшүүгө машыктыруучу жөнөкөй кырдаалдар түрүндө берилип, ал иштер лексикалык чакан минимум жана грамматикалык жөнөкөй формаларды камтымакчы. Ал деңгээлдин бардык талаптары стандартта жана атайын иштелип чыккан деңгээлдик талаптарда кенен чагылдырылат.

А2, орто деңгээли тилдик жана сүйлөшүү көндүмдөрүнө, сабаттуулукка калыптандыруу, активдештирүү мезгили катары мүнөздөлүп, негизинен 5-9-класстарды камтыйт.

Бул класстарга сөз түркүмдөрүн кептеги кызматына жараша окуп-үйрөнүү жана аны кебинде кырдаалдарга ылайык колдонууну камтыган айрыкча мезгилге туура болот, алдарды чыгармачылык менен иштөө жолуна багыт берет.

B1-Ортодон жогорку деңгээлди камтыган окуучулардын өз алдынча чыгармачыл ишмердүүлүктөрүн өнүктүрүү мезгили катары мүнөздөлүү менен, 10-11-класстарды камтыйт. Мектеп деңгээлин жыйынтыктаган мезгил катары бааланат. Бул мезгилде окуучулар кыргыз тилин синтаксистик негизде, т.а. тилдик материалдарды функционалдык негизде үйрөнүү менен, сүйлөөгө сүйлөшүү аркылуу, сүйлөшүүнүн жүрүшүндө үйрөнүү принцибинде иштөө активдешет. Окуучулар сүйлөм күндөлүк түрдүү турмуштук жана окуу кырдаалдарына ылайык сүйлөшүүгө жетишишет.

B2 – Абстракттуу жана конкреттүү темаларга арналган, алардын ичинде кууш адистик боюнча тексттердин жалпы мазмунун түшүнө алам. Эне тилинде сүйлөгөн адамдар менен тоскоолсуз пикир алышуу үчүн тез жана такалбай сүйлөй алам. Түрдүү темаларга арналган так жана кеңири билдирүүлөрдү жасай алам, негизги проблемага карата өзүмдүн көз карашымды билдирип, түрдүү пикирлердин артыкчылыктары менен бирге кемчиликтерин да көрсөтө алам.

C1 – Түрдүү тематикага арналган көлөмдүү, татаал тексттерди, алардын көмүскөдөгү маанисин түшүнөм. Тез темпте сөздөрдү жана айтымдарды тандоодо кыйналбай сүйлөй алам. Илимий жана кесиптик ишмердүүлүктө сүйлөшүү үчүн тилди натыйжалуу колдоно алам. Татаал темаларга арналган так, деталдуу, туура түзүлгөн билдирүүлөрдү түзүп, текст түзүү моделдерин колдоно билгендигимди, тексттин элементтерин байланыштыруу жана бириктирүү элементтерин колдоно алгандыгымды көрсөтө алам.

C2 – Практикалык түрдө, кандай гана болбосун, бардык оозеки жана жазуу түрүндөгү билдирүүлөрдү түшүнөм, бир нече оозеки жана жазуу булактарына таянып, байланыштуу текстти түзө алам. Такалбай, жогорку темпте, так, керек болсо эң татаал учурлардагы маанилик кубулуштарды баса белгилеп сүйлөй алам [50: 24].

4-стратегия: Сүйлөшүү деңгээлдерине жараша кеп ишмердигинин мүнөздөмөлөрү, т.а. дескрипторлор. Мында кеп ишмердүүлүгүнүн төрт багыты, т.а. угуп тушунуу, окуп түшүнүү, сүйлөө жана жазуу көңүлгө айрыкча алынат.

Алардын ар бири сүйлөшүү чөйрөлөрүнө жана деңгээлдерине жараша жетишиле турган талаптары менен бирге түзүлөт.

5-стратегия: Ар бир деңгээлдерге жараша лексикалык, тематикалык жана грамматикалык минимумдар. Лексикалык-грамматикалык минимумдар дагы жогоруда аталган сүйлөшүү чөйрөлөргө жана деңгээлдерге жараша тандалган сүйлөшүү тематикаларына жана кырдаалдарына ылайык түзүлөт. Бул минимумдарга жыш колдонулган сөз айкаштары, синонимдер, антономимдер жана да сүйлөшүү этикетинин үлгүлөрү камтылат.

Ошондо да, эскерте кетүүчү нерсе, кыргыз тилине бөлүнгөн сааттардын көлөмүнө ылайык жана бир саатта үйрөнүлө турган активдүү сөздөрдүн чегине жараша (мисалы, мектепте бир сабакта 5-7 активдүү сөз, ал эми кыргыз тилин үйрөнүүчү чоң адамдардын кыска мөөнөттүү тездетип үйрөтүү курсатында 20-25ке жакын активдүү сөздөр сунушталуу менен) ар бир деңгээлге ылайыкталып лексикалык минимум такталат.

6-стратегия: Тил билүү деңгээлин өз алдынча баалоо шкаласы. Бул шкала дагы өзүнө сүйлөшүү чөйрөлөрү менен деңгээлдерди жана да кеп ишмердүүлүгүнүн бардык багыттарын бирге камтыйт. Ал-жогоруда аталып өткөн кеп ишмердигине ылайык сүйлөшө билүү деңгээлдерине коюлуучу талаптар кандай деңгээлде ишке ашып жатат, баланын сүйлөй билүү деңгээли талаптарга туура келеби, ошону туюнткан жана текшерген мониторинг сыяктуу кызмат аткарат. Дескриптордо берилген мүнөздөмөлөргө ылайык ар бир окуучу мындай баалоо шкаласынын талаптарына жараша өзүнүн сүйлөй алуу деңгээлин өзү аныктайт. (Кыргыз улуттук программа)

Кыргыз тилин бакалавр даражасындагы студенттерге деңгээлдер боюнча үйрөтүүдө окутуучу интерактивдүү окутууну колдонуу менен, өздөштүрүлүүчү материалдын татаал деп эсептеген маселелерин гана түшүндүрөт да, студенттерден калгандарын өздөрү өздөштүрүүсүн талап кылат. Студенттер өз алдынча ой жүгүртүп, жыйынтыктап бүтүм чыгарышат, алардын жигердүүлүгү жогорулап, изденип, аракеттенишет.

Кыргыз тилин деңгээлдер боюнча үйрөтүүдөгү коммуникативдик ишмердүүлүктү калыптандыруу интерактивдүү окутуу учурунда студенттердин өз ара аңгемелешүүлөрү, карым-катнаш жасоо менен пикир алышуулары аркылуу иш жүзүнө ашырылат. Бул ыкма боюнча окутууну уюштуруу үчүн окутуучу тиешелүү кырдаал түзүүгө тийиш. Бул учурда студенттер өзүн-өзү, коомду жана дегеле дүйнөнү таанып-билүү менен турмушка карата көз караштары калыптанат жана предметтик, негизги компетенттүүлүктөргө ээ болушат. Интерактивдүү окутууда жогорку коммуникативдүүлүк, жагымдуу психологиялык абал, окуп-үйрөнүүгө тиешелүү педагогикалык жагдай түзүлөт.

Интерактивдүү окутуу студенттердин окутуучу менен гана эмес, студент менен студенттин да өз ара аракеттенүүсүнө, ошондой эле окуп-үйрөнүү процессинде студенттердин жигердүүлүгүнүн жогорулашына багытталган. Интерактивдүү (“inter” – “өз ара”, “active” – “иш-аракет кылуу”) метод – өз ара аракетте болуу, бирөөлөр менен баарлашуу, диалогдо болуу дегенди билдирет. Интерактивдүү ыкмаларды пайдалануу менен өтүлгөн сабактарда окутуучунун ролу сабактын максаттарын иш жүзүнө ашыруу үчүн студенттердин иш-аракетине багыт берүү болуп саналат.

Инсанга багытталган окутуу – студенттердин кызыкчылыктарына багытталуу менен, алардын керектөөлөрүнө карай жөндөмдүүлүгүнүн калыптандыруу иш-аракети. Инсанга багытталган окутууда студенттерден окуп-үйрөнүү учурунда жигердүү процессинде активдүү жана жоопкерчиликти болушун талап кылат. Мында студент өз алдынча жубу менен, топ иштей билүүгө жана өз жоопкерчилигин сезүүгө үйрөнүшөт. Студенттер бири-бири менен да, окутуучу менен да кошо иш-аракетте болуу менен кызматташа да алышат. Бул аларды өз оюн тартынбай айта билүүгө, окутуучуну жана жолдошторун уга билүүгө, алардын оюн баалай билүүгө толеранттуулукка үйрөтөт.

Интерактивдүү методдорго өз алдынча иштөө, жуп-жубу менен иштөө, кичи топто иштөө, талкуу жүргүзүү, презентацияларды киргизсек болот. Интерактивдүү окутуунун артыкчылыктары болуп төмөнкүлөр эсептелинет:

- студенттер өздөрүн оюн эркин айтып, “туура эмес жооп берип алам” деген чоочулоодон алыс болуп, жигердүүлүктөрү жогорулайт;
- ар бир студент өзүнүн шык-жөндөмүн, билиминин деңгээлин көрсөтүүгө умтулат;
- жубу менен, топто иштегенге көнүгүшөт;
- окутуучу менен жана өз ара бири-бири менен карым-катышта пикир алышуу жүргүзүлөт;
- тапшырмаларды аткарууда өз ара бири-биринин тажрыйбаларын пайдаланууга, жаңы ойлорду жаратууга жакшы жагдай түзүлөт;
- окутуучу фасилитатор, багыттоочу катарында, студент менен алакада болот.

Мисалы, өздөштүрүүчү деңгээли ортодон жогору В-2 деңгээлиндеги студенттердин тобу менен иштөө учурунда “Сөз түркүмдөрү” деген теманы өтүүдө “акыл чабуулу” интерактивдүү стратегиясын колдонуп, тема менен студенттерди тааныштырып, андан кийин: - Сөз түркүмдөрү жөнүндө кандай маалыматтарыңар бар? – деген суроо берет да, студенттерден алынган жоопторду доскага, же флипчартка түшүрүп турат. Алар болжол менен төмөнкүдөй болушу мүмкүн: Кыргыз тилинде бир топ сөз түркүмү бар, алар ар кандай суроолорго жооп берет; Бизди курчап турган нерселер булар заттар, алар зат атооч болот.

Окутуучу маалыматтарды айткан студенттердин жигердүүлүктөрүн белгилөө менен алардын айткандарын корутундулайт жана “Сөз түркүмдөрү” аттуу слайддын жардамы менен теманы түшүндүрөт анда төмөнкүдөй эреже жазылган: “Сөздөр берген маанисине аткарган кызматына, төмөнкүдөй жана кандай суроого жооп бергенине карата топторго бөлүнөт. Бул топтор сөз түркүмдөрү деп аталат. Кыргыз тилинде 9 сөз түркүмү бар. Алар: зат атооч, сын атооч, сан атооч, ат атооч, этиш, тактооч, тууранды сөздөр, сырдык сөздөр, кызматчы сөздөр”.

Студенттер билим, билгичтиктерин пайдаланып аларды эске түшүрүү менен өз идеяларды айтышып, жаңы теманы түшүнүүгө багыт алышты жана алардын айткан идеяларынын негизинде грамматикалык эреже түшүндүрүлдү.

Мындай кырдаалда студенттер жаңы теманы өздөштүрүү процессине активдүү катышып, өздөштүрүлгөн билимдерин турмушта колдонууга үйрөнүшөт.

Жаңы теманы бышыктоо үчүн төмөнкүдөй тапшырмалар сунушталат. Студенттер өз алдынча, жуп менен иштеп, тексттин мазмунуна талдоо жүргүзүшөт жана грамматикалык тапшырмаларды аткарышат:

Текст “Кыргыздардын материалдык маданияты”

Боз үй тибиндеги көчүрүлмө турак-жай усундарга да мүнөздүү болгон. Түрктөргө тиешелүү ташка чегилип тартылган кийимдин түспөлү, Кең-Кол мүрзөлөрүнөн табылган кийим-кече, бут кийимдердин түрлөрүндөгү окшоштук жана жалпылык кыргыздардын башка элдер менен тыгыз байланышта болгондугун далилдейт. Биздин элдин материалдык маданияты жөнүндө алгачкы маалыматты VIII кылымдагы кытай булактары берет. Кытай изилдөөчүсү Чунь Юань “Батыш жактан уккан жана көргөндөрдү сүрөттөө аттуу эмгегинде кыргыздардын турак-жайынын түзүлүшү, тамак-ашы, кийим-кечеси жана баш кийими жөнүндө кыскача маалымат берген. Кыргыздардын материалдык маданияты XIX кылымдын ортосунда Кыргызстанга көрүнүктүү окумуштуулар П. Семенов-Тяньшанский жана Ч. Валихановдун келиши менен илимий чагылдырылган.

Тапшырмалар:

1. Текстти окуп түшүнүү, түшүнүгүн айтып берүү
2. Тексттеги 1,2-сүйлөмдөрдөгү сөздөрдү сөз түркүмдөрүнө ажыратуу
3. Тексттин тапшырманы аткаруу:
 1. Текстте кыргыз элинин ... изилдөө жөнүндө айтылат
 - а) турак-жайын
 - б) каада-салтын
 - в) жашоо-тиричилигин
 - г) материалдык маданиятын
2. Ирети менен жайгаштыргыла:

(1) алгачкы маалыматты (2) биздин элдик материалдык маданияты жөнүндө

(3) кытай булактары берет (4) VIII кылымдагы

--	--	--	--

3. Ирети менен жайгаштыргыла:

(1) Кыргызстанга көрүнүктүү окумуштуулар

(2) Кыргыздардын материалдык маданияты жөнүндө XIX кылымдын ортосунда

(3) келишим менен илимий чагылдырылган

(4) П. Семенов-Тяньшанский менен Ч. Валихановдун

4. Валиханов Ч....

а) Чынгыз

б) Чөкөш

в) Чокан

г) Чоро

5. Кыргыздардын башка элдер менен тыгыз байланышта болгудугун эмне далилдейт?

а) боз үй тибиндеги көчүрүлмө турак жай, үй буюмдары, шаймандары, бут кийимдеринин окшоштугу

б) жашоо-тиричилиги, турак-жайы, маданияты, Кең-Кол мүрзөлөрүнөн табылган кийим-кече

в) түрктөргө тиешелүү ташка чегилип тартылган кийимдин түскөлү, Кең-Кол мүрзөлөрүнөн табылган кийим-кече, бут кийимдин түрлөрүндөгү окшоштук

г) ташка чегилип тартылган кийимдин түспөлү, баш кийими, бут кийими, идиш-аягы, үй буюмдары.

6. Тексттин мазмунуна туура келген макал:

а) Тили болбой, эл болбойт

б) Тарыхы болбой, эл болбойт

в) Турагы болбой, журт болбойт

г) Шайыры болбой, эл болбойт

II. Текст “Семетейди алып качуу”

Каныкей Семетейди көтөрүп, энеси Чыйырдыны ээрчитип, Бухарды көздөй качып жөнөйт. Каныкейге кайрат айтмакчы болуп, жолго чыккан Бакай келип калат. Каныкей болгон окуяны мындайча баяндайт:

“Бакай аба, арбын элек, аз болдук,
Алты арамдын айынан,
Ала-Көл элек, саз болдук
Ала-Тоо элек, пас болдук –
Көбөш шүмшүк казандан бери талкалап,
Бизди кайырчы кылып таштады”, - дейт.

Ичиндеги бугун чыгарып алган Бакай көзүнүн жашын аарчып, үшкүрүнө айтат: “Арстандардын тушунда куркүрөп турганда, дөөлөтүм ташып, алтын-күмүшкө бөлөнүп турганда, дөө болуп турган кезимде, неге өлбөдүм?! Эми, Каныкей, кайгырба. Жетимиң эр жетсин, чагылганды жыйнайт, кеткен келет. Темирханга баргыла. 12 жыл күтөм.

... “Айланайын, Каныкей, эптеп ама-эсен төркүнүнө жетсең, Семетей чунагыңды Ысмайылга бере көр. Балаңа чоочун мамиле кылыа, жашы он экиге келип, эрбейип атка минип, керекке жараганга ок өтпөс тонун кийгиз. Өйдө – төмөндү байкап Манас атасы экенин билгиз, киндик каны тамган жерине, Таласка жибер. Айкөлүм Манаска зыярат кылып кетсин”, – деп Бакай Манастын керээзин Каныкейге айтат.

Анан Бакай эки буудан ат, отуз күнгө жете турган азык-түлүк берип, кыйла жерге чейин узатат.

Тапшырмалар:

1. Текстти кунт коюп окуп чыккыла. Текст боюнча түшүнүгүңөрдү кыскача жазгыла.
2. Тексттин 1-абзацындагы зат атооч сөздөрдү таап, алардын ичинен энчилүү аттарды аныктагыла.
3. Тесттик тапшырмаларды аткаргыла:
 - 1) Арбын элек - ...

а) аз элек б) күчтү элек

в) көп элек в) алсыз элек

2) Зыярат кылуу - ...

а) эскерип, атын атоо б) куран окуп, бата кылуу

в) атына таазим кылуу г) атын атаса, куту сүйүнөт

3) Кыйыр маанидеги сөз катышкан сөз тизмеги:

а) арстандардын тушунда күркүрөп турганда

б) дөөлөтүм ташып турганда

в) алтын-күмүшкө бөлөнүп турганда

г) кайратым ашып турганда

4) Каныкейге ... жолго чыккан Бакай келип калат.

а) жолукмакчы болуп

б) ал-жайын сурамакчы болуп

в) кайрат айтмакчы болуп

г) учурашмакчы болуп

5) Чыйырды – Семетейдин ...

а) чоң энеси

б) апасы

в) таенеси

г) эжеси

б) Иреттүү жайгаштыргыла:

(1) Манас атасы экенин билгиз

(2) Киндик каны тамган жерине

(3) Таласка жибер

(4) Өйдө-төмөндү байкап

--	--	--	--

Бакалавр даражасын алуу үчүн билим алып жаткан студенттерге кыргыз тилин өздөштүрүү деңгээлдерине жараша ушул сыяктуу тапшырмаларды интерактивдүү ыкмалардын, интерактивдүү стратегиялардын жардамы менен аткартуу алардын алган билим, билгичтик көндүмдөрүн турмушта колдоно билүүсүнө өбөлгө түзөт.

Кыргыз тилин деңгээлдер боюнча окутууда биргелешип окутуу ыкмасы, байкоо жана салыштыруу жолу, кунт коюп түшүнүп окуу методу сыяктуу

интерактивдүү методдор тилди үйрөтүүнүн эффективдүүлүгүн арттырып, студенттердин кептик компетенттүүлүгүнүн жана изилдөөчүлүк ишмердүүлүгүн калыптандырууга зор таасирин тийгизет.

Биргелешип окутуу методу студенттерге өз ара бири-бири менен маалымат алып баарлашууга, коюлган милдеттерди чечүү үчүн жамаатына, топто, жупта өз ара мамилешүүнүн жолдоруна, өз оюн далилдей алуу менен пикир алышууга катыша билүү маданиятына ээ болот. Мында иш-аракеттер алардын кептик, социалдык-коммуникативдик, уюштуруучулук маселе чече билүүчүлүк компетенттүүлүктөрүн калыптандырууга багытталган. Бул ыкмаларга акыл чабуулу (мээге чабуул), жупта, кичи топто иштөө, талкуулардын түрлөрү, ж.б. кирет.

Интерактивдүү методдор менен иштөөдө студенттерди изилдөөчүлүк иш-аракетке багыттоонун негизги максаты – алардын тилдик компетенттүүлүгүн уюштуруучулук маселелерди өз алдынча чечүү компетенттүүлүктөрүн калыптандыруу. Долбоор түзүү методу, маалыматтык булактарды изилдөө методу, илимий маалыматтарды жыйноо методу, интервью, протфолио, ж.б. ыкмалар изилдөө иш-аракетин жүргүзүүнүн негизи болот.

Интерактивдүү окутууда байкоо жана салыштыруу методу да кеңири пайдаланат. Бул метод студенттердин тилдик, кептик маданият таануучулук жана маалымат алуучулук компетенцияларын калыптандырууга **өбөлгө** түзөт. Байкоо жана салыштыруу методуна кластер, синквейн, Венндин диаграммасы сыяктуу интерактивдүү стратегиялар кирет. Мындай интерактивдүү стратегиялар аркылуу студенттер маалыматтарды салыштырууга, баалоого, жалпылаштырууга, иреттөөгө, байкоого үйрөнүшөт.

Кунт коюп түшүнүп окуу методу тилди үйрөнүү учурунда текст менен иштөөнүн жаңы методу катары каралып, окутуу процессине бардык студенттерди уюштурууга, **өздөштүрүлүп** жаткан темага карата кызыгууну жогорулатууга, алардын ой жүгүртүү ишмердүүлүктөрүн калыптандырууга түрткү берет. Алар тилдик, кептик социалдык-коммуникативдик компетенттүүлүктөрдү калыптандырууга карата жүргүзүлөт. Бул ыкмаларга:

инсерт, пирамидалык окуя, эки бөлүктүү күндөлүк стратегияларын кошууга болот. Бул стратегиялардын ичинен бакалавр даражасындагы студенттерге кыргыз тилин деңгээлдер боюнча окутууда колдонуу үчүн инсерт жана пирамидалык окуя стратегиялары керек болуп эсептелет.

Инсерт – англисчеден которгондо натыйжалуу окуу, окуп-түшүнүү, ойлоосун интерактивдүү түрдө белгилөө системасы деген сөз айкаштарынын баш тамгаларынан кыскартылып берилиши. Төмөндөгүдөй өнүгүү баскычтары бул стратегиянын негизин түзөт:

Чакыруу. Ой жүгүртүү ишмердүүлүгүн талап кылып, сынчыл ойлоого, акылдын иштешине, таймашуусуна чакырат.

Түшүнүү. Берилген текстти ой жүгүртүп, окуп, анализдөө. Маанисин түшүнүп, талдоо үчүн өз пикирин белгилөө.

Ойлонуу. Тексттеги маалыматтарды түшүнүп, маанисин чечмелөө.

Бул стратегия менен иштөөдөгү иш кадамдар төмөнкүлөр:

1. Студенттерге тексттин темасы айтылат да, ал тема боюнча “акыл чабуулу” стратегиясынын жардамы менен “тема боюнча кандай маалыматыңар бар? деген суроо берилет. Алар билгендерин өз алдынча жазышат.
2. Жазгандарын жубу менен талкуулашат.
3. Тема боюнча текст таратып берилет
4. Төмөнкүдөй интерактивдүү белгилер менен иштөө нускамасы боюнча көрсөтүлөт:

✓ - мен үчүн тааныш маалымат

+ - мен үчүн жаңы маалымат

- - менин буга чейин билгениме карама-каршы маалымат

? – мен үчүн түшүнүксүз, бул маселе боюнча кеңири маалымат алгым

келет

5. Түгөйлөр бири-бири менен пикир алышат

6. Топтордо иштеп таблица толтурулат

7. Текст боюнча студенттердин алган маалыматтарды, билими текшерилип, бааланат.

Өздөштүрүү деңгээли А-1, А-2 тобундагы бакалавр даражасындагы студенттерге бул стратегия менен иш алып барууну жөнөкөйлөштүрүп, мындай мазмунда аткартууга болот:

Б – билчүмүн

Б – билдим

Б – билгим келет

Төмөндө өздөштүрүү деңгээли боюнча А-1, А-2 топторунда өтүлүүчү инсерт стратегиясы пайдаланылган практикалык сабактын үлгүсүн сунуштайбыз.

Сабактын темасы: Энчилүү жана жалпы зат атоочтор

Сабактын максаттары: 1. Энчилүү жана жалпы зат атооч жөнүндө маалымат алышат. Энчилүү жана жалпы атты бири-биринен ажырата алышат. 2. Энчилүү жалпы аттарга мисалдарды таба алышат, аларды тексттен таба алышат.

Сабактын методу: Интерактивдүү

Сабактын формасы: Инсерт

Иш кагаздары: Энчилүү жана жалпы зат атооч жөнүндө студенттерге маалымат берилет.

Теманы бышыктоо максатында инсерт стратегиясы менен текстти талдоо тапшырмасы аткарылат:

1. Теманын тегеригинде суроолор берилет. Студенттердин жооптору доскага же флипчартка жазылат. Бири-бирине билгендерин баяндашат.
2. Таблицаны инсерт стратегиясы боюнча толтуруу эрежеси эстерине тушүрүлүп, аны дептерлерине түшүрүшөт.
3. Студенттерге текст берилет, аны окуп, таанышып чыгышат.
4. Инсерт таблицасын тексттин мазмуну боюнча толтуруп чыгышат.
5. Студенттер өз иштерин презентациялашат.

6. Грамматикалык тапшырмаларды аткаруу: тексттен энчилүү жана жалпы зат атоочторду табуу.

Текст “Таш-Рабат”

Таш-Рабат – Ат-Башы өрөөнүндө жайгашкан байыркы кербен сарай. Ал Улуу Жибек жолунун боюнда курулуп, өз убагында эл аралык мааниге ээ болгон. Анын салынышы да өз мезгилиндеги курулуштардан абдан айырмаланып турат. Жалаң табигый кыштан кынапталган бул кербен сарай дайыма өзгөчө кызыгууну пайда кылып келген. Сарайдын ичи 31 бөлмөдөн туруп, анда эс алуучу, тамактануучу, унааларды байлай турган жайлар жана кеңеш куруучу чоң бөлмөсү бар. Өз убагында сарай согуштук максатта да пайдаланылгандыгын андагы эки зындан айгинелеп турат.

Рабат – кыргыз тилине которгондо ажайып кооз жай деген мааниде. Демек, Таш-Рабат деген ат таштан салынган кооз жай дегенди түшүндүрөт.

(“Кыргызстандын тарыхый жерлери” жыйнагынан алынды)

Студенттер инсерт стратегиясы боюнча таблицаны төмөнкүдөй толтурушу мүмкүн:

Билчүмүн	Таш-Рабаттын Ат-Башы өрөөнүндөгү кербен сарай экендигин, Улуу Жибек жолунда жайгашкандыгын.
Билдим	Ичинде 31 бөлмө бар экендигин, эс алуучу, тамактануучу, кеңеш куруучу жайлары бардыгын, Рабат деген сөздүн маанисин.
Билгим келет	Кыргызстандагы дагы башка маданий, тарыхый мурастар жөнүндө

Жыйынтык: Инсерт стратегиясынын жардамы менен окуп-үйрөнгөндөрдүн жана жаңы алган билимдерин ыраатташтырып, талдоого машыгышат.

Үй тапшырмасы: Энчилүү жана жалпы аттарды катыштырып, өздөрү көргөн кооз жайлар жөнүндө кыскача аңгеме жазып келчү.

Баалоо: өзүн-өзү жана бирин-бири баалоо ыкмалары менен бааланат.

Билим берүүнүн жаңы технологиясы катары: тест жүргүзүү, модулдук системасы, интерактивдүү түрдө окутуу, сынчыл ойломду өнүктүрүү стратегиясы жана башкалар колдонулууда. Жогоруда көрсөтүлгөн билим берүүнүн жаңы технологиялары студенттердин шык-жөндөмүн жана билим, билгичтик көндүмдөрүн калыптандыруу аркылуу аларды өзүн-өзү өнүктүрүү, ой жүгүртүүсүн өстүрүү, тарбиялоо, билимин жөндөмдүүлүктөрүн калыптандыруу максаттарын көздөп, билим берүү технологиясынын мазмунун жана багыттарын бир кыйла жаңыртты. Алардын ичинен сынчыл ойломду өнүктүрүү программасынын стратегиялык ыкмалары активдүү ишке ашырылып, окутуучу менен студенттин кайтарым-байланышынын, иш-аракеттеринин стилин алмаштырууга мажбур кылды. "Сынчыл ойломду өстүрө турган окуу жана жазуу" программасы менен иштөөдө адис окутуучу жетиштүү методикалык билгичтиктерге жана ээ болуучу натыйжаны, ийгиликтерди алдын ала көрө билүүсү муктаждыкты жаратат. "Демек, сынчыл ойломго окутуп-үйрөтүүнүн ыкмалары кайсы бир деңгээлде тил үйрөнүүчүлөрдүн бизди курчап турган чексиз, көптөгөн көйгөйлөрдү көрө билүүгө жол көрсөтүп турат" Ошон үчүн, тил үйрөтүүнүн технологиялык ыкмаларынын ар бири белгилүү өлчөмдөгү ачык максаттарга жетүүнүн бирден бир куралы болуп эсептелет. Бул стратегиялар окутуучу тараптан, мисалы төмөнкүдө берилген билгичтиктерди өстүрүүгө колдонушу мүмкүн. Окутуудагы жана жашоодогу зарыл көйгөй маселелерди чече билүү жөндөмдүүлүгү. Тексттеги орчундуу маанилик тилдик бирдиктерди ажыратып алуу жөндөмү.

Ал эми студенттерде төмөндөгүдөй сапаттардын пайда болушу үчүн ишке ашырылат:

1. топ ичинде биргелешкен пайдалуу ишмердүүлүк жөндөмдүүлүгү.
2. маалыматтык булактары менен иштөөдөгү тактык, дыкаттык.

Өз пикири менен түрдүү фактыны түшүндүрүп жеткире албаган, же акыл-туюмга, логикага илимий ынанымдарга каршы келген кезде андан баш тарта алууга болгон жөндөмдүүлүк. Мындай дидактикалык, психологиялык закон-

ченемдер тил үйрөнүүчүнүн коммуникативдик жөндөмдүүлүгүн өстүрүүгө ылайык кептин окутуу стратегиясын түзөт. Өзгөчө кыргыз тили сабактарында тилдик жана коммуникативдик билгичтиктердин зарылдыгын, ой жүгүртүү, кабыл алуу менен колдоно билүүсүн камсыз кылуу жана кептик машыгууларга ээ болуу жана башка анын негизги талаптары катары кабыл алынат. Ошондой эле тил үйрөнүүчүлөрдүн сүйлөшүүдөгү ишмердүүлүгү дискуссиялык жана талкуучулук өңүттө болуп, сөздүк корун арттырууга стратегиялык стимул түзөт. Бул окутуунун жаңы ыкмасы боюнча иштелген методикалык колдонмодо белгиленет. “Билим пайдалуу болуп, концептуалдуу түрүндө ишке ашырылганда гана баа болот”. Демек стратегиялык методдордун моделдик потенциалдарын демонстрациялоо менен угуу, окуу сүйлөө, жазуу ишмердүүлүктөрүнүн үлгүлөрү активдүү өздөштүрүлөт. Бул методдордун, моделдердин колдонулушу менен салт болуп калган калыбына келтирүү аркылуу билим алуудан же башкалардын идеясын өздөштүрүүдөн арылып, изденүү, эмгектенүү менен ой жүгүртүп өз алдынча түшүнүүгө жетишет.

Ал эми мындай моделдик сабактын дидактикалык чакыруу, түшүнүү, жана ой жүгүртүү фазалары менен этаптарга ажыратылат да, ар бир фазада аткарылган коммуникативдик иш-аракеттин натыйжасы чыгарылат.

Чакыруу - берилген тема боюнча түшүнүктөрдү студенттер буга чейин алган билимдерин эске салат. Бул биринчиден, билим алуучунун мурдагы билиминин деңгээлин текшерсе, экинчиден жаңы тема боюнча ойлонуу ишмердүүлүгүн активдештирет.

Түшүнүү - жаңы маалымат менен окуучулардын билим алуучулардан таанышуусу, башкача айтканда текстти окуу, же фильмди көрүү мугалимдин түшүндүрмөсү аркылуу жаңы теманын материалы тааныштырылат. Окуучунун баштапкы өзүнүн түшүнүгү менен текстти байланыштырат. Ошол эле учурда мурда билгенин, жаңы өздөштүргөнүн жана эмне билүү керек экендигин байкашат.

Ойлонуу - бул баскычта окуучулардын алган билимдери бышыкталып, материалды кабыл алууга жана керектүү билимдерге ээ болот. Натыйжада

түшүнүү, ойлонуу этаптарынан өтүп, тема боюнча түшүндүргөндөрүн башкалардын алдында көрсөтөт, логикалык түзүлүштү ачык айтып түшүндүрүп бере алат.

Окутуунун бардык этабында коммуникативдик окутуу колдонулабы, экинчи тилдерди окутууда колдонууга болобу, грамматикалык окуу планынан толугу менен баш тартуу керекпи, мындай катыш кандай бааланат, окутуучуларга ылайыктуу болобу, эгер студенттер грамматикалык тесттерди тапшыра турган болуп калыпса зыянын тийгизбейби деген суроолор көп бериле турган суроолордун катарын толуктоодо.

«Окутуунун коммуникативдик методикасы практикалык керектөөдөн улам келип чыккан: грамматика – өтө зарыл болгон учурда, лексика-практикалык тапшырмалар үчүн, практика – турмуштук жагдайларда колдонууга пайдаланылат». (Витлин)

“Лингвистика кептик акт менен тексттерди сүрөттөө менен алектенет, анын функциясын тажрыйбада гана карап көрүүгө болот».

Коммуникативдик мамиленин жактоочулары чет тилди өздөштүрүү тигил же бул функциянын берилишинин тилдик каражаттарын ишке ашыруу менен принциптерге таянып жүргүзүлөт.

Коммуникативдик чөйрөгө багыттап окутуунун ыкмаларынын максаттарын айкындоодо кем эле дегенде, эки тарап тең, мында бир жак бир ынанымга, экинчи жак тигил же бул образ менен өнүгөт жана таасирленет.

Турмуштук жашоодогу чыныгы жагдайларды дискуссиялоодо тил үйрөнүүчүлөрдү кызыктырат жана өз сунуштары менен бөлүшөт. Окутуучу аларды тилдик тапшырмаларды аткарууга багыттайт. Тилди коммуникативдик багытта окутууда орчундуу орунду оюндук жагдайлар, учурлар, каталарды табуу лексикалык корду өнүктүрүүгө мүмкүнчүлүк берет жана аналитикалык ой жүгүртүүгө жол көрсөтөт. Окутуучунун позициясы оюнду өткөрүү жана оюндун бөлүктөрүн даярдоодо эң маанилүү болот.

Коммуникативдик карым-катышта тилге үйрөтүү баскычы билим алуучуга багытталгандыгын ачыктайт. Ошондуктан окутуучунун милдети окуу процессин уюштуруучу катары – окуу аудиториясында коммуникативдик

тапшырмаларды аткаруу жана коммуникацияга багыттаган чөйрө түзүү болуп эсептелет.

Коммуникативдик окутуунун жактоочулары окуу материалдарын тилди колдонууга таасир этүү жолу катары карашат. Ошентип, окуу материалдары тилди коммуникативдик колдонууну стимулдаштырууда чоң мааниге ээ болот. Салттуу түрдө окуу материалдарынын үч негизги түрүн аныкташат: текстке негизделген, коммуникативдик багытка негизделген, реалдуу турмушка шартталган материалдар.

Коммуникативдик маселелерге негизделген тапшырмаларга салттуу түрдө оюндар, моделдер кирет. Алар мектеп мугалимдери тарабынан ийгиликтүү колдонулуп келет жана туруктуу позицияны ээлейт.

Педагогикалык процесс, окутуунун максаты болгон пикир алышууга багытталган жана окутуунун каражаты катары пикир алышууда эффективдүү болот.

Кыргыз тилин деңгээлдер боюнча окутууда студенттерди тил, кеп ишмердүүлүгүнүн негизинде текстке жана анын мазмунуна басым жасоо менен, аны талдоо аркылуу лексикалык, грамматикалык материалдарды, адабий тилдин нормасын так өздөштүрүп, туура, маанилүү, орундуу, көркөм сүйлөшүүгө, баарлашууга жетиштирүү негизги максат экендиги талашсыз.

Тагыраак айтканда, кыргыз тилин өздөштүрүүдө студенттерге ар кыл кандай жагдайларга ылайыктуу түрдүү темаларда, кептин бардык түрлөрүн пайдалануу менен, адабий тилдин нормасында сабаттуу, так түшүнүктүү баарлаша билүү көндүмдөрүн калыптандырууну, коммуникативдик касиеттерге ээ кылууну максат кылып коет.

Студенттерди коммуникативдик касиеттерге ээ кылуу аркылуу кебин байытуу – бул кыргыз тилин үйрөтүүгө карата жаңыча мамилени – кеп, тил, кеп ишмердүүлүгү аркылуу тексттин негизинде туура, мазмундуу, көркөм сүйлөөгө жетишүүнү камсыздайт. Кыргыз тилин лексикалык, грамматикалык эрежелердин топтомун үйрөтүү эмес, студенттин сүйлөй алуу

мүмкүнчүлүктөрүн, зарыл коммуникативдик жөндөмдөрүн калыптандыруучу дисциплина катары кароого тийишпиз.

Башкача айтканда, кыргыз тилин деңгээлдер боюнча окутууда жалаң эле эреже, аныктамалардын жыйындысын үйрөтүүнү максат кылбастан, тилди, кепти студенттердин социалдык-рухий, кептик-коммуникативдик жөндөмүн, өз ой-пикирлерин ар кыл чөйрөгө ылайык оозеки, жазуу жүзүндө баяндай алуу көндүмдөрүн калыптандыруу максаттарын ишке ашыруу зарыл.

Кептин коммуникативдик касиеттерге ээ кылуу аркылуу кептик компетентүүлүгүн калыптандыруу – бул кыргыз тилин окутууда лексикалык-грамматикалык аныктамаларды жаттатуу эмес, тескерисинче, студенттин турмушунан алынган мисалдар, тексттер, көркөм чыгармалардын алдыңкы үлгүлөрүн пайдалануу менен тилдин системалык курсуна окутуунун деңгээлин жогору көтөрүү болуп саналат.

Эне тилинен ээ болгон теориялык билгичтиктерин жазуу жана сүйлөө ишмердүүлүгүндө, кептин баяндоо, сүрөттөө, ой жүгүртүү типтерине, ар кыл стилдерге (оозеки сүйлөшүү, көркөм, окуу-илимий, публицистикалык, иш кагаздарынын стили) ылайык текст түзүү менен ниш кагаздарын даярдоодо, кеп адебине, сүйлөшүү маданиятына ээ болууда, сабаттуу жаза билүүдө колдонуусу шарт.

Билим берүүнүн Мамлекеттик стандартына ылайык студенттин алган билиминин турмушта канчалык орду бар экендигин аныктап көрсөтүү менен өзүнүн компетентүүлүгүн үч деңгээлде ишке ашырат. Алар: 1) билимди кабыл алуу; 2) аны аныктап түшүнүү; 3) анын жыйынтыгын колдоно билүү.

Эне тилин деңгээлдер боюнча окутууда студенттин тилди турмушта колдонуусунун негизги принциптери аныкталат. Кыргыз тили боюнча өтүлгөн сабактардын студентке адамдар менен пикир алышууда кандайдыр бир маалыматка ээ болуунун жана аны башкаларга жеткире билүүнүн жол-жоболорун үйрөтүүнү шарттайт. Мисалы, сылык сыпаа сүйлөө, так жана түшүнүктүү суроо бере билүү, суроого так жооп берүү, ар бир сөздү

интонациясы менен жеткиликтүү айтуу, сөздүн маанисин билүү, сөздүн маанисин үйрөнүүдө ар кандай методдорду колдоно билүү, сөздүктөр менен иштөө, тилдин теориясын практикада пайдаланып, сөздүн же сүйлөмдүн түзүлүшүн өздөштүрүү сыяктуу маселелерди ичине камтыйт. Билимге ээ болуу, анын теориялык жана практикалык маанилерин өздөштүрүү менен анын турмушта колдоно билүү маселелери аныкталат.

Бакалавр даражасындагы студенттерге кыргыз тилин үйрөтүүдө кыргыз элинин маданий мурастарын өздөштүрүүгө кеңири шарт түзүлөт. Тилди жеткиликтүү окутуу аркылуу кыргыздын тарыхын, андагы баалуу байлыктарды, кыргыз жеринин өзгөчөлүгүн, кооздугун, ж.б. баалай билүү максаты студенттин маданий билим деңгээлинин жетилишин шарттайт.

Тилди деңгээлдер боюнча окутуу учурунда студенттерди кептик коммуникативдүүлүккө ээ кылууда тилдин системалык түзүлүшүн, лексикадагы сөздөрдүн ар кыл маанилерин морфологиядагы сөз түркүмдөрүн, алардын грамматикалык түзүлөштөрүн, синтаксистеги жөнөкөй жана татаал сүйлөмдөрдүн курулушун, грамматикалык эрежелерди тилдик категория катары үйрөтпөстөн, баарлашууну, пикир алышууну, байланышты ишке ашыруучу каражат катары окутуу зор мааниге ээ болот.

Бакалавр даражасындагы студенттер үчүн алардын өздөштүрүү деңгээлдерине жараша пайдалуу, турмуштук жагдайлардан алынган, көркөм, публицистикалык, иштиктүү стилдеги тексттерди окуу, угуу, сүйлөө, жазуу жана талкулоо, ага байланыштуу грамматикалык тапшырмаларды иштөө алардын кептик коммуникативдүүлүгүн, ой жүгүртүү жөндөмдүүлүгүн жана грамматикалык сабаттуулугун арттырат.

Төмөндө студенттердин кептик коммуникативдүүлүгүн арттыруу максатында текстке талдоо жүргүзүү үчүн аткарылуучу тапшырмалардын үлгүсү сунушталат:

Текст: “Маектешүү адеби”

1. Отургандардын маеги катышууну кааласаң, жүйөөсүз аракет сактагын. Улуу- бардыгын урматтап, жашына, мартабасына карап мамиле кылгын. Кабак түйүп, күнкүлдөп сүйлөбөгүн. Мамилең жайдары, кабагың ачык, сөздөрүң ширин жана назик болсун.

Кокустан чүчкүргүң келсе, оозу-мурдунду жүзаарчың менен жаап, акырын чүчкүр. Жашың кичүү болсо, чай, тамак келтирилгенде тезинен ордундан туруп, кызмат кылууга камдангын. Үй ээсине жардамдашкын, бирок бул кызматынды милдет кылба.

Маектешүү учурунда эстеп, үргүлөп отурууга болбойт. Сүйлөгүң келсе, бөтөндөргө сөз бербей, өзүңдү билерман көрсөтүп, кайра-кайра сүйлөй бербей. Бир адам сүйлөп жатканда анын сөзүн бөлүт арага сөз кошпогун. Ал сөзүн аяктаган соң, эп көрсөң, маектешүүчүлөрдүн уруксаты менен акырын жана назик гана сүйлөй баштагын, сөзүң кыска, маанилүү болсун. Эзмелик кылсаң меймандар зерегип кетеши мүмкүн.

Адам ичиндегесин бөлүшпөсө, “ жарылып ” кетер беле. Анда адам болуудан калмак. Маек – адам касиетинин эң зарыл вазипасы.

Маектешүү – зор өнөр, чеберчилик. Маектешүү учурунда ким сөзгө конок бере билсе, кунт койюп укса, маектешүүнү баалай белип, айрыкча сонун сөз, куйкум кепти алуу менен айта алса, ал ошол маектешүүнүн напк падышасы болмокчу.

Сенде андай адептин кайсылары жок экен, байым салып көрчү!

Той, тамаша, зыяпат, маараке же ушуга окшош жыйын жайларга барып, маектешип олтурган адамдар арасына кирип калсаң, төмөндөгү эскертилген маектешүү адеби тууралуу каадаларга көңүл бургун.

Оболу, отургандардын жек көрүүсүнө кабылбас үчүн дене-башың, кийимиң кирсиз, таза болсун. Оозундан сарымсак менен кам пияздын жыты келбесин. Алгач маектешип отургандардын үстүнө кирип, салам берип, алар менен учурашкын. Бир гана салам бардыгы үчүн жетиштүү болот. Сенден жашы улуу

адамдардан жогору отурбагын. Эки адамдын ортосуна уруксатсыз көчүк баспа. Сенден өйдөрөөк отурган адам сыртка чыгып келүүнү кааласа, ордундан туруп, жол бергин. Текеберденип отуруудан сактангын.

2. Эч кимди ушактаба, ушак сөздөргөн кулак салбагын. Сүйлөгөн чагында башкалады шылдыңдагансып сөөмөйүң менен сайып сүйлөбөгүн. Маектештериндин ызат- урматына тийишпегин. Алардын дилин оорутпагын. Бир адамдын сүйлөгөн сөзүнө кошумча сөз айтмакчы болсоң, адеп сактап, тарбия чегинен чыкпай сүйлө. Ар бир эле ыктуу, ыксыз айтылган сөздөргө каткырып күлө бербегин. Маектештериңди маскаралабагын. Лакап аты менен чакырбагын. Бул ишиңдин соңунан бир жагымсыз окуя болуп кетүүсү мүмкүн. Жаныңдагы адам менен шыбырашып сүйлөшпөгүн. Башкалардын көңүлүнө күмөндөнүү түшүрөсүң.

Тапшырмалар:

1. Мазмунуна жараша текстти иреттүү жайгаштыргыла.

а) 1,2,3 б) 2,1,3 в) 3,2,1 г) 2,3,1

2. Тексттин 1-бөлүгүндө ...тууралуу айтылат

- а) бирөөнүн сөзүн бөлбөйт, үй ээсине жардам берүү керек экендиги;
- б) маектешүү учурунда аракет кылып, өз оюн сөзсүз айт уу керек экендиги;
- в) келген коноктордун учурунда мартабасына карап гана сүйлөө керектиги;
- г) адам маектешүү учурунда өзүн кандай алып отуруусу керек экендиги;

3. ..., башкалар күмөн санап калышат.

- а) каткырып күлө берсең
- б) шыбырашып сүйлөшсөң
- в) сөөмөйүң менен кесесең
- г) маектештериңди маскараласаң

4. ..., маектешүүсүнүн падышасы делет.

а) дене-башы, кийими кирсиз, таза болсо; маектешип отургандардын үстүнө кирип, салам берип, алар менен учурашса, эч кимди ушактабаса, ушак сөзгө аралашпаса;

б) маектешүү учурунда эстеп, үргүлөп отурбаса, сүйлөгүсү келген учурда башка адамдар менен сөз талашпаса, өзүн билерман көрсөтпөсө, эзмелик кылбаса;

в) маектешүү учурунда сөзгө конок бере билсе, кунт коюп укса маектешүүнү баалай билип, айрыкча сонун сөз, куйкум кепти оруу менен айта алса;

г) жашы улуу адамдардан жогору отурбаса; эки адамдын ортосуна уруксатсыз көчүк баспаса; сырка чыгып келүүнү каалаган адамга ордуна туруп жол берсе.

5. Сөзгө конок берген адам –

а) сөз укпайт, башкаларга кезек бербейт

б) ыксыз сүйлөбөйт, орду менен сүйлөйт

в) сөз талашпайт, башкаларга кезек берет

г) чектен чыкпайт, адеп сактап сүйлөйт

6. Белгиленген сөздүн мааниси кандай?

Сенде андай адептин кайсылары жол экен, байым салып көрчү!

а) ойлонуп көрчү

б) байкап көрчү

в) салыштырып көрчү

г) окуп көрчү

Текст “Мейманга баруу адеби”

1. Эгерде, сени урматтап тойго, зыяпатка, мааракеге чакырышса, баргын. Зарыл ишке кармалып, барууга мүмкүн болбосо, кечирим сурап, урматтап чакыргандыгы үчүн ыраазычылыгыңды билдиргин.

Чакырылбаган башка бир адамды өзүң менен кошо тойго, зыяпатка чогуу алып барба. Той-тамашага жөнөрдөн мурда азынмак шам-шум этип алгын. Ал жерде сугалактык кылып улам эле тамак сугуна берүү айып саналат. Үй ээси кандай

тамак койсо жегин, асты четке какпагын. Дастархонго коюлган түрдүү даамдардын бир бөлүгүн үй ээсинин уруксатысыз үйүнө алып кетпе. Анда уят иш жасаган болосуң.

2. Кыргызда конок деген сөз кудайдын бир аты делет: демек ызаат да ошондой улук болууга тийиш. Сиз ошондой бийик өнөргө дайынсызбы?

3. Меймандардын дасторхондо калып калган оокаттарды бири-бирине зордоп же таберик деп кыстап жедирүүлөрү жарабайт. Мындай иштен сактануу керек. Зыяпат аяктагандан кийин көп эзмелик кылып сүйлөшүп отурбай, үй ээсине ыраазычылык айтып, кетүүгө уруксат суроо шарт.

Тапшырмалар:

1. Мазмунуна жараша текстти иреттүү жайгаштыргыла

а) 1, 2, 3 б) 2, 3, 1 в) 3, 2, 1 г) 2, 1, 3

2. Тексттин 1-бөлүгүндө ... тууралуу айтылат

а) конокко баруу адеби б) конок чакыруу адеби
в) конокту сыйлоо адеби г) конокту узатуу адеби

3. Текст боюнча “конок” деген сөздүн мааниси

а) кудайдын жибергени б) кудайдын пендеси
в) кудайдын ысымы г) кудайдын буйругу

4. Туурасын белгилеңиз

а) Ыраазычылык айтып, коюлган тамактан алып кетүү керек
б) Зыяпаттан кийин үй ээсинин уруксатысыз эле кете берүү керек
в) Зыяпаттан кийин үй ээси менен шашпай сүйлөшүп отуруу керек
г) Ыраазычылык айтып, үй ээсинин уруксаты менен кетүү керек

5. Текстте: “...”, - деп айтылат

а) Конокко баруу – бийик өнөр б) Конок чакыруу – бийик өнөр

в) Конокту – ызааттоо – бийик өнөр г) Конок тосуу – бийик өнөр

6. Тексттин мазмунуна кайсы макал туура келет:

а) Келгенче – конок уялат, келгенден соң, үй ээси уялат

б) Чакырылбаган жерге барба, чакырыган жерден калба

в) Мурунку конок кийинки конокту сүйбөйт

г) Конокту атказ, балээден кутказ.

Ушул сыяктуу тапшымаларды аткартуу студенттерди тексттерден керектүү нерселерди табууга, башкалардын ойлорун уга билүүгө жана өз оюн калыптандырууга, түрдүү пикирлерди салыштырууга үйрөтөт, сөздүк корун кеңейтүүгө, кептик ишмердүүлүгүн калыптандырууга шарт түзөт. Кенен сөздүк корго ээ болгон студент өз оюн эркин жана так билдирүүгө жөндөмдүү болуу менен бирге түрдүү кырдаал жана карым-катнаштын айланасында өзүн эркин сезет.

Студенттин туура жана жеткиликтүү сүйлөөсү, өз көз-карашын башкаларга ачык, так жеткире билүүсү, оозеки кеп ишмердүүлүгү, диалог, монолог, маектешүү жазуу жүзүндө баяндама, дилбаян, эссе, кеп ишмердүүлүгүнүн түрлөрү боюнча практикалык иштерди аткаруусу, иш кагаздарынын үлгүлөрүн сабаттуу даярдай алуусу, тактап айтканда, кыргыз тилин үйрөнүүдөгү көндүмдөрдүн, билгичтиктерин, билимин өзү турмушунда ыңгайлуу пайдаланууга жетишүүсү эң орчундуу. Мына ушул коюлган талаптарга ылайык кептин компетентүүлүктүн алкагында эне тилин деңгээлдер боюнча бакалавр даражасындагы студенттерге үйрөтүүнүн мазмуну сунушталып берилет.

Таблица №... Кептик компетентүүлүктүн негизинде бакалавр даражасындагы студенттерге кыргыз тилин деңгээлдер боюнча окутуунун мазмуну. Студенттин ишмердүүлүгү

Кеп ишмердүүлүк	В-1, В-2	С-1
-----------------	----------	-----

түн түрлөрү		
Угуу	<ul style="list-style-type: none"> - Көркөм, публицистикалык, иштиктүү, илимий-популярдык, окуу-илимий чакан көлөмдөгү тексттердин негизги мазмунун түшүнөт; - тексттин негизги структуралык бөлүктөрүн, негизги ойду ажырата билет; - интонациянын маанилик кызматын түшүнөт; - көркөм окуп жаткан адамды, мугалимди, пикирлешүүчүнү угат жана түшүнөт 	<ul style="list-style-type: none"> - Көркөм, публицистикалык, иштиктүү, илимий-популярдык, окуу-илимий тексттердеги маалыматтарды угуп түшүнөт; - негизги жана кошумча маалыматтарды айырмалай алат; - тексттин маанилик бөлүктөрүн ажыратат, алардын байланышын аныктайт; - маалыматтардын маанилүүлүгүн, жаңылыгын баалайт, ага карата өзүнүн мамилесин билдирет; - сүйлөөчүнүн коммуникативдик максатын түшүнөт
Окуу	<ul style="list-style-type: none"> - тексттеги башкы жана кийинки орундагы маалыматтарды ажыратат, текстке жөнөкөй план түзөт; - тексттин мазмуну боюнча суроолорго жооп берет; - текстке, сүйлөмгө тынымды туура кое алат; - текстти туура, шар, көркөм окуй алат; - интонацияны кое билет 	<ul style="list-style-type: none"> - көркөм, публицистикалык, иштиктүү, илимий-популярдык, окуу-илимий тексттерди окуйт; - жөнөкөй жана татаал сүйлөмдөргө интонацияны туура коет; - көркөм стилдеги тексттен пейзаждык жана портреттик сүрөттөөнү табат; - тексттен кептин көркөм, иштиктүү, публицистикалык окуу-илимий стилдерине мүнөздүү тил каражаттарын табат; - сүйлөмдөгү эң маанилүү сөздү ажыратат

Сүйлөө	<ul style="list-style-type: none"> - Окулган тексттин мазмунун баяндап айтып бере алат; - адамдын ал-абалын, кыймыл-аракетин, сырткы көрүнүшүн сүрөттөйт; - оозеки текст түзө алат; - кебинде сөздөрдүн орун тартибин туура коет; - сөздөрдү туура пайдаланат 	<ul style="list-style-type: none"> - Пейзажды сүрөттөө менен көркөм стилдеги текстте айтып берет; - теманы ачуу менен оозеки текст түзөт; - төл жана бөтөн сөздү пайдалануу менен текст түзөт; - татаал сүйлөмдөрдү кебинде колдонот
Жазуу	<ul style="list-style-type: none"> - уккан жана окуган текстинин мазмунун жазуу түрүндө кыскача баяндап бере алат; - баяндама жаза алат; - тексттин темасын аныктайт; - текст түзүүдө жөнөкөй жана татаал сүйлөмдөрдү колдонот 	<ul style="list-style-type: none"> - кептин түрлөрү (сүрөттөө, баяндоо, ой жүгүртүү) боюнча жазуу жүзүндөгү тексттерди түзөт; - уккан жана окуган тексттеринин мазмунун кыска жана кеңири жаза алат; - дилбаян, эссе, баяндама, аңгеме-миниатюра, пикир жаза алат; - жазуу иштеринин кошумча тапшырмаларын (мисалы, грамматикалык) аткарат; - тилдин жана кептин каталарды табат жана оңдойт

Бакалавр даражасындагы студенттерге кыргыз тилин үйрөтүүдө тиешелүү фактылар, тилдин илимий маалыматтар (фонетика, лексикология, морфология, синтаксис, стилистика, орфография, пунктуация, ж.б. боюнча) кыргыз тил илиминен алынат, ЖОЖдордо кыргыз тилине байланышта окутула турган негизги бөлүмүн үйрөтүүнүн жолдору иштелип чыгат. Алардын орду такталып, методдордун натыйжалуу, ыңгайлуу ыкмалары аныкталат. Кыргыз тилинен сабак берген окутуучу өзүнүн педагогикалык чеберчилигин салттуу

педагогиканын жана азыркы учурда колдонулуп жаткан окутуунун жаңы ыкмаларын мыкты өздөштүрүп, айкалыштыруу менен жогорулатат.

Тил үйрөтүүнүн жаңы заманбап ыкмалары тажрыйбалык жактан ар тараптуу колдоого ээ болуп келүүдө. “Педагогикалык технология” термининин мазмуну теориялык жактан анализденип, тажрыйбада колдонулушу ар тараптан изилдөөгө алынууда. “Технология” түшүнүгү педагогикага өндүрүштөн, өндүрүштүк технологиядан кирген.

“Технология” гректин техника жана логия сөздөрүнүн айкалышынан алынган. Техника искусство, чеберчилик дегенди билгизет. Искусство – чындыкты, реалдуулукту көркөм образдардын жардамы менен чыгармачылыкта чагылдыруу. Чеберчилик – өнөр, өнөрчүлүк, устачылык, кесипчилик маанисин билдирет. Демек, технология термини кандайдыр бир нерсенин касиетин, формасын, абалын өзгөртүү, кайра иштетүү, андан башка нерсени даярдоо жолдору деген маанини билдирет. Муну схема түрүндө төмөнкүдөй көрсөтүүгө болот: Чийки зат – иштетүү – продукт.

Мында технологиянын мааниси берилген чийки затты кантип иштетүү жана даяр жаралган нерсени кантип алуу керектигинде турат. Тил үйрөтүү технологиясы – окутуунун максатына жетүү үчүн тандалып алынган методдорду, ыкмаларды, каражаттарды, уюштуруу формаларын окуучуларга билим, тарбия берүүдө жана өнүктүрүүдө колдонуунун натыйжалуу жолу. Мындай жолдорун түрү өтө көп болгондуктан, көпчүлүк учурда окутуунун технологиялары же педагогикалык технология деп айтышат. Ушул мисалда алгачкы чийки зат (сырьё) – окуучу же студент. Сырьёну иштетүү – окутуу процессин уюштуруу.

Продукт – тийиштүү билимге ээ болгон, таалим-тарбия алган, дене жана эс-акыл жагынан өнүккөн окуучу, же студент, башкача айтканда, мектептин же окуу жайдын бүтүрүүчүсү.

Тил үйрөтүү технологиясына мүнөздүү өзгөчөлүктөр төмөнкүлөр:

1. окутуунун заманбап мезгилге шайкеш келиши – окутууну модернизациялоого (учурдун талабына туура келтирүүгө) туруктуу багытталышы, башкача айтканда, илимдин жетишкендиги менен анын практикадагы колдонулушунун ортосундагы ажырымды кыскартуу.
2. Оптималдуулук – окутуучу менен студенттин минималдуу аракет жасоо менен таалим-тарбия ишинин максималдуу натыйжасына жетишүүсү. Мындагы негизги көрсөткүч – убакытты үнөмдөө жана билим берүүнүн жогорку сапаты.
3. Интегративдүүлүк – таалим-тарбия ишин өркүндөтүүгө оң таасир берүү максатында көпчүлүк илимдердин жетишкендиктерин бириктирүү. Мында педагогика менен салттуу байланышкан психология, социология, физиология гана эмес, информатика, статистика, экономика, башкаруу теориясы, эргономика, гендерология жана башка илимдердин негизин пайдалануу. Мына ушул илимдердин жаңы жетишкендиктери бир нукка топтоштурулганда гана алар окутуунун жаңы технологиянын иштеп чыгууга негиз боло алат.
4. Илимийлүүлүк – окутууда жаңы мазмунду, методду, каражатты жана уюштуруу формасын колдонуунун натыйжасын изилдөө. Бул эмпирикалык, тажрыйбалык ыкмалар эмес, илимий методдордун колдонулушу башкы өзөктү түзөт.
5. Студент менен окутуучунун иш-аракетин жөнгө салып программалоо-окутуу процессин уюштурууну такй, ийне жибине чейин пландоо, тактоо. Ансыз окутуунун технологиясы жөнүндө сөз болушу мүмкүн эмес.
6. Тил үйрөнүү каражаттарын жана материалдарын активдүү колдонуу. Бул маалыматты жалгыз гана оозеки жол менен бербестен, окуу материалдарын, техникалык каражаттарды, айрыкча, компьютердик технологияны колдонуу менен аныкталат.
7. Билим берүүнүн, билим алуунун ыңгайлуу чөйрөсүн уюштуруу – бул илимий изилдөөлөрдүн жана дидактикалык эргономиканын

жетишкендиктерине негизделет. Окутуунун мазмундуулугу окуу жайдын материалдык-техникалык жабдылышынын абалын гана эмес, аларды пайдалануу боюнча түзүлгөн педагогикалык иш-аракеттерден көз каранды. Ошондуктан, окуу жайында түзүлгөн кабинеттер, техникалык каражаттарды көргөзмө үчүн эмес, окутууну нормалдаштырууга арналуусу керек.

8. Окутуунун натыйжасын сапаттуу баалоо. Анткени таалим-тарбия ишинин жүрүшүн, айрым учурдагы жана акыркы жыйынтыктарынын туура, объективдүү бааланышы – анын сапатынын жогорку деңгээлде болушунун бирден бир шарты.

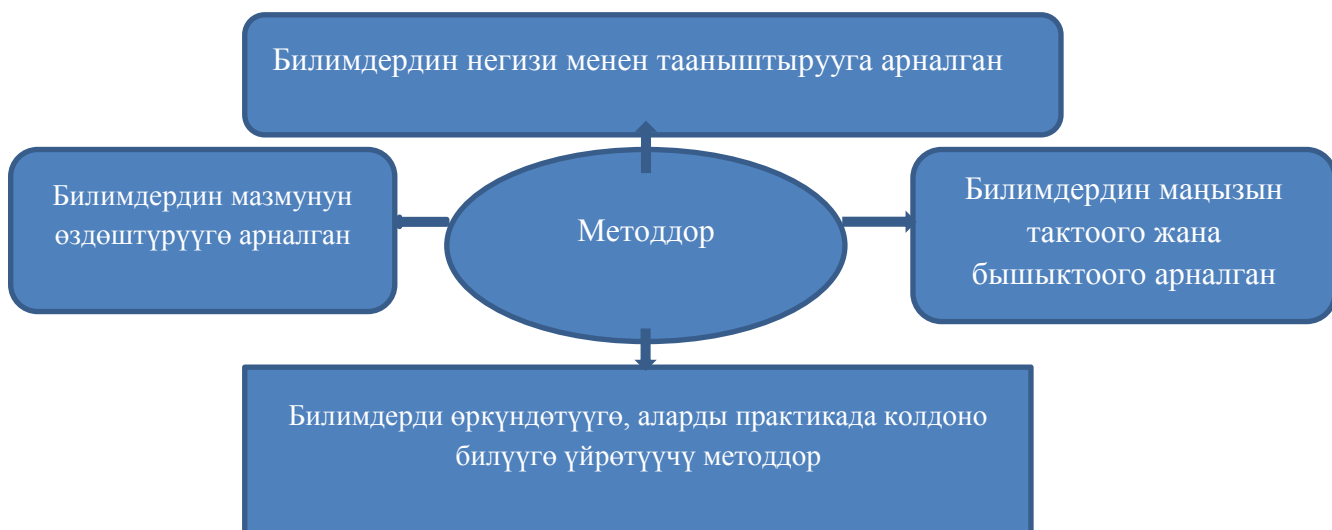
Окутуу ыкмасын иштеп чыгуунун мазмуну бири-бири менен тыгыз байланышта болгон эки элементтен турат:

- а) окутуунун билим берүүчүлүк максатын аныктоо;
- б) максатка жетүүнү камсыз кылуучу дидактикалык жолдорду иштеп чыгуу;

Окутуунун дидактикалык максатын иштеп чыгууда төмөнкүлөргө көңүл буруу керек:

- Окутуучуга багыт берүүчү маанилүү максаттар: окутуу процессинде студенттин таанып-билүү активдүүлүгүн калыптандыруу; ой жүгүртүүсү кенен эрудитти тарбиялоо; коомдогу өзгөрүштөрдү туура түшүнүүгө үйрөтүү; билимдердин негиздерин өз алдынча үйрөнүүгө машыктыруу.
- Окууда, окуу программаларында сунушталган окуу материалдарынын мазмунун аныктоо: өзгөчө маанилүүлөрүн тандап алуу; окуу материалынын курамын түзүү; студентти билимин пайдалана билүүгө үйрөтүүчү көнүгүүлөрдү тапшырмаларды түзүү; сунушталган окуу материалын өздөштүрүүгө коюлуучу талаптарды аныктоо; текшерүүнүн жана баалоонун так көрсөткүчтөрүн пайдаланып ишке ашыруу.

Жогоруда белгиленгендерге ылайык, окутуу процессин уюштуруу, анын кыргыз тилин деңгээлдер боюнча окутуу технологиясы төмөнкүлөрдү ичине камтыйт:

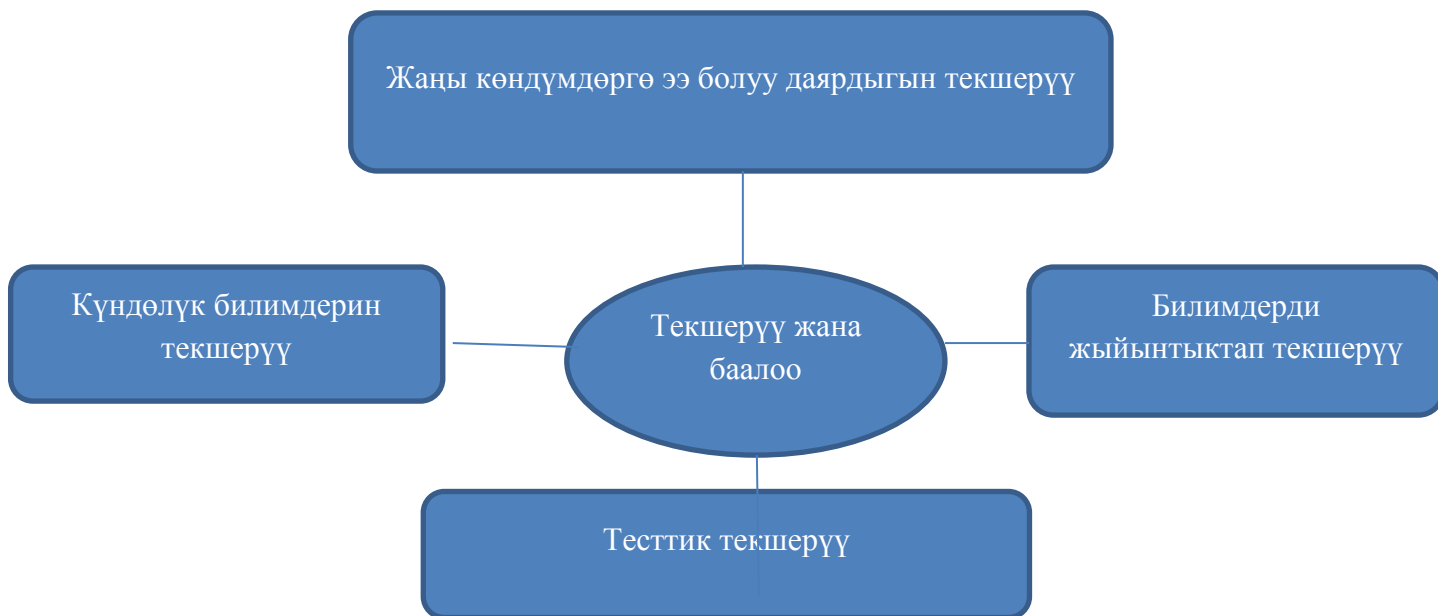
2. Окутуунун каражаттарын тандап алуу:

3. Окуу иштерин уюштуруунун формаларын тандоо:

4. Окуу иштеринин жыйынтыгын текшерүү жана баалоо:

Окутуу технологиясы негизинен окутууну уюштуруу, анын натыйжалуулугун жогорулатуу максатын көздөйт. Азыркы учурда алар жаңы технология окутуунун интерактивдүү методу жана формасы болот

Тилди үйрөтүү технологиясы – билим берүүнүн максатына жетүүнүн методу, каражаты, уюштуруу формасы жана шарттары, жыйынтыктоо, баалоо, коррекциялоо сыяктуу элементтерден турат.

Технология, окутуунун активдүү, ыңгайлуу формалары, методдору жана каражаттары деген түшүнүктөр бири-бири менен карым-катышта каралат.

Инсанга багыттап окутуу өзүнө изилдөөчүлүк, көйгөйдү чечүүчүлүк жөндөмдү камтыйт. Мында студенттер жоопкерчиликти өз колуна алгандыктан, окутуу чөйрөсүндө материалдар мыкты өздөштүрүлөт. Бул учурда окутуучу багыттоочу катары гана студенттерди колдоп турат. Студенттер абдан көп пикир алышат, турмуштук кырдаалга байланышкан диалогдорду түзүп, бир катар көнүгүү, машыгууларды аткарышат. Натыйжада, өздөрүнүн түшүнүктөрүн жана сынчыл ойломдорун өнүктүрүшөт.

Пикир алышууга үйрөтүү лексикалык, грамматикалык бирдиктерди өздөштүрүүнү көздөбөйт. Грамматика – чет тилге окутуунун маанилүү аспектиси болот, анткени толук кандуу пикир алышуу грамматикалык негиз жок болсо ишке ашпайт.

Практика көргөзгөндөй, грамматикалык материалды өздөштүрүү максаттуу түрдө төмөнкү этаптардан турат: кептик үлгүнү сунуштоо (грамматикалык кубулушту анализдөө, синтездөө), кепте машыгуу жана колдонуу. Ар бир этапка мүнөздүү көнүгүүлөр менен коштолот.

Биринчи этапта грамматикалык кубулуштарды кабыл алып, түшүнүү керек, анын мазмунун, формасын, кепте колдонулушун тактоо керек. Жаңы окуу материалы менен таанышуу адатта окуу-кептик жагдайларда өтөт.

Үйрөнүлүп жаткан форма жана конструкцияны динамикалык бирдик катары, пикир алышуунун функционалдык-коммуникативдик ролу болуусу үчүн шарт түзүү зарыл.

Бул этапка төмөнкү көнүгүүлөр дал келет:

- Алдын сызуу;

- көчүрүү;
- грамматикалык талдоо;
- модель – SOS (sammeln – ordnen – systematisieren).

Экинчи этапта грамматикалык материалды кайталоо жана грамматикалык кептик көндүмдөрдү калыптандыруу жүрөт. Кептик грамматикалык көндүмдү калыптандыруу айтымды грамматикалык жактан жөнгө салуу, кептик жагдайды өнүктүрүүнү талап кылат.

Оозеки кептин грамматикалык өңүтүн окутуу тиешелүү автоматизмдерди калыптандыруу төмөнкү машыгуу - көнүгүүлөрү аркылуу ишке ашат:

- имитациялык;
- кайталоочу;
- трансформациялоо;
- таблицалар;
- Оюн түрүндөгү көнүгүүлөр.

Машыгуу-көнүгүүлөрү өз алдынча коммуникацияда катышуу билгичтигин калыптандырбайт. Айрым элементтерди иштеп чыгуу, грамматикалык түзүлүштөрдү атайын машыгуу-көнүгүүлөрү менен кайра карап чыгуу – бул сөзсүз түрдө тилге ээ болуунун рационалдуу милдеттүү этабы болуп саналат.

Бирок мындан сырткары капишеттик коммуникация көндүмдөрүн өнүктүрүү зарыл, бул үчүн коммуникативдик-багытталган көнүгүүлөр талап кылынат.

Үчүнчү этапта грамматикалык кептик билгичтиктер, көндүмдөрдү ишке ашыруу жүргүзүлөт. Бул этаптагы көнүгүүлөр баарыдан мурун коммуникативдик мааниге ээ болуусу керек. Бул максат менен окуучуларга сабактардын төмөнкү түрлөрү сунушталат:

- Коммуникативдик тапшырмалар;
- Окуу жана табигый кептик жагдайлар;
- Коммуникативдик оюндар.

Методикалык ыкмалар, тапшырмалар жана грамматикалык кубулуштарды окутуунун жолдору ар бир этапта түрдүү болуусу керек. Тилдин грамматикалык жагын үйрөтүүнүн коммуникативдик жана коммуникативдик эмес ыкмаларын көрсөтүүгө болот.

Коммуникативдик-багытталган окутууда коммуникативдик мүнөзгө ээ болгон тапшырмалар колдонулат жана аларды эки чоң топко бөлүүгө болот: «функционалдык-коммуникативдик» жана «топто бири-бирине таасир этүү». Коммуникативдик-функционалдык окутууда тапшырмалар сүрөттөр аркылуу берилет, сүрөттөр уланмалуулук тартиби менен сунушталат.

Топто бири-бирине таасир этүү окуучулардын эркин пикир алышуусу, пикирлер менен алмашуу, талкуулоо, ролдоштурулган оюндар, импровизация, скетчтер, ж.б.

Коммуникативдик тапшырмалардын эффективдүүлүгү сөздүк запастын, грамматикалык көндүмдөрдү кайталоонун натыйжасында жогорулайт. Мында «коммуникативдик методдун айрым касиеттери жоголот» бирок, иштеги жыйынтык жогорулайт.

Окутууну уюштурууга багыттоодо табигый кептик жагдайларды түзүү үчүн тапшырмалар, кептик каражаттар кызмат кылат. Пикир алышуунун негизги 3 багытын аныктоого болот. Алар:

- 1) турмуштук реалдуу жагдайлар,
- 2) пикир алышуунун мазмунуна сүйлөөчүлөрдүн кызыкдарлыгы (маалымат алуу үчүн),
- 3) чет тилде пикир алышууну жүргүзүү - андай болбогон учурда маалымат жеткиликтүү болбой калат.

Көпчүлүк коммуникативдик тапшырмаларды аткарууда: «кийим сатуучу менен алуучунун ортосундагы диалогду түз» же «пландаштырылган саякат тууралуу айтып бер» деген сыяктуу темалар бар.

Мындай тапшырмалар окуучуларды жагдайлык оюндарды ойноодо өзүн актер катары сезип, чет тилинде эркин сүйлөөсү үчүн активдүү катышууну талап кылат.

Алар ойноло турган оюндун мазмунун өзү ойлоп табууга аракет кылуусу керек.

Кептик тапшырмаларды аткарууда тилдик каталарды оңдоо ыңгайсыз абалды түзөт. Эгер тилдик каталар дайыма кайталана турган болсо, кийинки өтүлүүчү сабактарда эске алып, кайталап, эске салуучу көнүгүүлөрдү аткартуу керек. Талкуулар окуучулардын эмоцияларын кызытат жана сүйлөө кебинде түрдүү тилдик каражаттарды колдонууга түртөт. Мисалы, баяндаманын кызыктуу жеринен токтотуп коюу керек, балдардын суроо берүүсүнө түрткү берүү керек.

Мындан сырткары, мугалим талкууну кызытуу үчүн багыттоочу суроолорду берип, туура жол көрсөтүп туруусу керек.

Реалдуу пикир алышуунун дагы бир шарты болуп - чет тилде сүйлөгөн адамга өз оюнду жеткиликтүү түрдө бере алуу болуп эсептелет. Мисалы, чет өлкөнүн жаранына кат жазыш керек деген тапшырма болду дейли. Катта хобби, кызыкчылыктар жана башка тууралуу жазуу сунушталат.

Пикир алышууга үйрөтүүнүн дагы бир маселеси болуп коммуникативдик оюн эсептелет. Салттуу машыгуучу оюндардан айырмаланып коммуникативдик оюндар катышуучулардын көңүлүн мазмунга бурат жана көндүмдөрдүн төрт түрүн өнүктүрүүгө салым кошот. Коммуникативдик оюндар көрсөтмөлүүлүктүн жогорку деңгээлине ээ жана окуучуларды көзмө-көз пикир алышууда тилдик каражаттардын эң башкы курал экенин сезүүгө ынандырат.

Пикир алышуунун басым кылуучу темасында айтуучу менен угуучунун ортосунда өз пикирин ынанымдуу түрдө бере алуу, байланышты түзүү, жагымдуу маанай тартуулоо эң башкы орунда болот. Мында тилдик тажрыйбалык сапат жогорулайт, анткени окуучулар тилдик каражаттарды абалга жараша колдонушат.

Мындай тилдик ишмердүүлүккө алар даяр болуусу керек жана лингвистикалык, коммуникативдик, техникалык компетенцияларга ээ болуулары керек, керектүү көндүмдөрдүн бардыгынын болуусу шарт.

Коммуникативдик оюндун түрлөрүн өткөрүүнүн методикасы жана аларды уюштуруу төмөнкүлөрдөн турат:

- топко оюндун бардык эрежелерин жана маңызын түшүндүрүп берүү;
- зарыл болгон лингвистикалык, инструктивдик материалдарды бардык катышуучуларга жеткиликтүү берүү (жекече карточкалар, доскага үлгү катары сөздөрдү берүү ж.б.);
- топко көрсөтмө берүү;
- оюндун бир бөлүгүн көрсөтүп берүү;
- топ менен бирдикте таяныч материалдарын колдонуу;
- таяныч материалдарсыз топ менен оюн ишмердүүлүгүн ишке ашыруу;
- окутуучунун топ менен фронталдык пикир алышуусу, жалпы пикир алышуу (оюндан кийин);
- катышуучулардын иш-аракеттерин анализдөө.

Тажрыйба көрсөткөндөй, бардык 8 пунктту сактоо окутуунун алгачкы этабында зарыл болуп эсептелет. Андан ары кээ бир пункттарда сакталбайт. Катышуучулардын бири-бирине таасир этүүсү ар түрдүү болот: топтордо же кичи топтордо; аудиторияда эркин кыймылдоо, кезек менен катышуучулардын жооп берүүсү; топтун мүчөлөрү менен кезек менен баарлашуу, жекече тапшырмаларды аткарган катышуучулардын жоопторун угуу; вербалдык пикир алышуу; бардык топ үчүн (дубал гезит чыгаруу, коллаж жасоо, радио уктуруу жасоо ж.б).

Окутуучунун ролу оюнга чейинки жана оюндан кийинки этапта маанилүү болуп эсептелет. Оюн учурундагы этапта мугалим катышуучулардын иш-аракеттерине байкоо жүргүзүүсү керек.

Окутуучу керек болгон учурда гана кийлигиши керек антпесе окуучулардын эркиндигине жолтоо болот.

Коммуникативдик мамилелер шартында экинчи тилге үйрөтүүнүн методикасы, ыкмалары төмөнкү принциптерге таянышы зарыл:

- жагдайлык принциби;
- функционалдуулук;
- ой-жүгүртүү;
- жаңычылдык;
- өз алдынчалуулук.

Бул принциптердин коммуникативдик тапшырмаларды аткарууда колдонулушуна көз салып көрөлү:

1. турмуштук жагдайдан бир айтымды тандап алып, пикир алышуучуга сүрөттөп берүү керек. Топ пикир алышуунун контекстине жараша тиешелүү айтымды жооп катары кайтаруу керек.

Студенттер инсанга багыттап окутууга арналган тапшырмаларды өтө берилүү менен аткарышат. Окуу ишмердүүлүгү мында окуучулардын жеке керт башынан өткөргөн окуяларын айтып берүү, тилдик, грамматикалык каражаттарды колдонуу менен ишке ашат.

Бул өз кезегинде студенттер арасында көңүл бурууну, жагымдуу маанай түзүүнү шарттайт.

1. суроолорду түзүүдө көпчүлүк мугалимдер даяр үлгүсү, жообу бар суроолорду даярдашат. Бул болсо окуучулардын кызыгуусун жаратпайт. Андан көрө суроолорду сурамжылоо, анкета, бири-биринен интервью алуу иретинде түзүү кызыктуу болот. Суроо түзүүгө машыгуу менен түрдүү көнүгүүлөрдү колдонуу жакшы натыйжа берет.

2. Ар бир окуучу адамдын сүрөтү тартылган кагазды алып, ага ысым ыйгарып, этиштин баштапкы формасы менен анын хоббисин, эмне менен алектенерин айтып берет.

3. Коммуникативдик грамматика тилдик каражаттарды вариативдүү колдонууну шарттайт. Оюнчулардан тиешелүү карточкаларга жай, суроолуу, илептүү сүйлөмдөрдү жазууну сунушташат.

4. Карточкаларда сөз айкаштары, жайында алектенүүчү иштердин түрлөрү жазылган. Мында түрдүү интерпретациялар пайда болот.

5. “Бөлмөдөгү талаштар” (оюнда 2 катышуучу болот).

Катышуучулардын ар бири өз бөлмөсүнүн планын тартышат (алар бири-биринин сүрөттөрүн көрбөш керек), ошондой эле бош квадрат тартылат, оюндун жүрүшүндө боштук «эмеректер» менен толтурушат. Мында буюмдардын аталыштары алдын ала сүйлөшүлүп алып, бөлмөгө жайгаштырылат. Этап менен бөлмөнү жайгаштыруу жүрөт, суроо бири-бирине берилет. Эгер жайгаштыруу менен макул болбосо, анда ал суроо берүү укугунан ажырап, жооп берүүчү позицияга өтөт. Бөлмөдө эмеректи туура жайгаштырган оюнчу жеңишке жетишет (квадратты).

6. “Интервью”.

Тапшырма. Досторуңар менен сүйлөшүп, төмөнкү нерселерди аныктагыла:

а) 25-декабрда эмне иш кылдың эле?;

б) өткөн жумада кандай кызыктуу окуя болду;

Досторуңар менен пикир алышуу учурунда сылык болгула, алардын сөздөрүн бөлүп алсаңар кечирим сурагыла, суроо бергиле, баарлашуунун аягында рахмат айтууну унутпагыла. Таблицага баарлашуунун жыйынтыгын киргизип, керек болгон учурда комментарий берүү керек.

Каралган иштердин түрлөрү өз ойлорундун пайда болушуна, өз идеяларыңдын жаралышына өбөлгө болот, бул болсо өз кезегинде коммуникативдик компетенциянын милдеттерин аткарууга шарт түзөт.

Коммуникативдик-багытталган тапшырмалар грамматикалык эрежелерди тандоодо, аткарууда окуучулардын кызыгуусун жаратат. Тапшырманын темасы, кайсы бир маанилүү маселени талкуулоо, түрдүү оюндар студенттердин ички мотивациясын калыптандырат. Төмөндө студенттерге кыргыз тилин деңгээлдер боюнча үйрөтүү боюнча жана коммуникативдик компетенттүүлүктөрүн ишке ашыруу максатында өтүлгөн сабактардан бир мисал келтирдик.

Текст кырдаалды түзүүдө эң башкы курал болоору шексиз. Текст тилдик каражаттарды функционалдаштырууга өбөлгө болот. Диалогдук кептин өнүгүүсүнө аңгемелешүү жардам берет. Аңгемелешүү ой козгоочу жана жооп кайтаруучу репликалардын негизинде түзүлөт. Салттуу түрдө педагог аңгемелешүүгө окуучуларды тартат, алардын жигердүүлүгүн ойготот. Мындай аңгемелешүүдөгү кызыктуу ыкма-тыным менен окутуу.

Төмөндө студенттердин, т.а. болочоктогу башталгыч мектептин мугалимдеринин класстан тышкаркы сабакты өтүүсү үчүн **автордук тексттин** иштелмеси сунушталды.

Сабактын темасы: “Таш жана көпөлөк” тексти боюнча иштөө.

Кептик тема: Достук деген сен үчүн.....

Сабактын максаты, күтүлүүчү натыйжалар:

Сабактан күтүлүүчү натыйжалар:	
Тилдик: Каармандардын мүнөздөрүн сүрөттөө, боло турган окуяны, көрүнүштү келер чакта айта билүү (сын атооч, этиштин чак категориясы)	
Кепте этиштин чак категориясын туура колдоно билүү. Башкы каармандардын иш-аракеттерин сүрөттөй билүү.	“Таш жана көпөлөк” текстинин негизинде өз сөздүк корун байытуу, күнүмдүк турмушта, кепте колдонуу, башкалардын кепте кетирген каталарын оңдоо.
Окуу: интонация менен туура, так, көркөм окуу жана берилген	өз пикирин окулган текст боюнча айтып бере алат.

суроолорго жооп берүү.	
Угуу: Тексттин мазмунун түшүнөт. Сүйлөмдү айтылыш максатына карата кандай сүйлөм экендигин айырмалай алат.	“Тыным менен окуу” техникасы мугалимди гана угуу эмес, бири-бирин угууну да калыптандырат.
Сүйлөө: суроолор аркылуу сүйлөм түзө алат, уктурулган текст аркылуу өз эмоциясын билдире алат.	Ар бир студент текст боюнча өз пикирин айта алат, “Таш жана көпөлөк” текстиндеги башкы каармандарды мүнөздөп бере алат.
Жазуу: “Сен үчүн достук деген эмне?” деген темага эссе жазуу.	Буга чейин алынган орфографиялык билимдерге таянуу менен эссе жаза алат.
Социо- маданий:	
Жупта иштөөнү жана башкалардын сөзүн уга билүүнү үйрөнүү	өз ара жана курчап турган адамдар менен мамиле түзүүнү үйрөнүү

Сабактын жүрүшү:

Мугалимдин ишмердүүлүгү	Студенттердин ишмердүүлүгү
<p>1. Сабактын киришүү бөлүгү: Максаты айтылат: Биз бүгүн силер менен “Таш жана көпөлөк” текстин окуйбуз. Биз каармандарды сүрөттөйбүз жана тынымдан кийин окуя кандай өнүгөөрүн болжолдоп айтып беребиз.</p>	
<p>2. “Сыйкырдуу калпак” оюну. Мында атын атабай туруп, түшүндүрүп бере турган сөздөр катылган.</p>	<p>Студенттер калпактан сөздөрдү алып, аларга аныктама беришет. Мисалы: канат, көпөлөк, достук, турмуш, гүлдөр, окуя, учуу, жер, шыбыр, аңгемелешүү, саламдашуу, балык, чаян.</p>
<p>3. Текст “Таш менен көпөлөк”. Бул текст эмне жөнүндө болоорун ойлонуп туруп, калпактагы</p>	<p>Студенттер текст эмне жөнүндө болоору тууралуу жазышат (3мин.). жуп-жупта, топто бири-</p>

сөздөрдү пайдаланып туруп жазгыла. (3 мин.) – 5-10 сүйлөм	бирине окуп беришет.
4. Текстти тыным менен окуу. 5. Студенттер текстти окуп беришет).	Студенттер текстти тыным менен окушат жана суроолорго жооп беришет. (студенттер достукту сүрөттөп берүүдө достук, таш менен көпөлөктү сүрөттөгөн этиш, сын атооч сөздөрдү табышат).
6. Эссе жазуу. “Сен үчүн достук...” деген темада (5мин) эссе жазышат. Критерийлер: 8-10 сүйлөм 1упай Тексттеги уланмалуулук 3 упай Теманын толук түрдө ачылуусу 3.упай Сабаттуулук 3 упай.	Студенттер 5 мүнөттүн ичинде эссе жазышып, алгач жупта, андан кийин топто бири-бирине окуп беришет.
7. Тексттеги окуя кандай өнүккөнүнө көңүл буруңуздар: таш менен көпөлөк тууралуу окуя кандай өнүгөт?	Сөздөр менен айтымдарды түзүшөт.
8. Баалоо	Жогорудагы критерийлерге таянуу менен бири-бирин баалашат.
9. Үй тапшырмасы	Диалог түзүшөт

1) Чакыруу баскычы:

- Силер кандай ойлойсунар, «Таш менен көпөлөк» деген аталыштагы текст эмне жөнүндө болушу мүмкүн? Тексттин мазмунун түзгөн 3-4 сүйлөм жазгыла.

-жупта өз оюңарды талкуулагыла.

- ким өз оюн билдирет?

2) *Текстти тыным менен окуйбуз жана ар бир тынымды талкуулайбыз.*

Сураныч, алдыга кетпейбиз.

3) текстти тыным менен окуу жана ар бир тынымды талкуулоо.

Таш менен көпөлөк.

Таш бул жерде кокусунан пайда болду. Буга чейин ал жолдо түбөлүк эч нерседен капары жок кайдыгер жаткан эле. Анын тынчтыгын эч нерсе бузалбастай эле. Ысык болобу, суук болобу ага баары бир эле. Ал үшүгөндү,

тердегенди, курсагы ачканды билчү эмес. Мына канча күндөн бери жүк ташуучу унаа менен шинанын бурчунда саякаттап жүргөн. Бирок бир күнү мындай окуя болду....

1 тынымга суроолор.

- *Ташка кандай сезимдер жат эле?*
- *Эмне менен саякаттап жүрдү эле?*
- *Ташты кандай окуя күтүп турду деп ойлойсуңар?*

–Ооо! Бизге жаңы тургун келген го, - деп гүлдөр чурулдашты- Кош келиңиз! Аиий, бизде мындай эч качан болгон эмес. Абдан чоң жана бозумтук экен өңү. Такыр унчукпаганына караганда акылдуу болсо керек. Эч нерсе эмес, достошобуз деп ойлойбуз. Биздейлер менен кимдин гана достошкучу келбесин. Бизди сүйбөй коюу мүмкүн эмес!

-Аиий, өтө кызык!...- Көпөлөк нектарын эсинен чыгара Ташты тигиле тиктеп турду. – бул ташпы, ооба чын эле таш экен. Аябай катуу, бекем экен... мен эч качан таштардын бирөөнү сүйүп же ыйлаганын көргөн эмесмин. Буларга баары бир эмеспи. Булардын жашоосу боексуз, кызыксыз болсо керек...бир жерде эле жатышат. Аларды эч нерсе кызыктырбайт. Мен алардын досу бар жогун да билбейм. Байкуштар жапжалгыз... Мен бул таш менен достошпосом. Жок дегенде бул дүйнөдө бир таштын досу болуп, кубансын.

-Бул дагы ким болуп кетти? – үстүндө учуп жүргөн көпөлөктү таш жактыра бербей жаман көзү менен карады. – Кайдан көрдүм эле мен муну.. Аа, эстедим! Бул өтө кыска жашайт эмеспи. Көз ачып-жумгуча эле жок болот. Кызык, бул өзүнүн кыска өмүрүндө эмнени көрөт болду экен?

(тексттин II бөлүмүн таратып берүү)

- Таш кайда жатып калды?
- Ташты көрүп көпөлөк эмне деп ойлodu?
- Көпөлөк эмне деп ойлонду?
- Таш көпөлөктү көрүп эмне деп ойлонду?

Күндүн бир жолу чыгышы? Бир күн батыш? Күлкү келээрлик нерсе. Ушу да болобу? Мен көптү өз башыман өткөрдүм...Мен миллиард жолу күндүн батканын, таңдын атканын көрдүм. Бул жерде эч нерсе жокто мен бар болчумун. Ооба, бардыгы эсимде...

- Салам! Мен көпөлөкмүн. Кел достошобуз.

Таш күтүлбөгөн сунушка «селт» этип чоочуп кетти. Бул үн кайдан чыкты десе калдыраган канатынан күн көрүнүп көпөлөк турат.

-Достошолу дейсиңби? – таш ойлонуп калды. – Мен эч качан эч ким менен достошуп көргөн эмесмин. Ал кандайча болот?

-Дос болгон өтө сонун да!- Көпөлөк ташка канатын жая коно калды. – Биз күн сайын көрүшөбүз , ар нерсени сүйлөшөбүз, бири-бирибизге түрдүү окуяларды айтып беребиз. Сен мага кайда болгонунду, эмне көргөнүңдү айтып бересиң. Мен болсо кандай сонун гүлдүү талааларды көргөнүмдү, кандай ширелүү нектар ичкенимди айтып берем. Мен сенин, сен менин жашоом менен жашап көрөбүз. Мурда такыр болуп көрбөгөн сезимдерге ээ болосуң. А мен болсо дүйнөнү сенин көзүн менен тааныйм, мурда болуп көрбөгөн жерлер тууралуу угам... Макулсуңбу?

– Мага мурда мындай сунушту эч ким кылган эмес. Көрөлү, макул.

Ошентип алардын достугу башталды.

Күндөрдүн бир күнүндө күндүн нуру гүлдөрдүн таажысын кызартканда, таңкы жел туманды таратканда айдоо жерди шыбыш аралады. Ал шыбырашкан гүлдөр, тикенектер, чөптөр эле. Чегирткелер, көпөлөктөр, аарылар шыбырашып атты. «Таш ыйлап атат...». Таш чындыгында эле ыйлап аткан эле.

(тексттин III бөлүгүн таратып берүү)

- Көпөлөк үчүн достук эмне?
- Мындан ары окуя кандай өнүгөт деп ойлойсуңар?
- Эмне үчүн таш ыйлады деп ойлойсуңар?
- Ошентип көпөлөк ойгонгон жок...

Жай да өттү. Күз келди. Шалбаада бир да жан таштын үн катканын көргөн жок. Ал ушунчалык досун жоктоп кайгырды дейсиң, башкалардын саламын да алик албай калды.

Ал кичинекей кыз жыпжылуу колуна алганда да солк этпеди. Кыз аны жуунчу жайда самын, щетка менен жууп жатканда да таң калбады. Суу астына коралл аралап, сүнгүп кирип, түрдүү ажайып нерселерди көргөндө да таң калбады.

Бир мүнөт дагы көпөлөк тууралуу ойлонбой тура албады. Акыры суу түбүнө түшүп, балыктардын курчоосунда калганда, оттой күлгүн чаян өз жайына кеткенде, күтүүсүздөн өзүнчө: «Салам! Мен - ташмын. Келгиле достошобуз»-, деди.

- **Рефлексия**

- Таш менен көпөлөк кантип достошуп калды? (этиштерди табышат)
- Таш башында кандай эле?
- Көпөлөк менен достошкондон кийин таш кандай болуп калды?

- Окуя кантип өнүккөнүнө көңүл бургула: таш менен көпөлөктүн иш-аракети. Айтымдарды түзгүлө

1. Эмненин үстүндө жатат? _____
2. Эмнесиз эле жашачу эле? _____
3. Ким менен саякаттачу эле? _____
4. Эмнени жасачу эле? _____
5. Каякка туш болду? _____
6. Унчукпайт (кто) _____
7. Кимге тигилди? _____
8. Эмнеге кызыкпайт? _____
9. Кимге эмнени айтты? _____
10. Эмнеге тийди? _____

- **Эссе жазуу**“Сен үчүн достук ...?” (5 мин)

Баалоо критерийлери:

8-10 сүйлөм	1 упай
Тексттеги уланмалуулук	3 упай
Теманын толук ачылып берилиши	3 упай
Сабаттуулук	3 упай

Баалоо. Эми жогоруда иштелип чыккан баалоо критерийи менен бири-бириңерди баалагыла.

- **Үйгө тапшырма:** Төмөнкү болжолдуу кырдаалдык жагдайлар боюнча диалог түзгүлө:

- 1) Сен эң жакын досунду досторун менен тааныштыргың келип жатат (билимди баалоого ылайык 8-10 сүйлөм).

Бакта сейилдеп жүрүп, классташыңды жолуктуруп калдың дейли, эми аны группалашыңа тааныштыруу кырдаалын түз.

Бул ыкма аркылуу студенттердин жагдайга жараша кептик ишмердүүлүктүн түрлөрүн, көндүмдөрүн, билим жана билгичтиктерин өнүктүрүүгө шарт түзөбүз.

Үчүнчү бап боюнча корутунду

Биз үчүнчү бапта кыргыз тилин өздөштүрүү деңгээлдери боюнча окутуунун методикасына кеңири токтолдук. Бакалавр даражасындагы студенттерге кыргыз тилин деңгээлдер боюнча окутуунун алгылыктуу методдорун ишке ашырууну максат кылып койдук. Кыргыз тилин окутуунун азыркы абалына изилдөө жүргүзүп, бул жаатта изилдөө жүргүзгөн окумуштуулардын эмгектерин анализдедик. Кыргыз тилин окутуу боюнча практикалык сабактарды уюштуруунун технологияларын салыштырдык.

Жогорку окуу жайында студенттердин тилди колдоно билүү деңгээли жогорудагыдай аныкталгандан кийин, мамлекеттик тил мыйзамын турмушка ашыруу максатында негизги дидактикалык жана психологиялык принциптерди жетекке алып, бөлүнгөн сааттардын көлөмүн эске алуу менен окутуунун максатын (тилдин кийинки колдоно билүү деңгээлдерине жетүү), мазмунун (кийинки деңгээлде көрсөтүлгөн коммуникативдик чөйрөлөрдү тейлөө үчүн керектүү лексикалык, грамматикалык материалды өздөштүрүү жана бул деңгээлге мүнөздүү болгон билгичтиктер менен көндүмдөрдү калыптандыруу) жана окутуу методун (тилди маектешүү, пикир алышуу каражаты катары колдонуу үчүн коммуникативдик метод ылайыктуу деп табылган) туура аныктоо маселеси келип чыгат.

Кыргыз билим берүү академиясында 2014-ж. Республикабыздын окуу орус, өзбек, тажик тилдеринде жүргүзүлгөн жалпы билим берүүчү мектептердин 1-11-класстарында кыргыз тилин үйрөтүүнүн предметтик стандартына токтолдук. Аталган стандартта Республиканын мектептеринде кыргыз тилин экинчи тил катары үйрөтүүнү өркүндөтүүнүн концепциясындагы (2012-ж.) урунттуу жоболор эске алынган.

Тилди деңгээлдер боюнча үйрөтүүнүн ар бир баскычтарына аныктама бердик. Дүйнөлүк практикада иштелип чыккан тилдерди окутуу методикасы, анын ичинде тилди колдоно билүү деңгээлдеринин шкаласы кыргыз тилин деңгээлдер боюнча окутуу методикасына толугу менен дал келет деп айтуудан алыспыз. Ошону менен бирге, алардын тажрыйбасы, табылгалары терең окуп-үйрөнүүгө жана колдонууга татыктуу экендигин да тана албайбыз. Ошентсе да, бакалавр даражасындагы студенттерге кыргыз тилин деңгээлдер боюнча үйрөтүүнү ишке ашырууга багытталган бир катар сабактардын технологияларын сунуштадык.

ЖАЛПЫ ЖЫЙЫНТЫКТАР ЖАНА СУНУШТАР

Изилдөөнүн максаты бакалавр даражасындагы студенттерге кыргыз тилин деңгээлдер боюнча окутууда оптималдуу ыкмаларды, жолдорду, каражаттарды табууга жана аларды тажрыйбада текшерип, натыйжалууларын практикага сунуштоого багытталган.

Диссертацияда мына ушул максатты ишке ашыруу менен изилдөөбүздөн төмөнкүдөй *жалпы жыйынтыктарды* чыгардык:

ЖЫЙЫНТЫКТАР

- Теоретикалык булактарды изилдөө аркылуу бакалавр даражасындагы студенттерди кыргыз тилине деңгээлдер боюнча окутуунун негиздери системалаштырылып, аныкталды. Алар үзгүлтүксүз түрдө ишмердүүлүк менен байланышкан. Анткени тил үйрөнүүчүлөр менен колдонуучулар белгилүү бир шарттарда, тиешелүү чөйрөдө «социалдык ишмердүүлүктүн субъекти» болот. Ошол эле мезгилде тилге ээ болуунун белгилүү деңгээлдери аныктала электиги, иштеле электиги аныкталды жана лингводидакттардын дагы кенен эмгектенүүсүн талап кылат.

Бакалавр даражасындагы студенттерди кыргыз тилине деңгээлдер боюнча окутуунун методикасын түзүү үчүн коммуникативдик компетенциянын көрсөткүчтөрү менен критерийлерин иштеп чыгуу зарыл. Бул процесстин

түрдүү чөйрөдө иерархиялык түрдө өнүгүү системасын кабыл алуу, кептик түзүлүштөрдү өздөштүрүү үчүн, б.а., кептик ишмердүүлүктүн «түшүнүү», «сүйлөө» сыяктуу түрлөрү «тилге ээ болуунун деңгээлдери: жалпы шкала» деп аталган европалык тилдик портфели негиз болду.

Бул системаны функционалдаштыруу үчүн төмөнкү педагогикалык шарттар керек: сунушталган методикага ээ болгон окутуучу, ушул методика менен окутулуучу студенттер, максаттуу компонент, өзүнө жумушчу программаны, деңгээлдерге ээ болууну көздөгөн дидактикалык материалдарды камтуусу керек; тилди деңгээлдер боюнча окутууга методикалык жактан багыттаган, окуу процессин уюштурган активдүүлүк, окуу материалын минималдаштыруу, көрсөтмөлүүлүк, системалуулук, илимийлүүлүк принциптерин дыкаттык менен сактоо аркылуу инновациялык формалар, салттуу окутууну колдонуу, сактоо да максатка ылайыктуу болот.

Билим, билгичтик, көндүмдөрдүн диапазон, тактык, өз ара аракеттешүү, байланыштуулукту камтыган диагностикалык-жыйынтыктоочу компоненттер иштелип чыгуусу керек. Ушул илимий-методикалык ишмердүүлүк комплекс бакалавр даражасындагы студенттерге кыргыз тилин (B1,B2) деңгээлдер боюнча окутуунун деңгээлдик методикасын калыптандырууну шарттайт жана түзүлүштүк-мазмундук схемалуу педагогикалык моделди түзүүгө жардам берет.

Окуутунун каражаты шкалада көрсөтүлгөн ниеттерге шайкеш келүүсү зарыл жана шкаладагы коммуникативдик тилдик компетенцияга дал келүүсү керек (б.а. тигил же бул кеп ишмердүүлүгүн документте көрсөтүлгөн боюнча аткарылышы керек).

Сунушталган методиканын эффективдүүлүгүн эксперименталдык жактан текшерүү бакалавр даражасындагы студенттерге кыргыз тилин деңгээлдер боюнча коммуникативдик тилдик өнүгүүсүнүн динамикалууулугун көрсөттү.

ПРАКТИКАЛЫК СУНУШТАР

- - ЖОЖдордогу кыргыз тилин окутуу процессинде:

- - квалификацияны жогорулатуу курстарында, атайын курстарда изилдөөнүн материалдарын колдонуу;
- - изилдөөнүн материалдарын кыргыз тилин деңгээлдер боюнча окутууну калыптандырууда окуу куралдарынын, окуу колдонмолорунун авторлорунун эмгектери менен бирдикте колдонууну сунуш кылабыз.
- Окуу программасындагы бакалавр даражасындагы студенттерди кыргыз тилине деңгээлдер боюнча үйрөтүүгө жардам берген электрондук китептерди түзүү, интернетке киргизүү;
- Бакалавр даражасындагы студенттерди кыргыз тилине деңгээлдер боюнча үйрөткөн окутуучулар үчүн методикалык колдонмолорду кеңири чыгаруу кажет.

Биздин бакалавр даражасындагы студенттерди кыргыз тилине деңгээлдер боюнча үйрөтүүгө багытталган окуу-методикалык материалдарды колдонуу менен заманбап сабактын иштелмелерин окутуучуларга үлгү катары иштеп чыгуу керек. Демек, тема дагы да тереңдетилет деген ойдобуз.

Пайдаланылган адабияттар

1. Абдувалиев И. Садыков Т. Азыркы кыргыз тили: Морфология. Жогорку окуу жайларынын филол. фак. студенттери үчүн окуу китеп. – Б.: «Айбек» фирмасы, 1997. – 296 б.
2. Абдулдаев Э. Азыркы кыргыз тили: Фонетика. Орфоэпия. Графика жана орфография. Лексикология жана фразеология. – Б.: Кыргызстан, 1998. – 256 б.
3. Абдулдаев Э., Супрун Е. А. Тилдин жана жазуунун келип чыгышы. – Фрунзе: Мектеп, 1965. – 87 б.
4. Абдыкул Жапар. Синтаксический строй кыргызского языка. Ч. 1: Учеб. для вузов. – Б.: Мектеп, 1991. – 431 с.
5. Абдыкул Жапар. Синтаксический строй кыргызского языка. Ч. 2: Учеб. для вузов. – Б.: Мектеп, 1991. – 352 с.
6. Абдыраева Э. К., Алаева С. А., Рысбаев С. Кыргыз тили. Окутуу орус тилинде жүргүзүлгөн орто мектептердин 2-классы үчүн окуу китеби. – Б.: Педагогика, 1999.
7. Абылаева Н., Ибрагимов С., Сарылбекова З. Кыргыз тили: Окутуу орус тилинде жүргүзүлгөн мектептердин 11-классы үчүн окуу китеби. – Б.: Технология, Мамлекеттик тил жана энциклопедия борбору, 2002. – 252 б.
8. Андрушко С. Я. Методика обучения устноречевой коммуникативной деятельности на ситуативной основе в группах углубленного изучения английского языка: - Дис. ... кан. пед. наук: 13.00.02. – Одесса, 1990. - 194 с.
9. Аникина М. Н. Начинаем изучать русский. Лестница. Практикум. – 2-е изд., стереотип. – М.: Русский язык, 2004. – 260 с.
10. Ахматов Т., Аширбаев Т. Иш кагаздары. Мамлекеттик тилде иш жүргүзүү. – Б.: Мамлекеттик тил жана энциклопедия борбору. 2001. – 344 б.
11. Аширбаев Т. Кыргыз тилинин стилистикасы: (Стилистиканын жалпы маселелери): Жогорку окуу жайларынын студенттери үчүн окуу китеби. – Б.-Ош: Кыргызстан, 2000. – 122 б.

12. Байкова Л. С. Теория и практика коммуникативного обучения русскому языку в национальном вузе: Автореф. дис. ... д-ра пед. наук: 13.00.02. – М. 1985. – 38 с.
13. Батманов И. А. Методика преподавания киргизского языка русским // Методика преподавания киргизского языка в русскоязычных учебных заведениях. – Б.: КРСУ, 2000.
14. Батманов И. А. Части речи в киргизском языке. – Фрунзе: Киргизгосиздат, 1936. – 48 с.
15. Бекджанова Р. Б., Орузбаева Б. О., Хван Р. П. Разговорник русско-киргизский = Кыргызча-орусча сүйлөшмө. – Ф.: КСЭ, 1988. – 384 б.
16. Берман И. М., Бухбиндер В. А. Речевая ситуация и ситуативная направленность упражнений // Научно-методическая конференция по вопросам обучения иностранным языкам в высшей школе. М., 1967.
17. Бим И. Л. Методика обучения иностранным языкам как наука и проблемы школьного учебника (опыт системно-структурного описания). — М.: Русский язык, 1977. – 262 с.
18. Биялиев А. Кыргыз адабий тили жана анын адабий нормасы. – Б., 2002. – 192 б.
19. Биялиев А. Кыргыз диалектологиясы (окуу китеби ЖОЖдор үчүн). – Б.: ИИМОП, КМУУ, 2000, - 100 б.
20. Биялиев К. А. Кыргыз тили: Жогорку окуу жайларындагы башка улуттардын студенттери үчүн окуу китеби. – Б.: КРСУ, 2002. – 272 б.
21. Биялиев К. А. Кыргыз тилин экинчи тил катары үйрөтүүдө грамматикалык материалды берүү маселеси тууралуу / Кыргыз-Түрк «Манас» университети. Коомдук илимдер журналы. 2004. – №12. – 85-90-бб.
22. Биялиев К. А. ЖОЖдордо кыргыз тилин экинчи тил катары окутууда кеп ишмердигинин продукциялык түрлөрүнө үйрөтүү маселеси тууралуу // Вестник Кыргызско-Российского Славянского университета, 2004. – Т. 4. – №2. – С. 95-101.
23. Биялиев К. А. ЖОЖдордо кыргыз тилин экинчи тил катары окутууда

- лексикалык минимумду түзүү маселеси тууралуу // Вестник Кыргызско-Российского Славянского университета, 2004. – Т. 4. – №3. – С. 63-70.
24. Биялиев К. А. ЖОЖдордо кыргыз тилин экинчи тил катары үйрөтүүдө окуу жана угуп түшүнүү ыгын билүү жана аларга машыгууну өнүктүрүү маселеси тууралуу // Вестник Кыргызско-Российского Славянского университета, 2004. – Т. 4. – №3. – С. 71-76.
25. Васильев И. А. Лингвистические основы обучения киргизскому произношению в русской аудитории // Методика преподавания киргизского языка в русскоязычных учебных заведениях. – Б.: КРСУ, 2000.
26. Васильева М. И. Формирование коммуникативных умений в процессе усвоения лексической полисемии иностранными студентами-филологами: - Дис. ... кан. пед. наук: 13.00.02. – Л., 1985. – 240 с.
27. Верещагин Е. М. Психологическая и методическая характеристика двуязычия (билингвизм). — М., 1969.
28. Верещагин Е. М. Психология двуязычия и преподавания русского языка иностранцам // Психологические вопросы обучения иностранцев русскому языку. - М.: Русский язык, 1972.
29. Верещагин Е. М., Костомаров В. Г. Язык и культура. Лингвострановедение и преподавание русского языка как иностранного. - 3-е изд., перераб. и доп. – М.: Русский язык, 1983. – 269 с.
30. Вишневская К. Лингводидактическое обоснование системы обучения рецептивным видам речевой деятельности с использованием ТСО: (на материале обучения рус. яз. в неяз. вузах ПНР) : - Дис. ... кан. пед. наук: 13.00.02. – М., 1984. – 127 с.
31. Воловик А. В. Коммуникативный подход к обучению иностранным языкам: (Из опыта зарубежной методики): - Дис. ... кан. пед. наук.: 13.00.02. – М., 1988. – 207 с.
32. Всеволодова М. В. Основания практической функционально-коммуникативной грамматики русского языка // Языковая системность при

- коммуникативном обучении /Под ред. О.А. Лаптевой, Н.А. Лобановой, Н.И. Формановской. – М.: Русский язык, 1988, с. 26-36.
33. Вятютнев М. Н. Теория учебника русского языка как иностранного. (Метод основы). - М.: Русский язык, 1984. – 144 с.
34. Галеева М. М., Журавлева Л. С., Нахабина М. М., Протасова Т. Н., Шипицо Л. В. Старт – 1. Учебник русского языка для подготовительных факультетов вузов СССР. Вводный и элементарный курсы. Книга для студента. – М.: Рус. яз., 1986.
35. Гальперин П. Я., Запорожец А. В., Эльконин Д. Б. Проблемы формирования знаний и умений у школьников и новые методы обучения в школе. — «Вопросы психологии», 1963, М» 5.
36. Ганелин Ш. И. Дидактический принцип сознательности. — М.: Изд-во АПН РСФСР, 1961. – 223 с.
37. Гасанова П. М-А. Теоретические основы обучения чтению студентов-филологов на базе функциональной грамматики: - Дис. ... док. пед. наук: 13.00.02. – М., 1991. – 535 с.
38. Гасина А. А. Разговорный английский для начинающих. – М.: Арис-пресс, 2003. – 288 с.
39. Гегечкори Л. Ш. Основы методики интенсивного обучения взрослых устной речи на иностранном языке (на материале французского языка): Автореф. дис. ... д-ра пед. наук 13.00.02. – М., 1977. – 41 с.
40. Гиниатуллин И. А. К вопросу о методическом содержании понятия «речевая ситуация» // Вопросы филологии и методики обучения иностранным языкам. Свердловск, 1969, вып. 3.
41. Гмурман В. Е. Принцип дидактики // Учительская газета. 1938. 7-9 июня.
42. Горн А. Г., Мамбеткалиев С., Токтоналиев К. Т. Кыргыз тилин тез үйрөтүү: Жаңы окуй баштаган студенттер ж-а эр жеткендер үчүн. – Интенсивный курс киргизского языка: Начал. период для студентов и взрослого населения. – Б.: Мектеп, 1991. – 112 б.

- 43.Городилова Г. Г. Психологический аспект индивидуальной работы // Психологические вопросы обучения иностранцев русскому языку. - М., 1972.
- 44.Гохлернер М. М. Понятие «единица усвоения» при обучении грамматическим явлениям иностранного языка // Психология грамматики. М., 1968.
- 45.Грамматика киргизского литературного языка. Ч. 1. Фонетика и морфология. – Фрунзе: Илим. – 1987. – 402 с.
- 46.Гришелева Н. М. Коммуникативно ориентированная работа над лексикой в процессе формирования диалогического общения: (нем. яз. языковой вуз): - Дис. ... кан. пед. наук: 13.00.02. – М., 1987. – 276 с.
- 47.Гулакян Б. С. Лингвистическое обоснование типового учебного фонетико-орфоэпического материала. – Рус. Яз. в нац. Школе. 1986, №10, с.11.
- 48.Гумбольдт В. О различии строения человеческих языков и его влиянии на духовное развитие человеческого рода // Звегинцев В. А. Хрестоматия по истории языкознания XIX-XX веков. – М., 1956. – С. 68-86.
- 49.Давлетов С., Кудайбергенов С. Азыркы кыргыз тили: Морфология. Жогорку окуу жайларынын филология фак. студенттери үчүн окуу китеби. – Ф.: Мектеп, 1980, - 236 б.
- 50.Дадиани Л. И. Оптимизация обучения английскому языку на первом этапе неязыкового вуза: (на базе адаптивной системы и релаксопедии): - Дис. ... кан. пед. наук: 13.00.02. – Киев, 1987. – 207 с.
- 51.Дергачева Г. И., Кузина О. С., Малашенко Н. М. и др. Методика преподавания русского языка как иностранного на начальном этапе. 2-изд., перераб. и доп. – М.: Русский язык, 1986. – 239 с.
- 52.Добаев К. Д. Теоретические основы обучения лексике кыргызского языка в русскоязычной начальной школе: Дис. ... д-ра пед. наук: 13.00.02 / Иссык-Кульский гос. ун-т им. К. Тыныстанова. – Каракол, 1999. – 336 с.

53. Друцев Э. С. Социально-коммуникативный подход к формированию содержания и методов обучения связной русской речи в национальной школе: - Дис. ... д-ра пед. наук.: 13.00.02. – М., 1991. – 42 с.
54. Дуйшеев Ж. Интонация простого повествовательного предложения в современном киргизском литературном языке. Автореф. дис. ... канд. филол. наук. – Фрунзе, 1980 – 25 с.
55. Дуйшеев Ж. Мектепте көркөм окуунун методикасы. – Б., 2005. – 223 б.
56. Дуйшеев Ж. Сүйлөө маданияты жана стилистикасы. 1-бөлүм. – Б., 2005. – 199 б.
57. Дуйшеев Ж. Сүйлөө маданияты жана стилистикасы. 2-бөлүм. – Б., 2005. – 191 б.
58. Дыйканов К. Имя существительное в киргизском языке /АН Респ. Кыргызстан, Ин-т языка и л-ры. – Фрунзе, 1955. – 104 с.
59. Дыйканов К. Кыргыз тили таблица түрүндө. – Алматы: Экспресс-печать, Кайнар, 1989. – 393 б.
60. Дыйканова Ч. К., Сулайманова Л. С., Төлөкова Э. Т. Кыргыз тилин үйрөнөбүз. Мы изучаем киргизский язык. - Б., 1997. – 280 б.
61. Евгеньева А. П. и др. Словарь синонимов русского языка. Т. 1., Т.2., - М., 1970, 1971.
62. Жалилов А. Азыркы кыргыз тили: I бөлүк: Тил илиминен маалымат, фонетика, графика, орфография, лексикология. – Б.: Кыргызстан, 1996. – 232 б.
63. Жапаров А. Кыргыз тилинин синтаксиси. – Фрунзе: Мектеп, 1979. – 324 б.
64. Жапаров Н. Р. Мамлекеттик тил – Государственный язык: Ч. 1: первый уровень. – Б., 2005. – 308 с.
65. Жапаров Ш. Азыркы кыргыз тилиндеги синонимдер. - Фрунзе: Мектеп, 1971. – 64 б.
66. Жапаров Ш. Кыргыз адам аттарынын сөздүгү. – Фрунзе: Мектеп, 1979. – 463 б.

67. Жапаров Ш., Сейдакматов К. Кыргыз тилинин синонимдер сөздүгү. – Фрунзе, Илим, 1984. – 468 б.
68. Жусаев Ж., Каныбекова А., Карабекова А. Кыргыз тили: Учеб. для русск. групп вузов страны и самостоятельно изучающих гос. язык Кырг. Респ. – Б.: Шам, 2002. – 320 с.
69. Закон Кыргызской ССР “О государственном языке Киргизской ССР” от 23 сентября 1989 г.
70. Заневский Я. Л. Лингводидактические основы обучения русскому языку как иностранному научных работников: (Принципы, языковое содержание обучения, этапы и виды речевой деятельности): Дис. ... д-ра пед. наук: 13.00.02. – Белосток, 1983. – 295 с.
71. Заневский Я. Л. Лингводидактические основы обучения русскому языку как иностранному научных работников: (Принципы, языковое содержание обучения, этапы и виды речевой деятельности): Автореф. дис. ... д-ра пед. наук: 13.00.02. – М., 1984. – 43 с.
72. Зарубина Н. Д. Методика обучения связной речи. - М.: Русский язык, 1977. – 47 с.
73. Захарова О. В. Сопоставительная грамматика русского и кыргызского языков. Морфология. – Фрунзе: Мектеп, 1965. – 159 с.
74. Звегинцев В. А. Язык как фактор компьютерной революции// Научно-техническая информация. - М., 1985. Серия 2.
75. Звегинцев В. А. Предложение и его отношение к языку и речи. - М.: Изд-во Моск. ун-та, 1976. – 307 с.
76. Звегинцев В. А. Теоретическая и прикладная лингвистика. – М.: Просвещение, 1968. – 338 с.
77. Звегинцев В. А. Язык и лингвистическая теория. - М.: Изд-во Моск. ун-та, 1973. – 248 с.
78. Зимняя И. А. О смысловом восприятии речи // Психологические вопросы обучения иностранному языку. - М., 1970.

79. Зимняя И. А. Психология обучения иностранным языкам в школе. – М.: Просвещение, 1991. - 219 с.
80. Зимняя И. А. Психология обучения неродному языку. - М., 1989.
81. Зимняя И. А. Речевой механизм в схеме порождения речи (применительно к задачам обучения иностранным языкам) // Психологические и психолингвистические проблемы владения и овладения языком. М., 1969.
82. Зимняя И. А. Речь и речевая деятельность в ситуации вербального общения. — 9-я научно-методическая конференция «Речевая ситуативность в преподавании иностранных языков в специальном языковом вузе». Тезисы докладов. М., 1973.
83. Зимняя И. А., Леонтьев А. А. Психологические особенности начального овладения иностранным языком // Вопросы обучения русскому языку иностранцев на начальном этапе. М., 1971.
84. Золотова Г. А. О коммуникативной значимости синтаксических единиц // Языковая системность при коммуникативном обучении /Под ред. О. А. Лаптевой, Н. А. Лобановой, Н. И. Формановской. – М.: Русский язык, 1988, с. 5-17.
85. Зотеева И. Н. Характер межпредметных связей и их реализация в обучении иностранному языку в средней школе (на мат. фр. яз.): - Дис. ... канд. пед. наук: 13.00.02. – М., 1989. – 212 с.
86. Ибрагимов С. Кыргыз тили. Окутуу орус тилинде жүргүзүлгөн мектептердин 8-классы үчүн окуу китеби. - Б.: Педагогика, 1999. – 136.
87. Ибрагимов С. Кыргыз тилинин синтаксиси. – Б.: Кыргыз Мамлекеттик Пед. Университети, 2001. - 186 б.
88. Ибрагимов С. Мамлекеттик тилди жогорку окуу жайларында окутуунун типтүү программасы. – Б., 2004. – 74 б.
89. Ибрагимов С. Тил илиминин негиздери. (Жогорку окуу жайларынын студенттери үчүн.) – Б.: Раритет Инфо, 2000. – 172 б.
90. Ильясов И. И., Рябова Т. В. Концепция управления усвоением и обучение иностранному языку // Актуальные проблемы психологии речи и

- психологии обучения языку. Под ред. А. А. Леонтьева и Т. В. Рябовой. М., 1970.
91. Иманалиев С., Үсөналиев С. Кыргыз тилинин справочниги. Тил илими, лексика, фонетика, морфология, орфография, жазуу, синтаксис боюнча. – Фрунзе: Мектеп, 1979. – 156 б.
92. Иманов А. Кыргыз тили (жогорку окуу жайларында сырттан окуган студенттер үчүн) – Б.; 1990. – 280 б.
93. Иманов А. Кыргыз тилинин синтаксиси. – Б.: 1995, - 390 б.
94. Иманов А., Сапарбаев А. Кыргыз тилинин синтаксиси. – Фрунзе: Мектеп, 1988. – 344 б.
95. Исаев Д., Осмонова Ж., Жапаров Ш., Коңкобаев К. Кыргыз тилинин омонимдер сөздүгү. - Фрунзе: Илим, 1969.
96. Исследование речевого мышления в психолингвистике. - М., 1965.
97. Ительсон Л. Б. Проблемы современной психологии учения. М.: Знание, 1970.
98. Казанский Н. Г. Основы советской педагогики. Принцип обучения. - Л., 1948.
99. Кайдалова А. И., Калинина И. К. Современная русская орфография. Изд. 2-е, испр. Учеб. пособие для вузов по специальности «Журналистика». – М.: Высшая школа, 1973. – 287 с.
100. Каменецкая В. Г., Каменецкая И. Г. Русское слово. Учебник для пятого класса киргизской школы. Часть первая. – Фрунзе: Мектеп, 1990. – 256 с.
101. Каменецкая В. Г., Каменецкая Н. Г. Русское слово. Книга для чтения в пятом классе киргизской школы. Часть вторая. – Фрунзе: Мектеп, 1989. – 254 с.
102. Камянова Т. ENGLISH. Практический курс английского языка. – М.: Изд-во «Славянский дом книги», 2003. – 384 с.

103. Капинос В. И. Работа по развитию речи учащихся в свете теории речевой деятельности. – Русский язык в национальной школе, 1978, №4, с.59.
104. Капитонова Т. И., Щукин А. Н. Современные методы обучения русскому языку иностранцев. Изд. 2-е, перераб. и доп. – М.: Русский язык, 1987. – 231 с.
105. Карасаев Х. Өздөштүрүлгөн сөздөр. – Фрунзе: Кыргыз Совет Энциклопедиясынын Башкы редакциясы, 1986. – 423 б.
106. Карасаев Х. Кыргыз тилинин орфографиялык сөздүгү. – Фрунзе: Кыргыз Совет Энциклопедиясынын Башкы редакциясы, 1983. – 576 б.
107. Карасаев Х. Накыл сөздөр. – Фрунзе: Кыргызстан, 1982. - 336 б., 1987. – 344 б.
108. Карасаев Х., Батманов И. А. Орусча-кыргызча сөздүк. – Казан, 1938.
109. Карасаев Х., Шукуров Ж., Юдахин К. К. Орусча-кыргызча сөздүк. Москва, 1944, 1957.
110. Касымова Б. и др. Изучаем кыргызский язык. – Фрунзе: Мектеп, 1991. – 222 с.
111. Керимбекова Р. А. Башка улуттар үчүн кыргыз тили окуу китебин түзүүнүн лингводидактикалык негиздери: Пед. илимдеринин канд. ... дис. авторефераты: 13.00.02. – Бишкек, 2007. – 23 б.
112. Кириллова Е. П. Ситуативный характер устной речи и средства создания ситуации в учебном процессе // Труды Тбил ин-та ин. яз. 1964, т. 7.
113. Китайгородская Г. А. Система интенсивного краткосрочного обучения иностранных языкам /метод активизации возможностей личности и коллектива: Автореф. дис. ... д-ра пед. наук. /АПН СССР. НИИ содержания и методов обучения. – М., 1987. – 33 с.
114. Клементьева Т. Б. Повторяем времена английского глагола: Учеб. пособие. – Киев, 1994. – 207 с.
115. Клычникова З. И. Психологические особенности обучения чтению на иностранных языках. - М.: Просвещение, 1983. - 207 с.

116. Кодухов В. И. Общее языкознание. – М., 1974.
117. Кодухов В. И. Функции языка и речи и функциональная грамматика // Языковая системность при коммуникативном обучении / Под ред. О. А. Лаптевой, Н. А. Лобановой, Н. И. Формановской. – М.: Русский язык, 1988, с. 17-26.
118. Кожина М. Н. К основам функциональной стилистики. – Пермь: Кн. изд-во, 1968. – 251 с.
119. Кожина М. Н. Стилистика русского языка. - М.: Просвещение, 1977. – 222 с.
120. Кокорина С. И. Проблемы описания грамматики русского языка как иностранного. – М.: Изд-во МГУ, 1982. – 131 с.
121. Колшанский Г. В. Коммуникативная функция и структура языка. – М.: Наука, 1984. – 176 с.
122. Колшанский Г. В. Логика и структура языка. – М.: Высшая школа, 1965. – 240 с.
123. Колшанский Г. В. О понятии глубинной и поверхностной структуры в языке // Глубинные и поверхностные структуры в языке. – М., 1972.
124. Колшанский Г. В. Паралингвистика. - М.: Наука, 1974. – 81 с.
125. Комков И. Ф. Методика преподавания иностранных языков: Учебное пособие для институтов и факультетов иностранных языков. – Минск, Высш. школа, 1979. – 352 С.
126. Коровин Ф. Г., Чонбашев К. С. Русский язык. Синтаксис. Учебник для XI класса киргизской средней школы. Изд. 2, перераб., доп. – Фрунзе: Мектеп, 1991. – 175 с.
127. Коршунова Я. Б. Ситуация и узус речи // Страноведение и преподавание русского языка иностранцам. – М., 1972.
128. Костомаров В. Г., Митрофанова О. Д. Методическое руководство для преподавателей русского языка иностранцам. 4-е изд., испр. – М.: Русский язык, 1988. – 157 с.

129. Кравченко О. Ф., Ярмолюк А. В. 516 упражнений по грамматике английского языка (с грамматическими пояснениями для школьников). – М.: Лист, 1999. – 384 с.
130. Кравченко О. Ф., Ярмолюк А. В. 516 упражнений по грамматике английского языка (ключи к упражнениям). – Изд. 2-е, исправл. – М.: Лист, 2000. – 160 с.
131. Краевский В. В. Метод обучения в дидактике и методике обучения языку// Русский язык в национальной школе. – 1970. № 6.
132. Красикова В. В., Хмельницкая Н. Л. Русская речь. Учебник для 3 класса кыргызской школы. Изд. 4, переработанное. - Б.: Кыргызстан, 1996. – 320с.
133. Краткий толковый словарь русского языка / Под ред. В. В. Розановой. – М.: 1978.
134. Кудайбергенов С. Кыргыз тилинде этиштин жасалышы. – Фрунзе: Мектеп, 1979.
135. Кудайбергенов С. Кыргыз тилиндеги сөз өзгөртүү системасы. – Фрунзе: Кыргызокуупедмамбас, 1957. – 120 б.
136. Кудайбергенов С. Подражательные слова в киргизском языке. – Фрунзе, 1957.
137. Кудрявцева Т. С. К созданию теории учебного текста: текстовый минимум // Текст, контекст, подтекст. - М., 1988.
138. Кудрявцева Т. С. Учебный текст как объект лингводидактического описания. – Болгарская русистика, 1985, №5, с. 16-24.
139. Кузин Ф. А. Кандидатская диссертация. Методика написания, правила оформления и порядок защиты. – М.: Ось, 1998. – 208 с.
140. Култаева Ү. Б. Кыргыз тилин бөтөн тил катары окутуу методикасы. – Б.: 2003. – 200 б.
141. Кыргыз адабий тилинин грамматикасы. 1-бөлүк. Фонетика жана морфология. – Фрунзе: Илим, 1980. – 532 б.

142. Кыргыз адабий тилинин грамматикасы. Морфология. – Фрунзе: Кыргызокуупедмамбас, 1964.
143. Кыргыз тилинин грамматикасы. – Фрунзе: Мектеп, 1973 – 247 б.
144. Кыргыз тилинин жазуу эрежелери: Жаңы редакциясы. – Б.: Мамлекеттик тил жана энциклопедия борбору. – 2002. – 32 б.
145. Кыргыз тилинин программасы: Окуу орус тилинде жүргүзүлгөн мектептердин I-VIII класстары үчүн. - Б., 1991.
146. Кыргыз тилинин программасы: Орус мектептеринин III-VIII класстары үчүн. – Фрунзе: Мектеп, 1978. – 15 б.
147. Кыргыз тилинин түшүндүрмө сөздүгү/ Ред. Э. Абдулдаев, Д. Исаев. – Фрунзе: Мектеп, 1969. – 775 б.
148. Кыргыз тилинин түшүндүрмө сөздүгү: 2 томдук / Кырг. ССР И.А., Тил жана адабият ин-ту:/ Ред. Э. Абдулдаев, Д. Исаев. – Фрунзе, 1984.
149. Кыргыз тилинин фразеологиялык сөздүгү. Ф.: Илим, 1980. – 324 б.
150. Кыскараева Г., Токтоналиев К., Өмүрзаков К. Аскерге чакырылуучулар үчүн кыргызча-орусча тил ачар – Кыргызско-русский разговорник для призывников. – Б.: Мектеп, 1991. – 128 б.
151. Ладо Р. Обучение иностранному языку // Методика преподавания иностранных языков за рубежом. - М.: Прогресс, 1967. – с. 52-84.
152. Леонтьев А. А. Использование текстов для обучения русскому языку иностранцев // Психолингвистика и обучение русскому языку нерусских. - М., 1977.
153. Леонтьев А. А. К определению речевой ситуации. — 9-я научно-методическая конференция «Речевая ситуация в преподавании иностранных языков в специальном языковом вузе». Тезисы докладов. М., 1973.
154. Леонтьев А. А. Некоторые проблемы обучения русскому языку как иностранному. - М.: Изд-во МГУ, 1970. – 87 с.
155. Леонтьев А. А. О речевой ситуации и принципе речевых действий. — Русский язык за рубежом, 1968, № 2.

156. Леонтьев А. А. Психолингвистические единицы и порождение речевого высказывания. – М.: Наука, 1969. – 307 с.
157. Леонтьев А. А. Психология общения. – Тарту: Тарт. ун-т, 1974. – 219 с.
158. Леонтьев А. А. Язык, речь, речевая деятельность. М.: Просвещение, 1969. – 214 с.
159. Леонтьев А. А., Утес С. Новые тенденции в психологии и педагогике и их значение для методики преподавания русского языка: VI Международный конгресс МАПРЯЛ. Основной секционный доклад. Будапешт, 1986.
160. Леонтьев А. Н. Общее понятие о деятельности // Основы теории речевой деятельности. М.: Наука, 1974. – С. 5-21
161. Лингвистический энциклопедический словарь /Гл. ред. В. Н. Ярцева, - М.: Сов. энциклопедия, 1990. – 685 с.
162. Ломтев Т. П. Язык и речь// Вестник МГУ, Филология, журналистика. 1961. - №4, - С. 65-70.
163. Лосева М. Как строится текст. - М.: Просвещение, 1980. – 96 с.
164. Лурия А. Р. Язык и сознание. - М.: Изд-во МГУ, 1979. – 319 с.
165. Львов М. Р. Основы теории речи: Учеб. пособие для студ. высш. пед. учеб. заведений. – М.: Академия, 2000. – 248 с.
166. Львов М. Р. Словарь антонимов русского языка. – М.: Русский язык, 1948. – 381 с.
167. Ляховицкий М. В. Методика преподавания иностранных языков. – М.: Высш. школа, 1981. – 159 с.
168. Максимов В. И. Еще раз о грамматической теории и практике обучения языку // Вопросы языкознания 1980, №1.
169. Мамлекеттик тил боюнча расмий материалдардын жыйнагы /Кыргыз жана орус тилдеринде/ - Б.: Бийиктик, 2005. – 48 б.

170. Мамытов Ж., Атакишиева М. Кыргыз тили. Окутуу орус тилинде жүргүзүлгөн мектептердин 7-классы үчүн окуу китеби. - Б.: Кыргызстан, 1996.
171. Мамытов Ж., Кулумбаева З. Азыркы кыргыз тили: Лексикология. - - Фрунзе: Мектеп, 1971.
172. Маразыков Т. С. Кыргыз тилинде текстти интеграциялоочу лингвистикалык каражаттар. – Б.: Бийиктик, 2005. – 166 б.
173. Маразыков Т. С. Текст таануу жана анын айрым маселелери. – Б.: Бийиктик, 2005. – 144 б.
174. Маразыков Т. С. Экстралингвистикалык факторлордун тексттеги интеграциясы. – Б.: Бийиктик, 2005. – 167 б.
175. Матецкая Е. И. Учебно-речевые ситуации в обучении иностранным языкам. — Иностранные языки в школе, 1974, № 6.
176. Медынский Е. Н. О принципах советской дидактики // Советская педагогика. 1937. № 5-6.
177. Методика (Зарубежному преподавателю русского языка) / Под ред. Леонтьева А. А., Королевой Г. А. 3-изд., испр. - М., 1982.
178. Методика преподавания русского языка в национальной средней школе. - Л., 1986.
179. Методика преподавания русского языка в национальной школе. Под ред. Н.З. Бакеевой, З.П. Даунене. - Л., 1986.
180. Методика развития речи на уроках русского языка /Под ред. Ладыжинской Т. А. - М., 1980.
181. Миловидов В. А. Подготовка к TOEFL. – М.: Рольф, 2000. – 416 с.
182. Миролубов А. А. История отечественной методики обучения иностранным языкам. – М.: Ступени, Инфра – М, 2002. – 448 с.
183. Миролубов А.А. История развития методики обучения иностранным языкам в СССР. Автореф. дис. ... д-ра пед. наук: 13.00.02. – М., 1973.
184. Митрофанова О. Д., Костомаров В. Г. и др. Методика преподавания русского языка как иностранного. – М.: Русский язык, 1990. – 269 с.

185. Михайлова О. Э. Общая методика обучения иностранным языкам на специальных факультетах педагогических институтов. — М., 1975. — 218 с.
186. Михалкина И. В. Коммуникативное и языковое содержание обучения профессиональному общению специалистов в области внешнеэкономических связей: Автореф. дис. ... канд. пед. наук: 13.00.02. — М., 1994. — 21 с.
187. Мусабекова У.Е. Формирование новой языковой идентичности в условиях модернизации казахстанского общества // Диалог языков, культур и религий – приоритетная тенденция развития и углубления сотрудничества народов в XXI веке: Материалы Семинара-совещания. — М.: ИПК МГЛУ «Рема», 2009. — 154 с. (С.137-143).
188. Мусаев С. Ж. Текст: прагматика, структура. — Б., 2000. — 206 б.
189. Мусаев С. Ж. Тесттин коммуникативдик структурасы. ДД. — Б., 2000. — 338 б.
190. Мусницкая Е.В. 100 вопросов к себе и ученику: Книга для учителя. — М., 1996. — 259 с.
191. Мэкки В. Отбор // Проблемы отбора учебного материала / Под ред. Вятютнева М.Н. — М., 1971.
192. Нанаев К. Т. Кыргыз тили. Медик-студенттер жана медицина кызматкерлери үчүн окуу китеби. — Б.: Шам, 1996. — 288 б.
193. Оганесян С. С. Лингводидактические основы создания и использования аудиовизуальных средств обучения русскому языку в национальной школе: (на материале школ с арм. яз. обучения) : - Дис. ... док. пед. наук: 13.00.02. — М., 1985. — 382 с.
194. Орузбаева Б. О. Кыргызский язык: Краткий грамматический очерк. — Б.: Илим, 1998. — 72 с.
195. Орузбаева Б. О. Лингвистикалык терминдердин орусча-кыргызча сөздүгү. — Ф.: Илим. 1972.
196. Орузбаева Б. О., Хван Р. П. Самоучитель кыргызского языка. — Б.: Гл. ред. кырг. энцикл., 1993. — 144 с.

197. Орусбаев А. Кыргызская акцентуация. – Фрунзе, 1974. – 111 с.
198. Орусбаев А. О., Токтоналиев К. Т. Кыргыз тилинин фонетикасы боюнча изилдөө. – Б.: Илим, 1991. – 226 б.
199. Орфоэпический словарь русского языка / Под ред. Р. И. Аванесова. – М., 1983.
200. Осмонкулов А. Эне тилин окутуунун тарыхынан. – Фрунзе: Мектеп, 1983. – 224 б.
201. Основы методики обучения устной речи на иностранном языке / Под ред. В. А. Бухбиндера. – Киев, 1980.
202. Өмүралиева С., Кундузакова С. А. Изучаем кыргызский язык. Учебное пособие для начинающих. Часть I. – Б.: Алтынай, 1993. – 116 с.
203. Өмүралиева С., Кундузакова С. А. Изучаем кыргызский язык. Учебное пособие для начинающих. Часть II. – Б.: Алтынай, 1993. – 108 с.
204. Пассов Е. И. Основы коммуникативной методики обучения иноязычному общению. - М., 1989.
205. Пассов Е. И. Основы методики обучения иностранным языкам. – М., 1977.
206. Пассов Е. И. Ситуация, тема, социальный контакт. — «Иностранные языки в школе», 1975, № 1. – с. 53-58.
207. Постановление Правительства Кыргызской Республики от 21 апреля 1992 года № 180 "Об утверждении Типовой инструкции по ведению делопроизводства в местных Советах народных депутатов, местных государственных администрациях, министерствах, государственных комитетах, административных ведомствах, государственных, кооперативных и общественных организациях, учреждениях, на предприятиях республики Кыргызстан".
208. Постановление Правительства Кыргызской Республики от 27 октября 1989 года №288 "О мерах по реализации Закона Кыргызской ССР "О государственном языке Кыргызской ССР".

209. Предпороговый (базовый) уровень. Русский язык. Повседневное общение / Рук. проекта Е. М. Степанова. – М., 2002. – 82 с.
210. Программа интенсивного курса обучения киргизскому языку для взрослого некоренного населения и студентов вузов / Сост.: Горн А. Г., Мамбеткалиев С., Токтоналиев К. Т. – Б.: Мектеп, 1991. – 25 с.
211. Программа по киргизскому языку для преподавателей курсов и самостоятельного изучения (с примерным лексическим минимумом). Сост.: Абдулдаев Э., Абдулдаева А. – Б.: Мектеп, 1992. – 78 с.
212. Программа по русскому языку для 1,5-2- месячных курсов повышения квалификации зарубежных преподавателей. /Сост.: Метс Н. А. и др. – изд. 2-е, перераб. – М.: Русский язык. 1985. – 38 с.
213. Национальная Программа развития государственного языка и совершенствования языковой политики в Кыргызской Республике на 2014-2020 годы
214. Программа по русскому языку для краткосрочных курсов /Сост.: Дорофеева Г. М. и др. – М.: Русский язык, 1978. – 56 с.
215. Рахимова М. Р., Абдыкеримова М. А., Курбанова Н. У. Педагогиканын теориясы, системасы жана технологиясы. Окуу куралы. – Б.: ОсОО «Атлантикс», 2003. – 212 б.
216. Рахманов И. В. Очерк по истории методики преподавания новых западноевропейских иностранных языков. - М., 1947.
217. Розенталь Д.Э., Теленкова М.А. Словарь-справочник лингвистических терминов. – М.: Просвещение, 1976. – 543 с.
218. Русский язык: Энциклопедия. – М., 1979. - 431 с.
219. Рысбаев С. К. Окуу орус тилинде жүргүзүлгөн мектептерде кыргыз тилин окутуу маселелери. Мугалимдер үчүн усулдук колдонмо. – Б.: 2006. – 130 б.
220. Рысбаев С. К. Окуу орус тилинде жүргүзүлгөн мектептерде кыргыз тилин окутуу маселелери. Мугалимдер үчүн усулдук колдонмо. – Б., 2006. – 130 б.

221. Рысбаев С. К. Окуу орус тилинде жүргүзүлгөн мектептердин 1-4-класстарында кыргыз тилин окутууда окуучулардын маек кебин өстүрүү жолдору: Пед. илим. канд. ... дис. : 13.00.02 / Кыргыз билим берүү ин-ту. – Б., 1995. – 194 б.
222. Рысбаев С. К., Муратов А. Ж., Абдухамидова Б. А., Батыркулова А. Б. Орто мектепте кыргыз тилин жана адабиятын окутуу технологиялары. Илимий-иликтөөлөрдүн жыйнагы. 1-чыгарылышы. – Б., 2008. – 208 б.
223. Рысбаев С. К., Муратов А. Ж., Абдухамитова Б. А., Батыркулова А. Б. Орто мектепте кыргыз тилин жана адабиятын окутуу технологиялары. Илимий-иликтөөлөрдүн жыйнагы. – Бишкек, 2008. – 208 б.
224. Рысбаев С., Абылаева Н. Кыргыз тили. Учебник кыргызского языка для 4 класса русской школы. – Б.: Кыргызстан, 1995. – 100 с.
225. Рысбаев С., Акматова А. Кеп маданиятын өзбек мектептеринде окутуу. – Бишкек-Ош, 2002. – 132 б.
226. Садыков Т. Основы кыргызской фонологии и морфонологии. – Б., 1992.
227. Сапарбаев А. Синтаксистик окуунун негиздери. – Б.: «Кыргызстан-Сорос» фонду, 1997. – 248 б.
228. Сартбаев К. К. Классификация частей речи в киргизском языке. – Фрунзе: Илим, 1975.
229. Сарылбекова З. С. Коммуникативные основы обучения кыргызскому языку в старших (10-11) классах в школах с русским языком обучения: Автореф. дис. ... канд. пед. наук: 13.00.02. – Бишкек, 2007. – 25 с.
230. Сборник государственных образовательных стандартов высшего профессионального образования: - Ч. 2. /Сост.: Рыскулуева Ф. И. – Б., 2004. – 388 с.
231. Свиридов А.П. Введение в статистическую теорию обучения и контроля знаний. Часть I. Стандартизированные методы контроля знаний. – М., 1974. – 135 с.

232. Скребнев Ю. М. О разграничении и противоположении понятий «язык» и «речь» // Уч. зап. / Башкир. гос. ун-т. – 1964. – Вып. 15. Сер. Филол. Наук, №6. – С. 5-12.
233. Сулейменова Э.Д., Кадашева К.К., Аканова Д.Х. Анықтагыш: Қазақ тілі – Казахский язык: Учебный комплекс. – Алматы: ИД Жібек жолы, 1996. – 368 с.
234. Супрун А. Е. Лекции по теории речевой деятельности. Пособие для филол. фак. вузов. – Минск: Белорус. фонд Сороса, 1996. – 287 с.
235. Супрун А. Е., Скирдов В. Д., Ахматов Т. К. Грамматика русского языка. Синтаксис. Учебник для 8-9 классов киргизской школы. 2-изд. - Фрунзе: Мектеп, 1991. - 239 с.
236. Сыдыкова Д. А. Кыргызский разговорный язык. Учебное пособие для студентов. - Б., 1995. – 223 с.
237. Сегизбаева Н.К. Журнал “Вестник КРСУ”, 2018 г. Том 18, №5. – 84-86
238. Тагаев М. Д., Симонова О. Г. Русский язык. Учебник для 6 класса киргизской школы. Изд. 2, стереотипное. - Б.: Мектеп, 1992. - 223 с.
239. Типовая программа. - М., 1986.
240. Типовой тест по русскому языку как иностранному. Первый сертификационный уровень. Общее владение. Второй вариант / Андришина Н. П., Битехтина Г. А., Владимирова Т. Е., Клобукова Л. П. и др. – М. – СПб.: ЦМО МГУ – Златоуст, – 2006. – 79 с.
241. Тургамбаева А. С., Усекова А. А. Кыргыз тили: Жогорку окуу жайларындагы баштоочу топтордун студенттери үчүн окуу китеби. – Б.: Учкун, 2004. – 264 б.
242. Указ Президента Кыргызской Республики от 20 сентября 2000 г. № 268 “О программе развития государственного языка Кыргызской Республики на 2000 - 2010 годы”.
243. Хмельницкая Н. А., Биялиев А. Орусча-кыргызча фразеологиялык сөздүк. – Фрунзе: Мектеп, 1977. – 203 б.

244. Шанский Н. М. Русский язык. Лексика. Словообразование. - М.: Просвещение, 1975. – 239 с.
245. Шанский Н. М., Боброва Т. А. Этимологический словарь русского языка. – М., 1994.
246. Шубин Э. П. Языковая коммуникация и обучение иностранным языкам. – М.: Просвещение, 1972. – 351 с.
247. Щерба Л. В. Преподавание иностранных языков в средней школе. Общие вопросы методики. – М.: Высшая школа, 1947. – 112 с.
248. Щукин А. Н. Методика преподавания русского языка как иностранного: Учеб. пособие для вузов. – М.: Высшая школа, 2003. – 334 с.
249. Языковая системность при коммуникативном обучении: Сб. статей / Под ред. Лаптевой О. А., Лобановой Н. А., Формановской Н. И. – М.: Русский язык, 1988. – 163 с.
250. Яценко И. И. Влияние принципов и приемов проблемного обучения на восприятие художественного текста иностранными студентами-нефилологами: (продвинутый этап): - Дис. ... кан. пед. наук: 13.00.02. – М., 1989. – 233 с.

Тиркемелер:

А-1 Жан сактоо деңгээли

Текст алдындагы тапшырмалар:

Текст алдындагы тапшырмалар:

1.Тексттин анын темасы мазмуну тууралуу эмне кабар берет? Текст эмне жөнүндө деп ойлойсуңар?

2. Силердин жоромолуңар туура чыктыбы?

2-тапшырма. «Үй-бүлө» деген тексти окуп чыккыла.

Үй-бүлө

Мен силерге кызыктуу жолугушуу жөнүндө айтып бергим келет. Менин сүйүктүү күчүгүм бар эле, ал биздин үй-бүлөбүздүн эрмеги болчу. Бирок, тилекке каршы ал күндөрдүн биринде жоголуп кетти.

Үй-бүлөбүз биригип издөөгө чыктык, бирок күчүктүн изи да, жыты да табылган жок. Мен аябай кайгырып, күн сайын күчүгүм жоголгон сейил бактан үмүтүмдү үзбөй карай берчүмүн. Арадан жарым жыл өттү.

Күндөрдүн биринде, мен жакшы көргөн күчүгүмдү сейил бактан көрүп калдым. Абдан сүйүнүп чуркап барсам, ал бир бейтааныш жигит менен ойноп жатыптыр. Атынан чакырсам, мага жакындап мени жыттагылап баштады. Бирок бейтааныш жигит жанымга келип, - Бул менин итим, сиз кимсиз? – деди.

- Жок, бул менин итим, көрдүнүзбү, мен чакырсам келди, – дедим мен. Бири-бирибизди карап калдык. Жигит да, мен да эч кимибиз итти бергибиз келбей жатты.

- Макул, анда, мен сизге итти берем, эгерде сиз мени менен таанышсаңыз, – деди ал.

- Сиздин атыңыз ким?

- Менин атым Назира. – Сиздикичи?

- Менин атым Талант.

- Эртең жолуксак, кандай дейсиз?

- Сиз, мага таанышсам, итти берем дебедиңизби?

- Ооба, бирок, мен сизди жакшы тааныбаймын да, ошондуктан эртең да жолуксак, балким берем, – деди Талант.

- Мен ойлонуп көрөйүн – дедим.

Ошентип, биз күн сайын жолугуп калдык. Азыркы учурда биз бактылуу үй-бүлөбүз, ошол күчүк - чоң ит болду. Итибиз биздин үй-бүлөбүздүн эрмеги, анткени ал бизди тааныштырган эле ...

Сөздүк

арадан жарым жыл өттү – так прошло полгода
бейтааныш жигит – незнакомый парень
кандай дейсиз – как вы думаете
күндөрдүн биринде - однажды
тилекке каршы – к сожалению
эрмеги эле - забава

3-тапшырма. Сүйлөмдөрдү бүтүргүлө.

- 1) Мен силерге кызыктуу жолугушуу жөнүндө
- 2) Менин сүйүктүү күчүгүм бар эле, ал
- 3) Эгерде Назира күчүгүн жоготпосо, анда
- 4) Күндөрдүн биринде, ал
- 5) Бирок бейтааныш жигит жаныма келип,
- 6) Эгерде сиз мени менен таанышсаңыз, анда ...
- 7) Эртең жолуксак, анда ...
- 8) Азыркы учурда биз
- 9) Итибиз биздин үй бүлөбүздүн эрмеги, анткени ал бизди

4-тапшырма. Аңгемени окугула жана андагы негизги ой кайсы бөлүгүндө - башында, ортосунда же аягында экенин белгилегиле.

1-тапшырма. Сүйлөмдөргө көп чекиттин ордуна ылайыктуу сөздөрдү жазгыла.

... .. кызыктуу жолугушуу жөнүндө айтып бергим келет. ..., ... таанышсам, итти берем дебедиңизби. Жок, бул итим, көрдүңүзбү. Үй-бүлөбүздүн ...эле.

Пайдалануучу сөздөр: Сиз, мында, мага, тигил, алар, бул, силерге, менде, менин, эрмеги.

А-2 – босогого чейинки деңгээл

1. Текст алдындагы тапшырмалар:

Төмөнкү сөздөрдү берген мааниси боюнча сөздүктөн карап чечмелегиле:

түгөйлөр	айлана-чөйрө	тууган-урук
мамиле	өмүрлүк жар	деңгээл
сый-урмат	сүйүү	басмырлоо

1. Төмөнкү сөздөргө маанилеш сөздөрдү тапкыла:

назик	ой-пикир	басмырлоо
сыпайылык	урук	кош көңүл
өмүр	курбу-курдаш	сезимтал

2. Төмөнкү сөздөргө синоним сөздөрдү тапкыла:

бекем	жогорку	акы
сыңдоо	маани	сый

3. Төмөнкү айтымдарды кандай түшүнөсүнөр. Сөздүк менен карап жообуңарды текшерип көргүлө жана бул сөздөргө мисал келтиргиле:

Бекем мамиле, сый-урмат, өмүрлүк жар, адамдын акысы, маани берүү, жүрүм-турум, таман алды, баалуулуктарды басмырлоо, курбу-курдаш.

II. Текст алдындагы тапшырмалар:

Тексттин темасы анын мазмуну тууралуу эмне тууралуу кабар берет? Текст эмне жөнүндө деп ойлойсуңар?

2. Текстти окуп чыккыла. Текст эмне жөнүндө болот деп ойлойсуңар?

- а) Жашоо жөнүндө;
- б) Жаратылыш жөнүндө;
- в) Достук жөнүндө;
- г) Жубайлар ортосундагы мамиле жөнүндө;

В1- деңгээли

Тилди эркин колдоно билүү деңгээли

Б-1 – босоголук деңгээл

3. Текст алдындагы тапшырмалар:

Төмөнкү сөздөрдү берген мааниси боюнча сөздүктөн карап чечмелегиле:

Таң супа салганда, карды тоюу, фолиант, сырдаш, чабарман, топук кылуу, карапайым, тилектеш

2. Төмөнкү айтымдарды кандай түшүнөсүңөр?

Кармаган жеринен кан чыгарган, этибарына албоо, көз алдында өтгү, бейиштин төрү.

4. Сөз жасоо элементтери боюнча сөздөрдөрдүн берген маанисин чечмелегиле. Сөздүк аркылуу текшергиле.

Урук, уруу башчылары, тынчсыздануу, жаш аялмет

5. Текстти окуп чыккыла. Курманжан датка тууралуу эмне билесиңер?

Курманжандын табышмагы

Албууттанып аккан Ак-Буура аккан өрөөн бүтүндөй гүлгө оронуп, тулаңга жеткен чөп өсөт. Оштон чыга бергенде эле Жапалак айылы көрүндү. Малчылардын боз үйлөрү алыстан бойго жеткен кыз сымал көрүнөт. Алымбек жаратылыштын мындай кооз жеринде эс алууну каалап турганда артынан жигиттери жете келишти...

Боз үйлөрдөн чыккан караандар ажылдаган бөрү басарларын көздөн далдоого байлап жүрүштү. Урматтуу конокко бул көрүнүш жага бербей турганы белгилүү эмеспи..

Баргы уругунан чыккан Адигине уруусунун атактуу журт уруу башчысы Алымбекти айылдын баары жабыла тосуп чыгышты.

Ак сакал карыялар ийилүү менен салам айтып, монгуш уруусунун эң чоң, жасалгалуу боз үйүнө башташты. Бирок мейман боз үйлөрдү тегерете бир карап алып, чекерээктеги жупуну боз үйдү тандады. Анткени босогодон ары бир селкинин кирип кеткенин байкап калды, бек өзүнүн абалына өзү түшүнбөй ден-дароо болуп нестейди.

Үй ээси Маматбай башына конгон мындай бакыттан эс-мас болуп турду.

Жигиттер аттарды ээрлерин алып, жанаша турган боз үйлөргө кирип кетишти. Бек Маматбайдын босогосун аттап, төрдөн орун алды.

Уй мүйүз тартып бектин эки жагынан айылдын улуулары отурушту. Дасторконго дүйүм тамактар толо келди. Бек үй ичин сыдыра карап, жанагы жүрөктүн кылдарын серпип кеткен боз селкини таппай атты.

Үй ээси ызаат менен бектин ал-жайын, элдин эсендигин сурап отурду. Суроолорго жооп кайтарган бек да айылдын мал-жанынын амандыгын жооп катары сурап отурду. Сый тамак да желди. Бардыгы өз кезеги менен болуп жатты. Куш жаздыкка чалкалай жаткан бек элдин чарбачылык иштерин чечип берип жатты. Кантсин анан...Бек деген уруунун башчысы, ага эл түрдүү маселе, даты менен кайрылышат. Аксакал-көксакалдардын кеңеши, өзүнүн чечими менен маселелер өз ырааты менен чечилип жатты.

Бир убакта бир аксакал үн катты:

- Бегим! Айтканга дитим барбай жатат...Биздин урууда мындай уят иш эч качан болгон да эмес..

-Эмне болгон иш ал?-деп кызыккан бек суроо салды.

- Иш мындай болду. 3 жыл мурун ушул үйдүн ээси Маматбай кызын жоош уругунан чыккан Кулы-Сад дегенге күйөөгө берген.. Калыңды да катыра берген..

-Ии анан? Мунун эмнеси бар экен?

- Кызыгы Кулы-Сад аялына ээ болгон жок...

-Анда эмне, Маматбай аны алдап кеттиби?-деп бек Маматбайды жекире карады. Тике карай албай Маматбай эки колун бооруна алып:

- Жогун, бегим! Мен кызымды күйөөгө өз колум менен узаткам..
Жаалданган бек үй ичиндегилерди айланта карады.

- Бирок ал ошол эле күнү кайра үйгө баса берди..

- Түшүнүктүү! Күйөөсү кайрыдыбы атасына..

- Жок, бегим! Ал артынан келип кайра алып кетүү үчүн жалынып суранды.

-Анан?

- Ал өз күйөөсүнөн баш тартты!

-А сен эмне кылдың, атасы?

- Чачынан сүйрөп, камчы менен да сабадым. Эч жардам бербеди, бегим..

- Күйөөсүчү? Калыңды кайрып алдыбы?

- Калыңдан баш тартты. Калың эмес, жубайым керек дейт.

-Иш эмне болуп бүттү анан?

- Дагы эле бүтө элек, бегим..Кызым үйдө жүрөт, Кулы-Сад аялы жок жашап атат.

-Оо кудай! - деп жаалданган бек кыйкырды. – Ушундан соң эркек деп силерди ким айтат? Атасынын же күйөөсүнүн алы келбеген ал кандай кыз экен? Кудай болуп кетиптирби? Чакыргыла мында тез!

Сырттан: «Курманжан! Курманжан кайда? Бек келсин деп атат, тез мында»-деген үндөр угулду. Маматбай ыйлап, ичинен сызып атты, жаалданган бек эми сүйүктүү кызын аман коёбу?

Курманжанды алып келишти. Ыйбаа менен жүгүнүп кирген кыз босогого туруп калды. Бек нес боло түштү. Жанагы денени делбе кылган жүз.. Кыздын татына өңүн көргөн бек жумшара түштү.

- Сенсиңби, Курманжан деген эл тыйбас?

Төшүнө жая берген эки өрүм чачын жерге тийгизе кыз дагы бир ирет жүгүндү.

Бек мурутун чыйратты.

- Үч жылдан бери күйөөдөсүңбү ошондо? Бул чынбы? –деп сурады кыздан.

- Ооба, чын, үч жыл мурун мени күйөөгө беришкен,-деп жооп кайтарды кыз.

-Анда эмнеге элечек кийбейсиң?

-Анткени мен эч качан аял болгон эмесмин..

Аксакалдар баштарын чайкашты: мындай да уятсыз болобу!

- Аял деген өз күйөөсүнүн үйүндө болуусу керек,- деди бек, колундагы кымызды чайкап жатып. – Эмнеге салтка баш ийбейсиң? Салт эркекке баш ийүүнү талап кылат. Нике деген- ыйык нерсе.

-А эмне Кулы-Сад никеге ылайыктуу эркекпи?- деп тайманбай жооп берди кыз.

Аксакалдар эмне дээрин билбей калышты. Бек чакап кала жаздады.

-Эй, катын!-деди өктөм үн, менен.- Сен эркектин намысына шек келтирдиң. Эмне айтып жатканыңа түшүнүп жатасыңбы? Тилиң үчүн жооп бересиң.

-Түшүнүп турам, бегим, - деп жооп кайтарды Курманжан. – Кулы –Сад менден эки эсе улуу. Атам менен тең. Менин теңимби? Чоң атама тете..

-Буга атам күнөөлүү, калыңга 20кой, күмүш акча алган. Кудай жер жүзүндө башка өкүм жүргүзөт. Боз уландар элди душмандан сакташы керек, эр адам уул чоңойтуп, эрезеге жеткириши керек, карылар жаштарга акыл-насаат айтып, тарбиялайт. Бул мыйзамды адамдар бузса эмне болот? Боз уландар эл башкарып, картандар бала төрөшөбү...

-Ой-боой, - деп айгайлашты аксакалдар.

-Кулы-Сад өзү кары болсо да, жүрөгү жаш,-деди бек маашырлана.

-Бирок аттын аксагын көрүп туруп, чабарманды алыска ага мингизип жөнөтсө болобу? Керек болсо убагында күлүк болгон ат дагы карылыгы жетсе кашаң болот.

Аксакалдар нааразылана сакал астынан кызга карашты. Бек аппак тиштерин кашкайта күлдү, анын болуп, толуп турган убагы эле. Аксакалдардын сөзү ал үчүн эч маани бербейт эле.

Ал бирок үйлөнгөн. Бирок бул кыздын акылы аны таң калтырбай койгон жок...

-Бул тууралуу Кулы-Сад не дейт?

- Кудай адамдарга көрөрүнө көз берди, оң көзү менен жакшы нерсени, сол көзү менен жаман нерсени көрсүн деп...Кулы-Сад жаш кезинде оң көзүн жоготуп алган өңдүү...

Бектин күлкүсүнөн пияла да кыймылдады..

Үчүнчү күнү конок болгон соң бек айылда казылык иштерин жасай баштады. Көптөгөн иштердин арасынан ал Курманжан даткага азаттык берди. Эгер бек ишке киришсе кайсы гана маселе болбосун чечилет. Кулы-Сад маанайы чөгүп, 20койду алдына салып, өз айылына тартты. Ал эми күмүш акчаны ага бек өзү берди.

Кайгырба, кызыңдын кулак-мээси тынч болуусу үчүн мен сага мал берем. Элдин баары бектин бул ишине таң калып жатышты.

Эки айдан соң Гүлчө өзөнүнүн жээгине бай кербен келип түштү. Адыгене уруусунун башчысы, улуу Алымбек датка жапалак уруусунун Маматбайына кымбат баалуу белектерди берип жиберген эле. Кулдук урган кишилер, Курманжандын колун сурап келишти...

Той көпкө чейин созулду. Атагы алыска кетти. Ноокат, Кетмен-Төбө, Нарынга чейин аңыз болду. Кокон, Бухара, Кашкарга чейин угулду бул той...

Жомоктой эле болду го, чиркин бул жагы.

Бирок бул башталышы гана эле.

Тексттен кийинки тапшырмалар:

Курманжанды күнөөлөгөн жерди окуп чыккыла. Кыз өзүн кандай алып турду? Ал анын кандай мүнөзүнөн кабар берет?

1. Алымбек датканын мүнөзүн тексттен окуп аныктагыла.
2. Тике создөрдү кыйыр сөздөргө алмаштыруу менен текстти айтып бергиле.

Б-2 – босоголук алгалаган деңгээл

Боз үй

1. Текст алдындагы тапшырмалар:

Төмөнкү сөздөрдү берген мааниси боюнча сөздүктөн карап чечмелегиле:

2. Кош маани берүүсү боюнча сөздөрдү текшергиле:

Пайда болуу, кол өнөрчүлүк, кереге, босого, жүк, эпчи, улага, ээр токум, коломто, курмандык, көз тийүү, эволюция.

1. Төмөнкү зат атоочторго аныктама бергиле:

Турак-жай, искусство, боз үй, конструкция, сандык, кийиз, кереге, көздөн далдоо.

2. Сөздөргө морфологиялык мүнөздөмө бергиле:

Жашоо, тыкандык, тигилген.

Текст алдындагы тапшырмалар:

1.Текстти окуп чыккыла.

Кыргыздардын материалдык маданиятынын жаркын үлгүсү катары көчүп - конууга ылайыкташкан буюмдарынын бири- боз үй эсептелет.

Боз үй көчмөндөр архитектурасы жана элдик-кол өнөрчүлүктүн туу чокусу болуп эсептелет. Боз үй элдин көчмөн жашоосуна ыңгайлашкан: көчүп-конуп жүрүүгө, жол жүрүүгө өтө ыңгайлуу болгон.

Геродот мезгилинен бери бул бүктөлмө үй жашап келе жатат. Көп кылымдык эволюция боз үйдүн бир нече жолу формасынын өзгөрүүсүнө дуушар кылган. Кыргызда боз үйдүн кыпчак тиби кеңири жайылган жана калмак боз үйүнөн кескин айырмаланган.

Азыркы мезгилде жайлоону боз үйсүз элестетүү мүмкүн эмес, анын түндүгүнөн асман, жылдыз, булуттар көрүнүп турат. Боз үй чабандар арасында

өтө популярдуу, анткени боз үй алардын жаны менен бир болгон. Койдун жүнүнөн жасалган кийиз, чий ысыктан калкалап, сууктан тоскон.

Боз үйдүн сырткы жана ички жасалгасы анын функционалдык милдетине жараша өзгөрүп турган. Ири салтанат, тойлордо тигилген боз үйлөрдүн көлөмү чоң болгон.

Боз үйдүн түзүлүшү төмөнкүчө: уук, кереге тегерек формага ээ. Кереге канаттардан турат, ууктар түндүктү көтөрүп турат. Босого эшиктин кызматын аткарат. Эки тарабы чий менен каланып, кийиз менен чырмалат. Туурдук жабууларга түрдүү оюм-чийимдер түшүрүлөт.

Боз үйдүн ички жасалгасы да кызыгууну жаратат. Ал төрт бөлүктөн турат. «Төр» - боз үйдүн сыйлуу жери. Ал жерге кадырман карылар, сыйлуу коноктор орун алат. Төрдү катар сандыкка түрдүү кооз төшөктөр, жаздыктар жыйылат. Сол тарапка эр адамга тиешелүү буюм-тайымдар жыйылган. Ал эми «эпчи жакка» аялзатына тийиштүү буюмдар чий менен каланып жайгаштырылган. Ал эми улага жакка, сол тарапка эр адамдын ат жабдыктары тизилген. Чок ортого от жагылып, «коломто» деп аталат.

Боз үй менен кыргыздардын бүтүндөй өмүрү байланышкан. Боз үйдү кыргыздар көздүн карегиндей сакташкан. Жаңы боз үй көтөрүшкөндө, сөзсүз түрдө эл чакырып бата алышып, курмандык чалышкан жана түндүктөн ашыра ыргытып, ырымын жасашкан. Эски кийизди түйүп, ырым кылып, суук көздөн сактайт деп өөдө илишкен.

Көптөгөн музейлерде элдик кол өнөрчүлүктүн туу чокусу болгон боз үйлөр көрсөтмө катары эстелик болуп турат.

С деңгээли - тилди мыкты колдоно билүү деңгээли

С-1 - бийик деңгээл

Текст алдындагы тапшырмалар:

1. Төмөнкү сөздөрдү берген мааниси боюнча сөздүктөн карап чечмелегиле:

Уруу, жардануу, чабыш, жылкы чабуу, кара жанын карч уруу, чаң ызгытуу, эти кызуу, каарына калуу, шакаба кылуу, тукум улоо

2. Төмөнкү сөз айкаштарын мааниси боюнча туура келген кайсы фразеологизмдер менен алмаштырууга болот?

эстүү-баштуу, жарданып туруу, коңултак көлөч кийген, өлүк жеп улуган бөрүлөр, курман болуу

3. **Төмөнкү сөздөрдү колдонуп кыскача эссе жазгыла:**

кыз-келин, кемпир-чалдар, айыл чети, жалгыз атчан, жакшы кабар, четкерээк, курал-жарак, тытык кийим, тагдыр, эр

4. Эне тууралуу төрт сап ыр жазгыла, акындардын эне тууралуу жазган ырларын көркөм окугула

5. Дүйнөлүк жазуучулардын эне темасына арнап жазган чыгармаларынан мисал келтиргиле, алардан үзүндү окуп бергиле.

Энелердин эрдиги

1. Илгери, илгери эки эл тургай бир уруу бир урууну чаап, талап турган заманда жылкысын алдырган (уурдаткан) бир айылдан эстүү-баштуу атка минүүгө жараган эркектери жоо артынан жөнөп калышат. Абдан катуу чабыш болот.

Айылда калган кыз-келин, кемпир-чалдар «кудайлап» жол карап, айыл четине жарданып турушат. Аңгыча тээ алыстан чаң ызгытып келе жаткан жалгыз атчанды көрүшөт.

- Жакшылык болгой эле, жакшы кабар алып келе жаткан го! – дешет күткөндөр.

Алиги атчан жарданып тургандардын жанына келип, атынан ыргып түшөт да, четкерээк турган энесине башын калкалап:

- Апа, апкебай, куткара көр, мени! Кара жанымды араң алып чыктым. Жоо күчтүү болуп, жан коёр эмес! – дейт.

- Калгандар кайда, баары кырылдыбы?

- Жок, апа, согушуп жатышат. Көбү курман болду окшойт.

Атты кармагыла, - деди баланын энеси, бала төрөбөй эле, балээ төрөгөн экем. Шер төрөбөй, шор төрөгөн экем! Эне тизесин кучактап турган баласын төшкө түртүп:

- Мен келгенче айылдан кет, кечтим сендей баладан. Ак сүтүм урсун! – дейт.

Арданган эне чачын түйүп, баласынын тумагын баса киет, анын курал-жарагын алып, атка ыргып минет. Эти кызып, атырылып турган аргымак энени кайра жоо кеткен жакка алып учат.

Ал-күчтөн кетип турган айылдаштары: «Балбай, Балбай» -деп күйөөсүнүн атынан ураан айтып келген энени көрүшкөндө, кайдан-жайдан экени белгисиз, күчтөрүнө күч, кубаттарына кубат кошулуп, жоону талкалап жиберешет.

Жоону жеңип, аттарын олжолошуп, жылкыларын ажыратып алышкан экен.

II. Тытык кийим, бутуна коңултак көлөч кийген, чачы куудай аппак аял жарым ааламды багындырган жортуулчу хандын ак ордосуна келет. Ордо сакчыларынан ханга кирүүгө уруксат сурайт. Аялдын түрүн көрүп, шакаба кылышкан сакчылар:

- Ханга албарсты келди деп айталыбы, - дешет.

- Эне келди деп айткыла!

- Кызык, кандай эне болду экен, киргизгилечи, - деп айтыптыр хан.

- Энени ардактап сыйлоо ата салтыбызда бар эмес беле, балам! Ордуңан турууга жарабадың. Эне тарбиясын көргөн жок белең?

Шарт кирип келип, түз берген суроосуна алдастай түшкөн хан ордуңан тура калат.

- Келиңиз, эне, төргө өтүңүз. Сизди кандай тагдыр кайдан айдап келди? Жай олтуруп, жай сүйлөңүз.

- Алты ай бою артыңан келе жатам. Ат минип чыктым эле, жөө калдым. Чарчап-арып турушумду көрүп турасың. Өзүң өнүп-өскөн жерден келдим.

- Жолдон эмнелерди көрдүңүз, эне?

- Өрттөлгөн айылды, өлүк жеп улуган бөрүлөрдү, карга-кузгундарды көрдүм. Тыптыйпыл болуп каңгыраган талааны көрдүм.

- Менин жеримде эмне жаңылык болууда?

- Эмне жаңылык болсун. Эгилбей эгин калды, байланбай мал калды. Эр жигит үйлөнүп, кыз турмушка чыгып, ортодон бала төрөлүп, тукумубуз уланса кана! Дүйнөнүн жарымын алдың, көп элдин каарына калдың. Досуңдан душманың көп, конгондон учканың көп. Ушул да жашообу?

- Эмне кыл дейсиз, мени?

- Эмне демек элем. Күйөөмдү төрт баласы менен аскер кылып алдың эле. Төрт жылдан бери кан кайнаган согушунда жүрүп, өзү өлгөнү аз келгенсип, үч баласы да курман болуптур. Эми калган жалгыз баламды бер, алып кетем. Чалымдын тукуму үзүлбөсүн. Дартым да, шартым да ошол, хан балам.

Эненин эрдигине таң калган хан кол алдындагыларын чакырып, эненин уулун тапшырган экен. Аны аттап-тондоп, уулун эненин колуна тапшырып, узатыптыр.

Тилди мыкты колдоно билүү деңгээли

С- Бийик деңгээл

Текст алдындагы тапшырмалар:

1. Төмөнкү сөздөрдү берген мааниси боюнча сөздүктөн карап чечмелегиле, ушул сыяктуу сөздөрдү тексттен тапкыла:

Символ, символикалуу, конкреттүү образ, кара өзгөйлүк

2.Символдор тобуна чыгармадан кайсы түшүнүктөр кирет, төмөнкү сөздөрдү киргизүүгө болобу?

Ак кеме, дүрбү, китепкап, балык, Мүйүздүү Бугу-Эне

«АК КЕМЕ»

(повесттен үзүндү)

Артында туяк калбасына жаны кейиди да, куу этек катынына жини келе баштады. Согончогу канабаган куу канчык, ошол багын байлап келатпайбы!..

«Сени элеби!» — деп кекене эттүү муштумун түйүп өңгүрөп ыйлап

ийиштен карманып онтоп жиберди. Барары менен катынын көкала койдой соёрун билип баратты ал. Бу көнүмүш жорук мас келген сайын кайталанчу... Ошентип сүзүп кеттиң, чырагым. Кулубекти күтпөдүң. Күткөнүңдө болмок. Алдын тосуп, жол менен чуркаганда болмок. Бир топко талбай чуркап барганыңда, Кулубек алдыңан чыкмак. Машинесин алыстан таанымаксың. Кол көтөрсөң, машине токтомок.

— Сен кайда? — деп сурамак Кулубек байкең.

— Сага! — демексиң.

Ал сени машинесине түшүрүп алмак. Экөөңөр жөнөп бермексинер. Машине жарык кылган жол менен алдыңарда соорусу күмүштөнүп Мүйүздүү Бугу-Эне чуркап отурмак. Ал эч кимге көрүнмөк эмес. Сен гана көрүп бармаксың... (Ч. Айтматовдун чыгармасынан үзүндү)

Төмөнкү деңгээлдер боюнча түзүлгөн тапшырмалар, андагы суроолор студенттердин логикалык ой жүгүртүүсүнүн жакшыруусуна, туура суроо берүү көндүмүнүн калыптануусуна жана эң негизгиси тилди деңгээлдер боюнча өздөштүрүүсүнө өбөлгө түзөт.

КЫРГЫЗ РЕСПУБЛИКАСЫНЫН КОНСТИТУЦИЯСЫ

Кыргыз Республикасынын Конституциясы Кыргыз өкмөтүнүн негизги куралы жана өлкөдөгү эң жогорку мыйзам.

Бул Конституция өлкөдөгү саясий туруктуулуктун, жеке адамдын эркиндигинин, экономикалык өнүгүүнүн жана коомдук прогресстин негизин камсыз кылууга багытталган.

Кыргыз Республикасынын Конституциясы 8 бөлүмдөн түзүлгөн.

Биринчи бөлүмүндө Кыргыз Республикасынын жалпы принциптери, мамлекеттин түзүлүшү жана иши каралат.

Экинчи бөлүмүндө граждандык (атуулдук) маселелери, адам укугу жана эркиндиги, жарандык укук жана милдеттер жөнүндө айтылат.

Үчүнчү бөлүмүндө президентти шайлоо, президенттин бийлик укуктары каралат.

Төртүнчү бөлүмдө Жогорку Кеңеш, анын иши жөнүндө айтылат.

Бешинчи бөлүмүндө Аткаруучу бийлик, өкмөт, мамлекеттик жергиликтүү администрация, прокуратура жөнүндө сөз болот.

Алтынчы бөлүмдө сот жана сот адилеттиги, жетинчи бөлүмдө жергиликтүү өз алдынча башкаруу, сегизинчи бөлүмдө Кыргыз Республикасынын Конституциясына өзгөртүүлөрдү, толуктоолорду киргизүү тартиби каралат.

КЫРГЫЗСТАН ТУУРАЛУУ ЖАЛПЫ МААЛЫМАТ

Кыргызстан 1991-жылы 31-августта өз алдынча эгемендүү мамлекет болуп жарыяланды. Көз карандысыз Республиканын Конституциясы 1993-жылы 5-майда кабыл алынды. Кыргызстан негизинен Теңир-Тоонун аймагында жайгашкан. Жеринин бети бийик тоо кыркаларынан жана тоо аралык өрөөндөрдөн түзүлгөн. Кыргызстан Казакстан, Кытай, Тажикстан жана Өзбекстан менен чектешет. Аймагы батыштан чыгышка 900 кмге, түндүктөн түштүккө 415 кмге созулат.

Кыргызстан бийик тоолуу өлкө. Климаты континенттик. Дарыялары көбүнчө Сыр-Дарыянын системасына кирип, суу энергиясына бай жана сугатка кеңири пайдаланылат. Көлү көп, эң чоңу — Ысык-Көл. Кыргызстандын аянты 198,5 миң км². Калкы 5 миллион адам, анын ичинде түпкү калкы — кыргыздар 3,5 миллион адам.

Кыргызстан көп улуттуу унитардык мамлекет. Администрациялык жактан аймагы Баткен, Жалал-Абад, Нарын, Ош, Талас, Чүй, Ысык-Көл облустарына бөлүнөт. Жалпысынан республикада 40 айылдык администрациялык район, 22 шаар бар.

Республиканын борбору — Бишкек шаары. Бишкек — Борбор Азиядагы ири шаарлардын бири жана Кыргызстандын эң чоң шаары. Калкы 1 миллион адам. Шаар 4 администрациялык-аймактык бирдикке (райондорго) бөлүнөт. Бишкек 1825-ж. чеп катары негизделген. 1926-жылдан Фрунзе шаары аталып, 1991-ж. ага тарыхый өз аты кайтарылып берилген.

М. Кошоев боюнча.

КЫРГЫЗ МАМЛЕКЕТИНИН ТҮЗҮЛҮШҮ

Кыргыз эли тарыхый жолунда калыптанган өздүк аң-сезимге, улуттук тили менен маданиятына, башка элдер тааныган өз жерине ээ болгон. Биздин заманга чейинки II кылымда кыргыздар күчтүү мамлекет түзгөн. Бул тууралуу улуу Кытай тарыхчысы Сыма Цяндын «Тарыхый жазууларында» айтылган. Бирок борбордоштурулган мамлекеттик бийлиги дайыма эле боло берген эмес.

Орусия империясы 19-кылымдын 2-жарымында кыргыздарды өз курамына бириктирген жана Кыргызстанды администрациялык жактан үчкө бөлүп, кошуна эки чоң элдин — өзбектер менен казактардын администрациялык бөлүктөрүнө кошуп койгон.

Октябрь революциясынан кийин кыргыз элинин алдыңкы өкүлдөрү улуттун бүтүндүгүн сактоону көздөгөн. Орто Азиянын улуттук-мамлекеттик бөлүнүшү

учурунда, 1924-ж. 14-октябрда Кыргыз автономия облусу түзүлгөн. Ал 1926-ж. 1-февралдан Кыргыз АССРине, 1936-ж. 5-декабрдан Кыргыз ССРине айланган.

СССР ыдырай баштаганда, 1991-ж. 31-августта Кыргыз Республикасы өзүнүн эгемендүүлүгүн жана көз карандысыздыгын атайын Декларацияда билдирген. Кыргызстандын максаты - мыйзамга, укукка негизделген демократиялуу коомду куруу экени айтылган.

Э. Бейшембиев боюнча

ПРЕЗИДЕНТ

Президент — мамлекеттин башчысы, Кыргыз Республикасынын эң жогорку кызмат адамы. Ал эл биримдигинин жана мамлекеттик бийликтин символу, Кыргыз Республикасынын Конституциясынын, адам жана жарандык укуктары менен эркиндиктеринин кепили болуп саналат.

Кыргыз Республикасынын Президенти мамлекеттин ички жана тышкы саясатынын негизги багыттарын аныктайт, өлкөнүн ичинде жана эл аралык мамилелерде Кыргыз Республикасынын атынан аракеттенет.

Президент 5 жылдык мөөнөткө шайланат.

Президентти шайлоо Кыргызстандын жарандарынын жалпы, жашыруун, тең укуктуу жана түз добуш бериши аркылуу өткөрүлөт.

Өз милдеттерин аткараар алдында Кыргыз Республикасынын Президенти Жогорку Кеңештин палатасынын жыйынында Кыргызстандын элине ант берет: «Мен . . . , Кыргыз Республикасынын Конституциясын жана мыйзамдарын

ыйык тутууга жана сактоого, Кыргыз мамлекетинин эгемендүүлүгүн жана көз карандысыздыгын коргоого ... өз элимдин, ыйык ата-журтум — Ала-Тоонун алдында ант берем!». Ант бергенден баштап президенттик мандаттын мөөнөтү башталат.

Э. Бейшембиев боюнча

КЫРГЫЗСТАНДЫН КЛИМАТЫ

Кыргызстандын климаттык шарты анын географиялык абалына байланыштуу. Республиканын аймагынын көп бөлүгүнүн климаты мелүүн, түштүк райондору субтропик климат алкагында жатат. Кыргызстан Жердин эң зор континенти — Евразиянын ортосунан орун алган, океан менен деңиздерден алыс, чөлдөргө чектеш жатат. Ошондуктан анын климаты кескин континенттик жана кургак. Кыргызстанда жыл мезгилдери даана байкалат. Климаттын өтө ар түрдүү болушуна рельефтин жана Ысык-Көлдүн таасири зор.

Жер бетине тийген күн нуру — климат пайда кылуучу негизги факторлордун бири. Анын жер бетине тийиши күндүн бийиктигине жана узактыгына байланыштуу. Кыргызстанда күндүн түш маалындагы бийиктиги 23—25°тан (декабрда) 71—73°ка чейин (июнда) өзгөрүп турат. Күндүн узактыгы декабрда 9, июнда 15 саат.

Рельеф жана бийиктик айырмасы климаттын жергиликтүү өзгөчө типтерин пайда кылат. Ысык-Көлдө жайкысын кайнаган ысык болбойт, кышында көл жээгинин температурасы Кыргызстандын ушул эле бийиктиктеги калган райондорунан 3—5°Сге жылуу.

Г. Х. Яр-Мухамедов боюнча

КЫРГЫЗСТАНДАГЫ ТУРИЗМ

Туризмди жана эс алууну эл аралык деңгээлде өнүктүрүү үчүн Кыргызстандын мүмкүнчүлүктөрү чоң.

Гималай менен Памирден кийинки дүйнөдөгү эң бийик тоо чокулары Кыргызстанда жайгашкан, бул деңиз деңгээлинен 7439 м бийик — Жеңиш тоо чокусу жана деңиз деңгээлинен 7134 м бийик — Ленин тоо чокусу. Эң узун мөңгүлөрдүн бири болгон «Эңилчек» дүйнөлүк деңгээлдеги кооз жер болуп эсептелет.

Кыргызстандын табияты бай жана ар кыл: ак карлуу асман тиреген залкар тоо, гүлдөгөн бак, жүзүмзарлар, карагай токойлору, шаркыратмалар. Өлкөнүн түштүгүндө Арстанбап жаңгак-жемиш токою жайгашкан. Суусамыр өрөөнүнүн көрүнүшү да бай: көк шибер жайлоо, балыкка бай тоо көлдөрү, жайыттар. Кыргыз жеринде эки миңден ашуун тоо көлү, алардын арасында жайда салкын,

кышта жылуу Ысык-Көл бар. Ысык-Көл регионунда бүгүнкү күндө көптөгөн санаторий жана эс алуу мекемелери (курорттор, пансионаттар, туристтик базалар ж.б.) иштейт.

Кыргызстан Улуу жибек жолунда жайгашкан тарыхый архитектуралык эстеликтерге да бай: «Сулайман-Тоо» археологиялык музейи, «Бурана» мунарасы, Өзгөн архитектуралык комплекси, Шах-Фазил күмбөзү.

Кыргызстанда туристтик кызмат рыногу калыптанып калды.

Ө. М. Алмакүчүков боюнча

КЫРГЫЗ ЭЛИНИН «МАНАС» ЭПОСУ

Кыргыз элинин «Манас» эпосу — эрдикти, жоокердик ар намысты, Мекенди ыйык тутууну даңазалаган залкар чыгарма. Кыргыз эли өзүнүн эркиндиги менен көз карандысыздыгын коргоп, чет элдик баскынчыларга каршы кылымдар бою баатырдык менен күрөшүп келген. Баатырдык даңазалап ырдоонун түбөлүктүү темасына айланган.

«Манас» эпосу жазма адабияттын да, сүрөт өнөрүнүн да, театрдын да милдетин аткарган. «Манас» эпосу — кыргыз элинин тарыхы гана эмес, анын турмуш-тиричилиги, чарбачылыгы, адат-салты, адеп-ахлагы жөнүндөгү нукура эпикалык чыгарма.

«Манас» баштан аяк ыр менен айтылат. Эпосто 500 миңге жакын ыр сабы бар. Ал көлөмү жагынан дүйнөдөгү белгилүү дастандардын бардыгынан ашып түшөт.

Эпостун идеялык пафосу кыргыз элинин чет жердик баскынчыларга каршы күрөшүнө байланыштуу. Элдин жол башчысы жана шыктандыруучусу — Манас. Ушул башкы образдын айланасында үчилтиктин («Манас», «Семетей», «Сейтектин») бардык башка окуялары өнүгөт. Негизги идеясы — кыргыздарды бириктирүү.

3. Р. Кыдырбаева боюнча

КЫРГЫЗСТАНДЫН УЛУУ ОЙЧУЛ-ФИЛОСОФТОРУ ЖАНА ОКУМУШТУУЛАРЫ - ЖУСУП БАЛАСАГЫН ЖАНА МАХМУД КАШГАРИ

Биздин жердешибиз, улуу ойчул, философ, окумуштуу жана акын Жусуп Баласагын 1015-ж. Чүй өрөөнүндөгү азыркы Токмок шаарынын жанындагы байыркы Баласагын шаарында туулган. Жусуп Фараб, Кашгар жана Букара шаарларында билим алган. Ал араб жана фарси (перс) тилдерин мыкты өздөштүргөн жана бул тилдердеги байыркы грек, рим жана чыгыш ойчул-философтордун, окумуштуулардын эмгектери менен таанышып чыккан. Жусуп Баласагын философия, так илимдер, поэзия, саясатка кызыккан. Тарыхта «Куттуу билим» («Кутагду билик») аттуу чыгармасы менен белгилүү болгон. Чыгармада жашоонун маңызы, адамдын коомдогу жана табияттагы орду маселелери каралган.

Дагы бир белгилүү ойчул, философ, окумуштуу, акын Махмуд Кашгари (1029 – 1101 жж.) Ысык-Көлдүн түштүк жээгинде жайгашкан Барскоон шаарында туулуп өскөн. Анын эң эле белгилүү чыгармасы – «Диван лугат ат-түрк» трактаты. Бул трактатта түрк элдеринин жашоо турмушунун түрдүү жактары, менталитети, каада-салттары, үрп-адаттары, жашаган жерлеринин географиясы жана биринчи кезекте тили кеңири планда каралган. Махмуд Кашгари тилдерди изилдөөдө салыштырма методду жана тарыхый мамиле кылууну киргизген. Бул эмгеги азыркы түркологиянын калыптанышына чоң салым кошкон.

Ч. АЙТМАТОВДУН ЧЫГАРМАЧЫЛЫГЫ

Кыргызстандын улуу жазуучусу Ч. Айтматов Таластын Шекер айылында 1928-жылы кызматчынын үй-бүлөсүндө туулган. Ал 1952-ж. жапондук баланын турмушун баяндаган «Газетчи Дзюйдо» аттуу алгачкы аңгемесин жарыялаган. Андан соң «Ашым», «Түнкү сугат», «Ак жаан», «Асма көпүрө» аңгемелерин жазат. Алгачкы аңгемелеринде эле автордун терең психологиялык анализге жөндөмдүүлүгү байкалган. «Бетме-бет» (1958) повести Ч. Айтматовду Кыргызстандын көрүнүктүү прозачыларынын катарына кошкон.

1958-ж. «Жамийла» повести жарык көрөт, аны Л. Арагон француз тилине которот. Ошондон кийин жазуучу дароо эле бүткүл дүйнөгө таанылат. Повесть лирикалуулугу, романтикалык көтөрүңкүлүгү менен элдик поэтикалык салттарга байланышат.

1961-ж. «Кызыл жоолук жалжалым», «Ботогоз булак», «Биринчи мугалим», «Жамийла» аттуу чыгармалары кирген «Тоолор жана талаалар повесттери» жыйнагы жарык көргөн. Бул жыйнак Лениндик сыйлыкка татыган (1963). Адам тагдыры жана ал жеңип чыккан согуш азабы «Саманчынын жолундагы» конфликттин маңызын түзөт. 1966-ж. «Гүлсарат» повести жарыяланат. Повесттин башкы каарманы Танабай карыя ой жүгүртүп, согуштан кийинки турмуш маселелерине жооп издейт. Ч. Айтматов кийинки чыгармаларында («Кылым карытар бир күн» (1990-ж.), «Кыямат» (1986-ж.) ж.б.) терең философиялык темаларга кайрылат.

Айтматовдун чыгармалары дүйнөнүн 127 өлкөсүндө 176 тилге которулуп, 2005-жылы жалпы саны 76,5 млн. нуска менен кайталап басылган.

А. Садыков боюнча